

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASİ TARİH BİLİM DALI**

**TÜRKİYE VE AFGANİSTAN'DA MODERNLEŞME TECRÜBELERİ
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE AMANULLAH HAN DEVİRLERİNİN
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mohammad Rahim RAHİMİ

KOCAELİ 2015

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASİ TARİH BİLİM DALI**

**TÜRKİYE VE AFGANİSTAN'DA MODERNLEŞME TECRÜBELERİ
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE AMANULLAH HAN
DEVİRLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mohammad Rahim RAHİMİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Gül CEYLAN TOK

KOCAELİ 2015

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASİ TARİH BİLİM DALI

TÜRKİYE VE AFGANİSTAN'DA MODERNLEŞME
TECRÜBELERİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE AMANULLAH
HAN DEVİRLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Adı SOYADI **Mohammad Rahim RAHİMİ**
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: **2015/13-02.07.2015**

Jüri Başkanı: Ünvanı Adı SOYADI (İmza)
Yard. Doç. Dr. Gül Ceylan Tok

Jüri Üyesi: Ünvanı Adı SOYADI (İmza)

Yrd. Doç. Dr. Gülşen Yavaş

Jüri Üyesi: Ünvanı Adı SOYADI (İmza)

Yrd. Doç. Dr. Aysegül Gökcu

Jüri Üyesi: Ünvanı Adı SOYADI (İmza)

Jüri Üyesi: Ünvanı Adı SOYADI (İmza)

(Jüri, Yüksek Lisans için en az üç, Doktora için en az 5 öğretim üyesi ile oluşur)

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
ÖZET	3
ABSTRACT	4
GİRİŞ	6
BİRİNCİ KISIM	10
İSLAM VE MODERNLEŞME	11
1.1.TEORİK TARTIŞMA VE LİTERATÜR TARAMASI	11
1.2.MODERNLEŞME: KÖKEN, KAVRAM VE KURAM	13
1.3.İSLAM, BATI VE İSLAM DÜNYASINDA MODERNLEŞME: TARTIŞMA VE UYGULAMA	18
1.4.OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE İSLAM DÜNYASI	21
İKİNCİ KISIM	26
TÜRK MODERNLEŞMESİ: FİKİR VE UYGULAMADA KEMALİST YAKLAŞIM	26
2.1.TARİHİ ARKA PLAN: OSMANLI MODERNLEŞME TECRÜBESİ	26
2.2.CUMHURİYET DEVRİ TÜRK MODERNLEŞMESİ: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ	36
2.2.1.SİYASİ MODERNLEŞME	36
2.2.1.1.Gerçekleştirilen Reformlar	36
2.2.1.2. Reform ve İnkılapların Türk Modernleşmesi açısından Değerlendirilmesi	39
2.2.2.HUKUKİ MODERNLEŞME	45
2.2.3.EĞİTİM VE TOPLUMSAL ALANDA YAPILAN İNKILAPLAR	47

ÜÇÜNCÜ KISIM..... 55

YIRMİNCİ ASRIN BAŞLARINDA AFGANİSTAN'DAKİ MODERNLEŞME TECRÜBELERİ 55

**3.1.TARİHİ ARKA PLAN: 1840'LARDAN 1900'LERE ASKERİ VE İDARİ ALANLARDA YAPILAN
MODERNLEŞME DENEMELERİ 55**

3.1.1 MODERNLEŞME ÖNCESİ AFGANİSTAN: GENEL BİR BAKIŞ 55

3.1.2.MODERNLEŞMEYE DOĞRU 58

3.2.AMANULLAH HAN DEVRİ 69

3.2.1.SİYASİ/İDARİ VE ANAYASAL MODERNLEŞME İLE DİPLOMASİDE REFORMLAR..... 72

3.2.2EĞİTİM ALANINDA MODERNLEŞME 75

3.2.3TOPLUMSAL MODERNLEŞME 77

3.2.4.ASKERİ ALANDA REFORMLAR..... 80

DÖRDÜNCÜ KISIM..... 82

**ATATÜRK VE AMANULLAH HAN'IN MODERNLEŞME UYGULAMA VE NETİCELERİ AÇISINDAN
KARŞILAŞTIRILMASI..... 82**

4.1.GENEL DEĞERLENDİRME 82

4.2.ATATÜRK VE AMANULLAH HAN ARSINDAKİ İLİŞKİ VE MODERNLEŞME SÜREÇLERİNE YANSIMASI 83

4.3.ATATÜRK VE AMANULLAH HAN'IN ŞAHSİYET, KONUM VE FİKİR YAPILARININ MODERNLEŞME SÜREÇLERİNE
YANSIMASI 85

4.4.MODERNLEŞME SÜREÇLERİNE TEPKİLERİN KARŞILAŞTIRILMASI 87

4.5.DIŞ MÜNASEBETLER VE MODERNLEŞME SÜREÇLERİNE YANSIMALARI..... 92

4.6.MODERNLEŞME SÜREÇLERİNDE KADININ TOPLUMSAL HAYATTAKİ KONUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI .. 95

SONUÇ..... 97

KAYNAKÇA.....ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.1

ÖZGEÇMİŞ..... 107

EKLER.....108

Özet

Bu çalışmada yirminci yüzyılın başında İslam dünyasının iki farklı bölgesi olan Türkiye ve Afganistan'da Mustafa Kemal Atatürk ve Amanullah Han liderliğinde gerçekleşen modernleşme süreçleri karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir.

Tezin birinci kısmında daha teorik ve kavramsal bir yaklaşım benimsenmiştir. Burada modernleşme kuramı tartışılmış, İslam ve modernleşme tartışmalarına değinilmiştir. Ek olarak Osmanlı modernleşme süreci önemli bazı yönleriyle incelenmiştir.

Tezin ikinci kısmında ise Osmanlı-Türk modernleşmesi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Cumhuriyet devrinde Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde gerçekleştirilen modernleşme ve Batılılaşma hareketine zemin hazırlayan Osmanlı Modernleşme tecrübesi Tanzimat döneminden itibaren bir arka plan halinde verilmiştir. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi, hukuki, toplumsal ve eğitim alanındaki reform ve inkılapları Türk modernleşme tecrübesi açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bir sonraki kısımda aynı inceleme çerçevesi içinde Afgan modernleşmesine dair tarihi bir arka plan verilmiş; bunun üzerine Amanullah Han zamanında (1919-1929) modern bir Afgan devletinin oluşturulma süreci incelenmiştir.

Çalışmanın dördüncü kısmı genel olarak ikinci ve üçüncü kısımda bahsedilen tartışmalardan yola çıkarak bu iki modernleşme sürecini karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilecektir. Her iki liderin modernleşmeye yönelik fikriyatı, modernleşme yolunda uyguladıkları yöntemleri ve elde ettikleri sonuçları açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

Bu çalışma, bugün gerek Türkiye'nin gerek Afganistan'ın siyasi ve toplumsal yapısını anlamlandırmamızda kilit bir öneme sahiptir. Çalışma ayrıca, iki ülkenin kendine has modernleşme tecrübelerini anlamak açısından olduğu kadar İslam âleminde din ve modernleşme ilişkisi üzerine yapılan ve hala sürmekte olan tartışmalara da mukayeseli bir yöntemle mütevazı bir katkı sunması açısından önem arz etmektedir.

Abstract

In this thesis, a comparative study on the process of Modernization during the early period of 20th century in the leadership of Mustafa Kamal Atatürk and Amanullah Khan in Turkey and Afghanistan respectively has been given.

In the first chapter of the thesis, I adopted more theoretical and conceptual approach. Here, the modernization theory, discussion on Islam and modernity and some important aspects of Ottoman modernization has been addressed in a conceptual way.

In the second chapter, Ottoman – Turkish modernization is discussed in detail. It shows a background image of Ottoman modernization from the Tanzimat period, which paved the way to realization of modernization and westernization during the republic period under Mustafa Kamal Atatürk. Mustafa Kamal Pasha's political, judicial, social and educational reformation and transformation has been evaluated through Turkish modernization experience. In the next chapter in the same frame work historical background of Afghan modernization has been given; whereupon Amanullah Khan's reign (1919-1929) in the process of creation of modern Afghanistan state was examined.

Based on the discussion mentioned in the second, third and fourth chapter I hope to do a comparative study on these two modernization movements. Both leaders thoughts toward modernization, in terms of methods and their results will be evaluated in a comparative way they implement modernization.

Today, this study has a key importance for signification of political and social structure in both Turkey and Afghanistan. The study, also, is of great importance to understand the both countries own specific modernization experiences. Moreover, it will deliver a modest contribution in a comparative method to the ongoing debate in the Islamic world on the relationship between religion and modernity.

Anahtar Kelime: Modernleşme, Afganistan, Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk,
Amanullah Han

Keywords: Modernization, Afghanistan, Turkey, Mustafa Kemal Ataturk,
Amanullah Khan

Giriş

*“...Bu ziyaretlerim bana Avrupa uygarlığının keşfettiklerinin en iyi olanlarını ülkeme getirme fırsatı verecektir. Ben isterim ki, ülkemi kitaplarda okuduğum Avrupa uygarlığının seviyesine çıkarayım. Artık okuduklarımı Avrupa’da bizzat yerinde müşahide etmek ve tecrübelerle tekmil etme zamanı gelmiştir.”*¹(Pamir, 2012:120)

Temelleri Batı Avrupa’da olan ve yaklaşık olarak iki asırdır azami süratle dünyanın dört bir yanına yayılmış olan modernleşme kavram ve süreci üzerine sayısız çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Geleneğe (anane/عنن) ki İslam literatüründe buna Sünnet de denilebilir (Gencer, 2014: 52), karşı gelişen bu kavram günümüzün batı dünyasındaki tüm alanlarda belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Batı Avrupa’da ilk dönemlerden beri modernleşme bir nevi geleneksel sistemlerden kurtulmanın aracı olarak görülmüştür. Günümüzde ise modernleşme bir süreç olarak ele alınmaktadır. Hatta yer yer aşıldığı da postmodernizm tartışmalarında öne sürülmektedir.² Modernleşme geleneksel olmayan hatta ona zıt olan bir süreç, bir sistem, bir hayat tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda aydınlanma ruhu modernitenin temeli olarak belirginleşir. Modernleşme insanı bir yandan akılcı bilgiye ve aklın eylemine teşvik ederken diğer yandan da din ve geleneğin çizdiği sınırları yıkıp aşması için davette bulunur.

Kökenleri genel itibariyle ve siyasi-sosyal neticeleri açısından Magna Karta’ya kadar geri götürebilecek olan modernite Fransız Devrimi ile de temel bir toplumsal süreç halini almıştır. Liberal ekonomi, akılcı insan tipi, hareketli ve hızla gelişen toplum, sanayileşme, ferdiyet, özgür ve eşit birey ve merkezi ulus devleti gibi farklı yeni kavramlar da modernleşme ile gelişen yeni siyasi ve toplumsal yapısının unsurları olarak hayatımızdaki yerlerini almışlardır.

---

¹ Amanullah Han’ın Avrupa ziyareti öncesi devlet erkânına yaptığı konuşmalarından-1927

Avrupa’da feodal yapının çözülüşü ile ortaya çıkmaya başlayan kapitalist ekonomiler ve ulus devletlerin inşasının asıl hedef halini alması da modernite ile gelişen bir süreçtir. İmparatorluk ve monarşilerden meşruti monarşilere ve ondan da ulus devletlere geçiş, milliyetçiliğin zirveye çıkması, klasik ilim yerine bilimsel anlayışın öne çıkması, ahiret/öte dünya yerine dünya ve sanayileşmiş, endüstriyel toplumlara geçiş modernizmin temel özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Altun, 2002: 1. Bölüm)

Modernleşme kavramı ile yakından bağlantılı olan ve bazı kaynaklarda birbirinin yerine kullanılan³ sekülerleşme kavramının tarihi de modernite ile hemen hemen aynı zamanlara dek geri götürülebilir. Bir başka husus da küreselleşmenin ilk dalgasıyla beraber modernleşme ve sekülerleşmeye götürecektür süreçlerin tüm dünyaya yayılması ve sömürgecilikle beraber dayatılması ile alakalıdır. Bu süreçle birlikte modernite tüm dünyaya hakim bir kültür ve hayat tarzı olarak yayılması karşısında belki de en büyük engel İslam dünyası idi. Süreçten hiçbir şekilde müstesna olmayan İslam alemi en fazla etkilenen yerlerden biri olmuştur. Bu bağlamda Avrupa’nın hemen yanında bulunan Osmanlı imparatorluğu İslam dünyasının ilk modernleşme güzergâhı olarak nitelendirilmektedir.

Diğer yandan 18. yüzyılın sonlarında Hindistan’ın işgali ve sömürgeleştirilmesi ile başlayan süreçte İngilizler Afganistan’a komşu olmuşlardır. 19. yüzyılda Çarlık Rusya ve Hint alt kıtasındaki İngiliz yönetimi arasında kalan Afganistan hükümdarları da tıpkı Osmanlılar gibi devletin bekası ve kendi toprak bütünlüğünü korumak amacı ile askeri modernleşmeye başlamışlardır.

Bu çalışmanın konusu, Atatürk ve Amanullah Han’ın, Afgan ve Türk toplumunu modernleştirmek için uyguladıkları yöntemler, izledikleri siyaset ve genel olarak

---

² Bu konuda ve modernizm-postmodernizm ilişkisine dair detaylı bir tartışma için bkz. Matei Calinescu, *Modernliğin Beş Yüzü*, terc.: Sabri Gürses, İstanbul: Küre. 2010 [1987].

³ Burada ilginç ve temsil gücü yüksek bir örnek olarak Niyazi Berkes’in *The Development of Secularism in Turkey* (1964) isimli eserini Türkçeye tercüme ederken *Türkiye’de Çağdaşlaşma* şeklinde karşılmasıdır. Görüleceği üzere “Sekülerizm” kavramı “çağdaşlaşma” kavramı ile bir birinin yerine geçecek şekilde kullanılmıştır.

yaptıkları bir süreç halinde karşılaştırmalı olarak değerlendirmek şeklinde özetlenebilir. Her iki lideri değerlendirirken bir yandan da onların benzer ve farklı yönleri incelenecektir.

Bu çalışmanın amacı Afgan Şahı Amanullah Han ve Atatürk'ün modernleşme çabalarının karşılaştırmalı olarak analiz edip her iki toplum için nasıl sonuçlara ve etkilere sebep olduğunu anlatmaktır. Afganistan ve Türkiye'nin büyük çoğunluğunun Müslümanlardan müteşekkil toplumlar olduğu hesaba katılacak olursa söz konusu bu çalışma İslam toplumlarında modernleşmenin karşılaştırmalı incelenmesi için son derece iyi bir örnek teşkil edecektir

Afganistan'ın son otuz senedir savaşta olmasından dolayı esas olarak Amanullah Han'la başlayan Afgan modernleşme süreci hakkında ufuk açıcı bir çalışma eksikliği hissedilmektedir. Her iki ülkede aynı dönemde yaşamış olan modernleşme önderleri sayılan Amanullah Han ve Atatürk'ün kendi toplumlarını modernleştirirken uyguladığı yöntem, başarıları ve neticeleri açısından değerlendirilecektir.

Her iki liderin yaklaşık olarak aynı şartlar altında aynı dönemde yaşamış olmasına rağmen Afgan kralı Amanullah Han'ın başlattığı modernleşme hareketini sonuna kadar sürdüremeyip ülkesini terk etmek zorunda kalırken Atatürk önündeki pek çok engeli aşarak kendi çizgisini temel hatları ile değiştirmeden yoluna devam edebilmiştir. Her iki toplumda liderlerin uyguladığı yöntemler büyük benzerlikler taşıırken, farklılıkları da yok değildir. Tüm bunları karşılaştırmalı olarak incelemek ve değerlendirmek daha net veriler elde etmemize yardımcı olacaktır.

Türk ve Afgan modernleşmesini ele aldığımız zaman arka planlarının incelenmesi de önemli ve kaçınılmazdır. Osmanlı devleti askeri mağlubiyetlerden kurtulma amacı ile başlatılan askeri modernleşmeye girişmiş; bundan sonraki süreçte idari, ekonomik, siyasi, eğitim ve hayat tarzı ile ilgili bir dizi alanda değişimlere sebep olan modernleşme girişimlerinde bulunmuştur. Benzer bir şekilde Çarlık Rusya ve Hindistan'daki İngiliz yönetimi arasında kendilerini sıkışmış durumda hisseden Afgan hükümdarları da her şeyden önce askeri modernleşmeye el atmışlardır. Tüm bu

modernleşme adımları gerek İslam dünyasındaki modernleşme hareketleri açısından gerek iki ülkenin kıyaslanması bakımından incelenmesi gayet mühim bir çaba olacaktır.

Şöyle ki yukarıda da işaret ettiğim gibi söz konusu modernleşme süreci sadece Osmanlı İmparatorluğuna değil belki tüm İslam dünyasına yayılıp etki altına almıştır. Fakat tüm İslam ülkelerinde aynı tip ve aynı dereceye sahip olan bir modernleşmeden bahsetmemiz mümkün değildir.

Bu sebeple çalışmanın birinci kısımda yöntem olarak teorik, tanımlayıcı (tasviri) bir yaklaşım takip edilecek olup daha sonraki bölümlerde Türkiye ve Afganistan modernleşme çizgileri bu genel çerçeve içerisinde anlaşılmasına çalışılacaktır. Bir başka ifadeyle Türkiye ve Afganistan özelinde düşünce ve uygulamada İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde modernleşmeye dair takip edilen yollar ele alınacaktır. Bu amaçla İslam dünyasındaki uzun ve karmaşık modernleşme tecrübelerinin benzerlik ve farklılıklarını dikkate alarak, İslam âlemi ve modernleşme arasındaki ilişkiyi anlamamıza yardımcı olacak çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır. Birinci bölümün ilk kısmında modernleşme ile ilgili teorik tartışma ve kavram taraması yer alırken bölümün ikinci kısmında İslam dünyasındaki tartışmalara yer verilmektedir. Sömürgecilik sonrası dönemde yeni kurulan ulus devletlerde modernleşme tartışmaları, Çağdaş İslam düşüncesi ve Batı dışı modernleşme bu kısımda tartışılan diğer kavram ve süreçlerdir.

Çalışmanın ikinci kısmında ise asıl olarak Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı devletindeki modernleşme teşebbüsleri ve bunun neticesinde ortaya çıkan (hem modern hem de geleneksel olanın yan yana var olduğu) ikili yapı değerlendirilecektir. Burada I. ve II. Meşrutiyet dönemleri ele alınarak Cumhuriyete giden bu süreç Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesini hazırlayan bir arka plan olarak irdelenecektir. Sonrasında asıl konumuz olan Atatürk dönemi Türk modernleşmesi (1923-1938) üzerine odaklanılacaktır.

Üçüncü kısımda Afganistan'daki modernleşme hareketinin arka planına bakıldıktan sonra 1840'larda ordunun modernleştirilmesi ile başlayan ilk teşebbüslerin Emir Abdurrahman Han zamanında (1880-1901) ciddi bir merkezileştirme hareketiyle

devam ettiği vurgulanacaktır. Takip eden dönemde ise II. Meşrutiyet(Anayasal monarşi) ile zirveye çıkmıştır. Bu sürecin en açık, vurgulu modernleşme arzu ve teşebbüslerini ise Amanullah Han devrinde görmek mümkündür.

Çalışmanın dördüncü ve son kısmında her iki liderin modernleşme uygulamalarını karşılaştırmalı olarak incelemeye çalışılacaktır. Amanullah Han ve Atatürk'ün uyguladığı yöntemlerden elde edilmiş olan neticeler ve toplumların geleceği açısından etkileri de bu kısımda detaylandırılmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmada ağırlıklı olarak Türkçe ve Peştuca (Afganca) kaynaklardan faydalanılmıştır. Bunun yanında Farsça, İngilizce ve az da olsa Osmanlıca kaynaklara da başvurulmuştur. Özellikle Afganistan'la alakalı kısımda Afganca kaynakların yeterli olmaması sebebiyle yabancı dillerdeki, bilhassa İngilizce kaynaklara başvurmak zorunda kalınmıştır.

Bu çalışma Türkiye ve Afganistan üzerine belirli bir tarih dönemi (1919-1938) içine alan, karşılaştırmalı bir siyasi tarihi çalışması olma iddiasını taşımaktadır. Her iki ülkede modernleşme açısından bir kırılma noktası olan bu dönem her iki liderin modernleşme alanındaki uyguladıkları politikaları ve izledikleri yolu karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Her ne kadar üzerine çalışacağım bu dönemdeki modernleşme politikalarının etkileri ilerdeki dönemlere yansımış olsa da bu çalışmanın konusu olmayacaktır.

Bu tezin özellikle şu iki hususta bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir: Öncelikle Türkçe literatüre Afgan modernleşmesine dair eleştirel bir katkı yapılarak bu alanda daha ileri çalışmalara bir adım atılmış olacaktır.

İkinci olarak kapsamlı bir bakış açısından ve iki lider üzerinden bir modernleşme tipolojisi vasıtasıyla Türk ve Afgan modernleşme tecrübeleri ilk defa ele alınıyor olacaktır. Bu açıdan da sonraki çalışmalara bir zemin teşkil etmesi arzulanmaktadır

BİRİNCİ KISIM

İSLAM VE MODERNLEŞME

1.1.TEORİK TARTIŞMA VE LİTERATÜR TARAMASI

Genel olarak baktığımız zaman iki yüz senedir İslam dünyası hem siyasi hem toplumsal anlamda modernleşme tartışmaları ile meşgul durumdadır. İslam ve modernleşme ile ilgili gerek yabancı gerek Türkçe olarak çok sayıda literatür çalışması mevcuttur. Özellikle Türkiye’de Osmanlı döneminden beri hem devlet hem de sivil alanda ciddi modernleşme tartışmaları yapılmaktadır. Bu çalışmalar bir yandan modernleşmenin teorik kısmını ele alırken bir yandan da senelerdir süren modernleşme sürecine eleştirel bir mahiyete sahiptir.

Avrupa topraklarının bir kısmını elinde tutan Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme tecrübelerinin Batı dışı dünyada ilk tecrübelerden olduğu hususunda şüphe yoktur. Fakat dönemin modernleşme rüzgârları Osmanlı imparatorluğu dışında da diğer İslam ülkelerinde esmeye başlamıştı. 1700’lerin ikinci çeyreğinde Hindistan’ı işgal eden İngilizler daha sonraki aşamada hem Hindistan hem de bölgedeki diğer ülkeler için sanayi devrimi ruhundan etkilenen modernleşme hareketi için bir başlangıç oluşturmuşlardır.

Günümüzde hâkim bir kültür haline gelen modernite, küreselleşme ile birlikte dünyanın her yerine uzanıp etkin hale gelmiştir. Daha sonra detaylı olarak anlatacağımız İslam modernleşmesi konusu bu açıdan çok mühim bir yer tutmaktadır. Modernleşmenin İslam dünyasına girişi ve yayılışı çok kolay bir süreç olmamıştır. Muazzam toplumsal, sosyal, siyasi hatta ekonomik tartışmalara sebep olup daha sonraki aşamalarda ciddi akademik çalışmalara da konu olmuştur. Bu tezin konusunu oluşturan Afganistan ve Türkiye de İslam dünyasındaki modernleşme tecrübeleri açısından iki farklı örnek teşkil

eder. Her iki tecrübe bir birinden ayrı bir takım özellikler içerirken bir yandan da benzer yönlerle sahiptir.

Genel ve tarihi anlamda da belli benzerliklere sahip olan Afganistan ve Türkiye modernleşme konusunda da bazı benzerlikler içermektedir. Her iki ülkeye modernleşmenin yayılması yaklaşık olarak aynı döneme tesadüf eder. Fakat daha sonraki aşamalarda özellikle netice itibariyle ciddi farklılıklar da ortaya çıkmıştır. Özellikle Türkiye’de bu konu üzerine yazılmış ciddi bir literatür mevcuttur. Amanullah Han döneminden itibaren her iki ülke arasında yakın ilişkiler meydana gelmiştir. Türkiye’de Atatürk dönemine denk gelen Afgan kralı Amanullah Han, Afganistan modernleşme hareketinin öncüsü vasfını kazanmış biriydi. Atatürk de Türkiye’deki modern Türk devletinin kurucusu olduğuna göre her iki liderin arasındaki en büyük ortak haslet belki de bu olacaktır. Fakat bu benzerlikler kesinlikle bununla sınırlı değildir. Her iki liderin de ülkesinde istiklal savaşını kazanan isimler olduğunu hatırlamakta yarar vardır.

Bu ve benzer konular üzerine özellikle son dönemde akademik alanda çalışmalar yapılmıştır. Özellikle her iki liderin dönemleri ve iki lider arasındaki münasebetler üzerine çalışmalar mevcuttur. Bunun dışında her iki ülke arasındaki tarihi ve güncel münasebetler üzerine de yapılmış çalışmalar mevcuttur. Fakat iki ülkenin modernleşme sürecini mütalaa edip kıyaslaması ile ilgili yazılmış tezler yok denecek kadar azdır. Yapılmış olan çalışmalarda iki liderin modernleşme uygulaması ve sürecinin karşılaştırılması yerine bu yolda her iki ülkenin nasıl bir süreç izlediği ve sonuçları tartışılmıştır. Genel olarak modernleşme yolunda Atatürk’ün, Amanullah Han üzerindeki etkisi de yapılan çalışmaların konusu olmuştur.

Burada Oğuz Hamşioğlu’nun “Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)” isimli doktora tezi özellikle zikredilmelidir. Hamşioğlu tezinde daha genel bir tarihi bakış açısından ve daha uzun bir dönemi ele alarak Afgan modernleşme üzerine yoğunlaşmakta ve bu modernleşme tecrübesinin Osmanlı-Türk genel modernleşme çizgisi ile irtibatlarını göstermektedir. Yine Göker Gürsoy’un “Emanullah Han Döneminde Afganistan için Bir Rol Model: Türkiye” isimli yüksek lisans çalışması da

esas itibariyle Türk modernleşme tecrübesinin Amanullah Han dönemi Afganistanı'na etkileri üzerinde durmaktadır. Benim çalışmamda ise Türk ve Afgan modernleşmeleri ayrı ayrı iki lider üzerinden değerlendirilmekte; sonrasında bu iki lider arasında bir mukayese sunulmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmanın diğer çalışmalara göre ayırt edici bir özeliği de her iki ülke üzerindeki modernleşme sürecini temel çerçeve olarak İslam ve modernleşme kavramları altında tartışılmış olmasıdır. Çalışmanın diğer bir özelliği ise özellikle Afganistan modernleşme tarihine eleştirel bir bakışın olmaması ve bu alanda hissedilen boşluğun az da olsa doldurulma çabasıdır. Çalışma somut olarak Amanullah Han ve Atatürk dönemini kapsayıp daha ileri dönemlerdeki modernleşme süreci tezin mevzusu dışında kalacaktır. Çalışmanın önemli özelliklerinden birisi de her iki liderin başvurduğu uygulamalara tek tek bakıp daha sonra geniş bir karşılaştırma çalışması içermesidir. Dolayısıyla çalışmanın asıl amacı sadece Atatürk ve Amanullah Han'ın kullandığı yöntemlerin tespiti değil aynı zamanda her iki liderin şahsiyeti ve modernleşme yolunda uyguladıkları siyaseti de karşılaştırmalı bir şekilde araştırılmasıdır.

1.2.MODERNLEŞME: KÖKEN, KAVRAM VE KURAM

Avrupa kaynaklı olan “modern” sözcüğü aslında Latince bir kelimedir. Latince’de ölçü anlamına gelen “modos” kelimesinden gelmektedir. Modo’dan (son dönem, tam şimdi) gelen modernus, hodiernus (hodie’den, bugün) modelinden hareketle Latineden gelmiş bir sözcüktür. Modern kelimesi Latince Modernus olarak ilk kez 5. Yüzyılda Hristiyan dünyasını Romalı ve Pagan geçmişten ayırmak için kullanıldı. Söz konusu modern sözcüğü 10. Yüzyıldan sonra modernitas (modern zamanlar) ve moderni (bu günün insanları) olarak ortaya çıkıp yaygınlık kazanmıştır. (Kızılcılık, 1994: 87).

Modernleşme, en basit şekliyle modernliğe doğru giden bir süreç olarak tarif edilmektedir. (Kızılcılık, 2000: 44). Modernleşme yenedünya görüşü, geleneksel olmayan fikirler dizisi, akıllı, hızlı, çalışkan bir ferdi anlayış, hızla gelişen endüstriyel, sanayileşmiş bir toplum ve tüm bunları sınırları belli olan ulus devlet içinde

örgütlenmeye dayalı olan bir sürecin ismidir (Kargar, 2005: 198-200) Modernlik ise muazzam bir toplumsal değişim ifade eder. Toplumun bir birine bağlayan yapılar, ağlar ve bu yapıları da bir birine bağlayan kurumların değişmesinin adıdır modernleşme. Kısacası modernleşme yenileşmedir, değişimdir; modernleşme sadece siyasi ve toplumsal değil, aynı zamanda zihni, kültürel, hukuki ve yeni bir eğitim sistemi ile yeni bir hayat tarzına geçişin adıdır. (Baran, 2013: 59).

Batı merkezli modernleşme hareketi sadece toplumsal ilişkilerde değil gerek siyasal, ekonomik gerekse toplumun diğer tüm alanlarında ciddi bir değişim sürecinin başlangıcı olmuştur. Genelde modernleşme siyasal, kültürel, ekonomik ve toplumsal modernleşme olarak dört boyutta bahis konusu olabilir. Siyasi anlamda siyasal partiler, seçimler, oy verme, aday olma; kültürel olarak özellikle sekülerleşme ve diğer farklı ulusalcı ideolojilere bağlılığı, ekonomik modernleşme anlamında ise endüstrileşme, sanayileşme, ekonomik işbölümü ve artan ticari ilişkiler ve nihayet toplumsal modernleşme olarak da kentleşme, artan okuma yazma oranı, geleneksel otoritenin giderek zayıflaması gibi süreçler örnek olarak zikredilebilir (Altan, 2002: 26).

Modernleşme denince kaçınılmaz olarak modernite kavramını da ele almak durumundayız.

“Modernite XIII. Ve XVII. Yüzyıllar boyunca Avrupa’da ortaya çıkan ve XIX. yüzyılda endüstriyel kapitalizmin zaferiyle sonuçlanan ve nihayet dünyaya devlet sosyalizmini getiren Rusya’daki Ekim Devrimiyle tamamlanan mantık, bilim ve siyasi organizasyonların devletçi yapılarının nüfuzu ile alakalıdır... Modernitenin güçlü bir özelliği, bilgiyi bir önceki çağda kurtuluş olarak görülen şeyle eşit kılan materyalist ve bilimsel gelişmelerinde anlam bulan sade laikliğidir” (Dallamayr, 2001: 36).

Modernite bir başka ifadeyle 17. Yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan ve hızlıca dünyanın neredeyse her tarafına yayılan toplumsal değişimin göstergesi ve kendine has değerlere sahip olan bir sistemin adıdır. Anthony Giddens, moderniteyi özgün yapan niteliği olarak devamsızlık özelliğinden bahsederken David Apter ise modernleşme için

sürekli yeni olma kabiliyete sahip, değişme ve gelişmeyi inanç olarak ele alan toplumsal bir organizmadan bahsetmektedir (Altun, 2002: 25). İnsan ve akli merkeze alan ve felsefi gücü aydınlanma felsefesinden kazanan modernite din ve geleneğe karşı seküler bir yaşam tarzını tasvip etmiştir. Fikri olarak aydınlanma düşüncesinden yararlanan modernite hareketi politik ve ekonomik olarak da Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimine bağlıdır.

Modernite Avrupa'daki Hümanizm ve Rönesans'ın temeli üzerine oluşturulmuş bir akımdır. Hegel ile daha kapsayıcı, somut ve etkin hale gelen (Altun, 20002: 23) modernite kavramı esas olarak 19. yüzyılda gündelik hayat tarzını tanzim eden bir konuma gelmiştir. Modernite ile birlikte yeni bir ekonomik, politik ve kültürel toplum inşasına şahit olunmuştur. Söz konusu bu kavram ilk önce Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişen ve kullanılan bir kavram olmasına rağmen daha sonra Batı'nın diğer kısımlarına ve Batı dışı dünyaya yayılmış; (Altun, 2002: 21) sömürgecilik yoluyla dayatılmış; dünyanın farklı bölgelerinde “Batı dışı” modernlik arayışları şeklinde de tezahür etmiştir.

Modernlik Marshall Berman'a göre, “*artık dünyanın her tarafındaki insanların paylaştığı hayati bir deneyim tarzı*” (Aktaran: Altun, 2002 :23) iken modernleşme “*bir toplumsala değişme süreci veya kuramsal olarak yer ve zaman boyutunda evrensel olan veya bu tür süreçler toplamı*” ve “*laikleşme ve kapitalizmin doğuşu ile ayırt edilen tarihsel bir deneyim*” (Aktaran: Altun, 2002: 24) ifade etmektedir.

Modernite (modernlik), Batı uygarlığının Rönesans ve aydınlanma düşüncesinden etkilenen, kültürel değerler ve toplumsal ilişkilerin özümsemesi ile ortaya çıkan bir yaşam tarzıdır. Bu anlamda modernitenin temeli olarak karşımıza çıkan ilk şey aydınlanma düşüncesi olacaktır. Başka bir ifadeyle modernite temel olarak Rönesans ruhu üzerine kurulmuştur. Günümüzde artık hakim bir yaşam tarzı olarak karşımıza çıkmakta olan modernite ilkeleri temel olarak bu inanç ve bilgi üzerine inşa edilmiştir.

Modernleşme kuramından bahsettiğimiz zaman aslında bir şekilde Batı dışındaki

bölgelerin modernleş(tiril)mesinden söz edilmekte demektir. İkinci Dünya savaşı sonucunda dünya iki kutba ayrılmış oluyordu. Söz konusu bu kutuplardan birisi Amerika liderliğinde Batı bloku olacaktı. Modernleşmenin de temelinde bulunan Batı bu kez Amerikan hegemonyası altına girmiş olacaktı. Her alanda hegemonyasını oluşturmak peşinde olan Amerika Batı dışındaki toplumların modernleşme hareketlerinde de öncü rol oynayıp kendini modernliğin temsilcisi olarak ortaya koymakta idi. Modernleşme kuramı toplumsal değişme ve gelişme olarak toplumların kültürel ve toplumsal alanlarında bir değişim sürecine ihtiyaç duydukları yönünde bir inanca dayanır. Sömürgecilik sonrası dünyada modernleşme kuramının ortaya çıkması ve daha sonraki süreçte etkili olduğu dönem 1950 ve 1960'lardır. Modernleşme kuramının savunduğu temel çerçeve daha önce de işaret ettiğim gibi toplumsal değişim, kalkınma ve tabii ki kapitalist, endüstrileşmiş toplumlardır (Altun, 2002: 26). Bunun için de dış dünyaya açık bir yapının oluşturulması ve uygulanan politikalarla Batı kültürü ve değerlerinin benimsenmesi de son derece gerekli ve olağan bir süreçtir.

“Geniş ölçüde modernitenin nimetleri Batılı olamayan toplumlara sömürgecilik ve emperyalizm vasıtası sayesinde gelmiştir. Bu vasıta günümüzde Batı'nın askeri, ekonomik ve teknolojik alanlardaki hegemonyası ile yer değiştirmiştir. Bu açıdan globalleşme terimi bu gün Batılı kültürel tercihleri dünya çapında yayma anlamına gelen modernleşme ile eş anlamlı hale gelmiş durumdadır. Bu durumda modernite ve modernizasyon fikirlerine dikkatli ve ihtiyatlı olarak yaklaşılması gerekir.” (Dallamayr, 2001: 34).

Bilindiği üzere 1945'te uluslararası arenada çok sayıda yeni ulus devletinin ortaya çıkması ve sömürgeci Batı daha doğrusu Avrupa ülkelerinin eski ve yeni sömürgelerinin elinden çıkması söz konusuydu. Aynı şekilde İkinci Dünya savaşının ardından Avrupalı sömürgeci devletlerden Amerika Birleşik Devletlerine bir güç kaymasını da kayda değer bir gelişme olarak zikredebiliriz. Bundan böyle artık ABD merkezli bir Uluslararası sistemden bahsedilmeye başlanmış olacaktı. Uluslararası alanda ortaya çıkan yeni ulus devletlerde bu kez Avrupa değil ABD etkin ve lider konumunda olacaktı. Bu aslında bir

nevi “Yeni sömürgeleştirme” yöntemi olarak karşımıza çıkacaktır. Batı dışında ortaya çıkmış yeni ulus devletlerinin modernleşmeye ihtiyaç hissetmesi ve bunun için de temsilen Batılı olan bir ülkeyi kendisine örnek alması kaçınılmaz olmuştur. Sömürgecilikten kurtulmuş olan ülkelerin nüfuslarında ciddi bir artış söz konusuydu. Fakat bu artış en fazla Asya, Afrika ve Latin Amerika’da olacaktı ki bu bölgeler özellikle modernleşmeye ihtiyaç hissetmekteydi. Nüfuslarında ciddi artış söz konusu olan bu bölgelerde SSCB’nin liderliğinde olan sosyalist zihniyetin yayılma “tehlikesi” ABD için ciddi bir dış tehdit oluşturmakta idi. Bu tehdide karşı bahsi geçen ulus devletler için yürürlüğe konan dış yardımlar (Truman Doktrini, Marshall Planı vb.) ve aynı zamanda komünizmin olduğundan bile daha büyük bir tehdit olduğu propagandası yapılmakta idi. Savaş sonrasında bağımsız olan bu ülkelerin tümü az gelişmiş ülkeler olduğu için ekonomik kalkınma ve istikrarlı bir siyasi yapı oluşturmak için çabalamaktaydılar. Onun içindir ki bu ülkeler her şeyden önce ABD ve SSCB’nin kalkınma modellerini araştırma ve hangisinin tercih edilebileceği konusunda düşünmeye başladılar. Amerikan kalkınma modelini –güvenlik kaygıları da ön planda olduğu için- daha uygun gören bu ülkeler diğer yandan da ABD tarafından dış desteklerle teşvik edilmiştir. Kısacası gelişmekte olan bu ülkelerin modernleşme süreci ve sorunu bu şekilde II. Dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan ABD hakimiyeti altında çözülmüştür. Gelişmekte olan bu ülkelerde modernleşme adında hem liberal ekonomik politikalar hem de diğer sosyal ve kültürel projeler uygulamaya konulacaktı (Altun, 2002: 33-52).

1.3.İSLAM, BATI VE İSLAM DÜNYASINDA MODERNLEŞME: TARTIŞMA VE UYGULAMA

“... Avrupa Orta Çağlarının zaman dilimi İslam medeniyetinde İslam'ın şerefle parladediği “klasik” dönemine tesadüf eder ve aynı dönem Çin’de Sung Hanedanı’nın etkileyici yeşermesinin gözlemlendiği dönemdir. Dolayısıyla, büyük dünya medeniyetleri arasında tarih eş zamanlı değildi ve bugün de değildir... Zamanla ilgili bu eşitliğin olmamasının, özellikle “modernite” fikri üzerinde sonuçları vardır.”(Dallamayr, 2001: 34).

Çok ilginçtir ki İslam dünyası ne kadar kendi (klasik denilen) döneminden uzaklaşmışsa; “kurtulma” amacıyla Batı kökenli olan modernleşme çabasına girmişse bir o kadar buhranlı ve büyük sorunlarla dolu bir döneme adım atmıştır. Dolayısıyla “kurtuluş çabası”na dayalı psiko-sosyal davranış hali ve modernleşme gayretleri “zaruret”ten çıkarak süreklilik haline dönüşmüştür (Kara, 2014(a): 34, 52, 57). Bunda klasik İslam düşüncesi ile Batı kaynaklı Modernleşme hareketinin arkasında yatan felsefe arasındaki uyumsuzluğu büyük bir payı olduğu aşikârdır.

Akılcılık ve bireyselliği öne çıkartan modernite akımıyla Batıdaki “Tanrı” anlayışı daha sübjektif hale gelmiş olacaktı. Din insanlar için tartışabilecek, sorgulanabilecek bir olgu haline gelirken dinin içindeki seçeneklerin çoğalmasından sıradan bir mevzu haline gelmiş; din bizzat seçeneklerin bir mecmuası haline gelmiştir. (Dallamary, ty: 34).

Genel olarak Doğu toplumları özel olarak ise İslam dünyası Batılı sömürgeci güçler vasıtasından modernleşme ile tanışmışlardır. Bu süreçte İslam dünyası tüm diğer toplumlardan daha zor bir süreçten geçmek zorunda kalmış; modern olma yolunda başta dini olmak üzere pek çok değeriyle modernleşme arasında bir ikilem yaşamış ve çoğu kez kutsal kabul ettiği değerlerini “feda etmek” durumunda kalmıştır. Bu da büyük kırılma ve toplumsal bunalımlara yol açmıştır. Diğer bir ifade ile modernleşme diye adlandırılan bu uzun süreç İslam dünyasında oldukça sancılı bir şekilde yaşanmıştır.

Modernleşme ya da İslam-modernleşme münasebetleri tartışılırken karşımıza

çıkan en büyük tartışma ve ikilem gelenek-modernlik tartışmasıdır. Tartışmanın ehemmiyeti Batı kökenli modernleşme felsefesi ile din arasındaki aşık bir karşıtıktan kaynaklanmaktadır. Gelenek/modernlik ikilemi daha basit bir şekilde eski/yeni kavramları ile karşılanmıştır. Fakat modern karşılığındaki yeni kavramı yani “yepyeni” olan, Arapçadaki “bedi” sözcüğünün karşılığıdır. Geleneksel anlamda yeni, “eskinin yenisi” demektir ki bu hem Arapçada hem de Osmanlıcada “cedid” olarak karşılanır. Modern olarak yeni ise İslam literatüründeki “bid’at” anlamına gelir ki bu İslam’daki sünnete aykırı bir durum teşkil etmektedir ve hoş karşılanmaz (Gencer, 2014: 54).

Daha önce modernleşmenin tanımlarında da zikredildiği gibi modern sözcüğü bir yandan yeni ve uygun anlamına gelirken bir yandan da şimdi, günümüz anlamına gelmektedir. Sözcüğün manasından da belli olduğu üzere modern kelimesi geleneğe, eski olana karşı bir çağrışım yapmaktadır. Söz konusu İslam geleneği olunca bu tartışma daha da ciddi hale gelecektir. Çünkü İslam’da gelenek, din ve sünnet anlamını taşımaktadır (Gencer, 2011: 14). Dinin kaynağını ise vahiy teşkil etmektedir. İslam’ın asıl kaynağını Kur’an-ı Kerim ve Sünnet teşkil eder. Kur’an ise Allah’ın dediklerinden, başka bir deyişle vahiyden ibarettir. Vahiy ise tartışılmaz mahiyette sahip olup sorgulanamaz. Fakat insan aklını öne çıkartan ve hümanist bir ruhtan beslenen modernleşme düşüncesi tartışılmayan, reddedilemeyecek olan hiçbir varlığı kesinlikle kabul edemez. Bu ise İslam dünyasında süregelen bir sorunun temelini oluşturmuştur. Gencer’e göre geleneksel dünya görüşü ile modern dünya görüşü arasındaki farklılık İslam-Hıristiyan ve Doğu/Batı gibi ayrımları çapraz kesen geleneksel/modern ayrımıdır (Gencer, 2011: 14).

Modern Türk sosyolojisinin önemli isimlerinden Ziya Gökalp, modernleşme ve din konusunu tartışırken şeriat, başka bir deyişle İslam hukukunun kaynağı olarak sadece vahiy değil; Müslüman toplumların örflerinin de Kur’an ve sünnet gibi İslam hukukunun temelinde büyük rol oynadığını belirtmektedir. Gökalp’a göre Kur’an ve sünnetin değişme imkânı yokken farklı Müslüman toplumlara ait olan örfler zaman ve koşullara göre değişmektedir. Aynı şekilde Gökalp İslam ve modernleşme konusundaki diğer tartışmalı konu olan siyaset-din ilişkilerinde devlet işlerinin dinden ayrılmış bir

şekilde yürütülmesinden yana tutuma sahiptir. Gökalp bu hususu modern devletin temel hukuki gerekliliği olarak tanımaktadır (Davison, 2012: 160).

Bilindiği gibi Rönesans zihniyetinin bir ürünü olarak ilk defa Batı’da Dinle devlet arasındaki ayrım kesinleşmeye başlamıştır. Daha sonraki süreçte söz konusu bu ayrımın etkileri sosyal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanda da kendini belirgin bir şekilde göstermiştir. XVIII. yüzyılda aydınlanma düşüncesi ile birlikte ve daha sonra sanayileşme ile toplumsal hayatta dinin rolü daha da azalıp sorgulanmaya açılmıştır.⁴

İslam dünyasındaki modernleşme tartışmalarında başka önemli bir mevzu da yukarda bahsettiğimizden daha farklı bir boyutu içermektedir. İsmail Kara burada önemli bir soruyla tartışmaya farklı bir bakış açısı getirmektedir: İslam’da modernleşme veya çağdaş İslam düşüncesi, İslam’ın tarihi seyrinde beklenebilir ve tabii bir süreç mi yoksa İslam dünyasındaki son iki asırdır zayıflık ve gerileme, bir başka deyişle “inkıraz”dan kaynaklanan bir durum mu? Bu iki yüz senelik modernizasyon süreci İslam dünyasındaki var olan sorunların çözümü için zorunlu ve gereken bir ihtiyaç mı yoksa var olan sorunların kaynağını teşkil eden bir mesele mi? Kamuoyunda uzunca tartışılan bu mühim soru üzerinden iki farklı bakış açısı teşekkül etmiştir: daha ziyade modernistlerden oluşan bir kesim İslam dünyasındaki modernleşmeyi müspet bir hareket olarak değerlendirip bu süreci İslam dünyasındaki durgunluğu, tedirginliği ve geri gidişi engelleyen bir süreç olarak görmektedir. Geleneksel İslami yaklaşımı benimseyen diğer bir kesim ise İslam’da modernleşme hareketini menfi bir süreç olarak değerlendirmektedir. İkinci görüşe göre İslam dünyasındaki son döneme ait olan zaaf lar ve sıkıntılar İslam’dan kaynaklanmayıp İslam’ı olduğu gibi dürüstçe uygulamayan son dönemdeki Müslümanlardan kaynaklanmaktadır. Bu görüşe göre modernleşme süreci son dönem Müslümanlarının askeri ve diğer muhtelif alanlardaki mağlubiyetlerinden kurtulma yönünde yapılmış ancak başarısız ve yanıltıcı bir hamle olarak değerlendirecektir (Kara, 2014(a): 190).

1.4.OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE İSLAM DÜNYASI

XIX. yüzyılda genel olarak İslam dünyası sömürgeci Batılı güçler tarafından hedef haline gelmişti. Batı bu işgali temel olarak iki yolla gerçekleştirmeye çalışmaktaydı. Bunlardan biri dolaylı diğeri ise dolaysız olarak gerçekleşecekti. Batı güçlerinin dolaylı olarak girmeye çabaladığı yere en iyi örnek Osmanlı İmparatorluğu'dur. Dolaylı olarak girmesinden kastım işte tam olarak da modernleşmenin de temelini oluşturan unsuru sayılan yenileşme hareketleridir. Buna söz konusu büyük devletlerin ve toplumların “Batılılaşma” çabaları da denebilir. Dolaysız şekilde girmesi ise askeri olarak ülkelere girmesi ve sosyal ve ekonomik kaynaklarının sömürülmesiydi (Gencer, 2011: 154). Yukarıda da bahsedildiği gibi neredeyse tüm İslam dünyasına modernleşmenin yayılması bu şekilde gerçekleşmiştir.

İslam medeniyetinin bir parçası olan Osmanlı İmparatorluğu özellikle yükseliş döneminde kendi değerlerini hiçbir zaman Batı uygarlığına karşı aşağı olarak görmemiştir. Fakat buna karşı Osmanlı toplumu hiçbir zaman Batı toplumundan ayrı ve kopuk da kalmış değildi. Fakat yönetim bozukluğu ve bunun bir sonucu olarak askeri mağlubiyetlerle karşılaştığı andan itibaren ilk kez kısmen de olsa Osmanlılar Batı ordularının kullandığı daha iyi silahların nasıl geliştirebileceğini düşünmüşlerdir (Mardin, 2014: 11). Osmanlı İmparatorluğu'nu canlı tutmanın asıl kaynağı olan fetihlerin yönü de hep Batı olmuştur. Özellikle yükseliş devrinde Batı'yla olan ilişkilerde Osmanlı toplumu kendi değerlerini daima üstün görmüştür. Tabii ki bu üstünlük sadece Osmanlı imparatorlarının askeri zaferlerinden kaynaklanan bir şey değildi. Başka bir deyişle Osmanlıların kendini üstün görmesi için tek sebep, onların fetihleri değildi. Bu durumu o günün diplomatik ilişkilerinde de görmek mümkündür.⁵

---

⁴ Abdullah, Alperen. *Türkiye'de İslami Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma*

⁵ Osmanlı devleti 1606 yılında Zitvatotok barış antlaşmasına dek süreçte tüm diplomatik işlemlerde Osmanlı imparatorluğuna has bir takım üstün ve tek taraflı diplomatik kurallardan yararlanmışlardır. Örnek olarak Zitvatotok Antlaşması'ndan önce imzalanmış olan antlaşmada temel şartlardan bazıları; antlaşmanın Osmanlıca yazılması, İstanbul'da imzalanması ve Osmanlı padişahının istediği zaman feshedilebilmesi idi. (bkz, Sander, Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, s.119).

Osmanlı İmparatorluğu uzun bir müddet Batı'ya daimi elçiler göndermemiş; aynı zamanda Batı'dan gönderilmiş olan elçileri de kabul etmemiştir (Sander, 2012: 13). Osmanlı İmparatorluğu kendini Batılı devletlerden aşağı saymayıp eşit bile sayılmasına müsamaha göstermemiştir. Bunun en iyi örneği XVI. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin Batı ile imzalanmış olan antlaşmalarda hep tek taraflı olarak kendilerine has bir diplomatik üslup kullanmıştır. İlginçtir ki Zıtvatoruk Barış Antlaşması'ndan önce tüm diğer antlaşmalarda şu ifadeyi sürekli olarak kullanmışlardır: "Her daim muzaffer sultan tarafından, her daim mağlup ve kâfir kralına bahşedilmiştir." (Sander, 2012: 119).

Böyle bir dönemden sonra fetihler açısından durgunluk yaşamaya başlayan ve askeri mağlubiyetler gören Osmanlı'da ilk modernleşme sinyalleri III. Ahmet (1703-1730) döneminde görülmüştür. Yukarıda da bahsedildiği gibi Batı kaynaklı olan modern zihniyet Osmanlı topraklarına daha çok dolaylı yollardan girmeye başlamıştır. Buna rağmen Osmanlı Devleti Batı'ya karşı kendilerini zayıf hissetme sorunuyla birlikte modernleşme yoluna girmek için teşebbüslerde bulunmaya başlamış ve bu yolun asıl sahibi sayılan Batı'yı taklit ederek zaafı ve sorunlarını halletme çabasına girmiştir. Askeri alanlarla alakalı olarak başlayan bu süreç günümüze dek canlı bir tartışma olarak güncelliğini kurmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyıla gelince modern silahlarla donatılmış Batı ordularıyla karşı karşıya geldi. Buna karşı Osmanlı orduları daha eski ve geleneksel savaş aletlerinden faydalanmakta idiler. Ordunun içinde reformları başlatan ilk Osmanlı padişahı III. Ahmet olmuştur. III. Ahmet döneminde başlatılan bu ilk teşebbüslerde İbrahim Müteferrika'nın rolü büyük bir önem taşımaktadır.

Batı'nın ürettiği teknoloji ve askeri eğitimle ilgili bilgiler imparatorlukta gün geçtikçe önem kazanmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda söz konusu bu belge ve bilgilere karşı uyanan merak Osmanlıların geleneksel diplomasisiden modern Batı diplomasisine bir geçiş nedeni de olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Nişli Mehmet Ağa ve Mehmet Çelebi gibi bazı devlet görevlileri Batı'ya siyasi temsilciler olarak gönderilmiştir.

Osmanlı Devleti siyasi modernleşmenin yanında askeri alanda da büyük bir değişim gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin, özellikle askeri alanda Batı'yı örnek alma meselesi en fazla III. Selim döneminde vuku bulmuştur. Fakat dönemin bu modernleşme girişimlerine karşı Osmanlı idaresinin farklı kesimlerinden, özellikle ulema ve yeniçeriler arasından muhalif sesler de yükselmiştir (Mardin, 2014: 11). Bu itirazların arkasında geleneksel İslami bakış açısının yanı sıra bilhassa Yeniçerilerin askeri reformlar sonrası eskiden sahip olduğu güç ve itibarı kaybetme korkusunu görmek mümkündür. Çünkü modernleşme süreci ilerledikçe klasik Osmanlı siyasi ve toplumsal düzenini oluşturan imtiyazlı grupların yerini başka sınıflar alacaktı.

Osmanlı modernleşme süreci Batı'dan farklı olarak daha çok ilgili alanlarda tedrici bir şekilde gelişmiştir. Batı'da ise siyasi, askeri, hukuki ve kültürel alanlarda gerçekleşmiş olan modernleşme süreci birbiriyle uyum içinde gelişmiştir. Bunun da sebebi modernleşmenin bizzat Batı kaynaklı olması olup kendine has bir örgütlenme yapısı ve din anlayışı olan Osmanlı toplumuyla⁶ uyuşmaması idi. Osmanlı toplumunda modernleşmenin sosyo-ekonomik bir alt zemine yaslanmaması da burada yapılan tartışmayla alakalıdır. Tüm bunlara bakıldığı zaman özellikle Osmanlı siyasi modernleşmesinin kendine has birkaç özelliğe sahip olduğu söylenebilir.

İlk olarak Osmanlı İmparatorluğu modernitenin getirdiği değişimler çerçevesinde yeni bir takım kurumlarla tanışmıştır. Söz konusu bu kurumları oluşturur ve değiştirirken aynı zamanda bu kurumlar sadece görünüşteki değişimlerle kalmayıp kurumların felsefe ve zihniyet de değişmeye başlamıştır. Dolayısıyla diyebiliriz ki Osmanlı modernleşme sürecinde öze dönük bir modernleşme söz konusudur. Osmanlı

---

⁶ Niyazi Berkes'e göre Osmanlı toplumu ne teokratik ne de feodal olarak nitelendirilebilir. Berkes her iki ismin de Osmanlı toplumuna yabancı ve aykırı olduğunu savunmaktadır. Daha fazla bilgi için (bkz: Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s.24-28.) Nitekim Nakib-ul Attas baş yapıtı olan *Prologomena to the Metaphysics Of Islam: An Exposition of The Fundametal Elements of The Worldwiew of Islam* isimli eserinde Müslüman toplum ve devletler için şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “ ... İslam kutsal [sacred] ve dindışı [profane] arasındaki karşıtlığı içermez, öyleyse nasıl olurda teokratik devlet ile seküler devlet birbirine zıt olarak kurgulanabilir? İslami bir devlet ne bütünüyle teokratik ne de bütünüyle sekülerdir...” (Al-Attas, 1995: 29).

Devleti'nde gerekleŒmiŒ olan siyasi modernleŒmeye karŒı çıkan yahut ona ayak bağı olan diğer kurum ve kuruluŒlara karŒı ciddi adımlar atılıp müsamaha gsterilmemiŒtir. Buna rnek olarak II. Mahmut tarafından Yeniçeri Ocağının kaldırılması⁷ (1826) verilebilir. Osmanlı modernleŒmesi aynı zamanda tedrici bir yapıya sahiptir. Bunun da sebebi idaredeki st elitin bariz ve radikal deđiŒimleri tercih etmemesidir. Bu anlamda Osmanlı modernleŒmesi Fransız, Alman ve Rus gibi modernleŒmelerden daha farklı bir örnek teŒkil eder (aha, 2001: 278-280).

Osmanlı toplumu genel anlamıyla aktif ve canlı bir toplum rneđi teŒkil etmektedir. Çok dinli, çok dilli ve farklı etnik kökenlere sahip olan Osmanlı toplumunda eŒsiz bir istikrar hep var olmuŒ olup güçlü bir denge ve uyum içinde yaŒayıŒ teŒvik ve tasvip edilmiŒtir. Fakat bahsettiğimiz bu durum XV. yüzyıla kadar sorunsuz bir Œekilde devam edebilmiŒtir. XVI. yüzyıldan itibaren toplumun çehresi yavaŒ yavaŒ deđiŒmeye baŒlamıŒtır. Toplumda söz konusu bu sorunların asıl kaynağı da i mekanizmaların bozulmasından kaynaklanmakta idi. Adaletin sarsılması, bürokraside rŒvet ve medreselerde iltimas gibi toplumsal düzeni sarsan birtakım olumsuz geliŒmeler Osmanlı toplumunu sarsmaya baŒlamıŒtır (İnalçık, 2015: 46-60). Osmanlı toplumunda bunlar olurken Batı'da modern toplum ve ulus devlet kavramı ciddi bir geliŒme kaydetmekteydi. Osmanlı toplumu mali yönden sıkıntılar içindeyken Batı sömürgecilik faaliyetlerini tüm hızıyla devam ettirmekteydi. Aldığı sömürgelerin bir hedefi zenginliklerin Batı'ya akması ve Batı'nın sanayi devrimi için kaynak oluŒturulmasıydı (Atalay, 2001: 230).

Osmanlı Devleti bir yandan mali sıkıntılarla uđraŒırken diğer yandan da Karlof antlaŒmasıyla (1699) baŒlayan süreçte 18. asır boyunca ciddi boyutlarda toprak kaybetmeye baŒlamıŒ; 1774 Küçük Kaynarca AntlaŒmasıyla da ilk kez büyük bir

---

⁷ 17 Haziran 1826 tarihinde Sultan II. Mahmud tarafından lağv edilen Yeniçeri Ocağı kanlı bir Œekilde kaldırılmıŒtır. PadiŒah'a karŒı isyan eden Yeniçeriler padiŒah kuvvetleri tarafından sert bir Œekilde bastırılmıŒtır. 15 Haziran'da padiŒah kuvvetlerine karŒı mukavemet göstermeyen Yeniçerilerin kışlaların kapıları kapatılıp ilk önce toplar la tahrip edilmiŒ daha sonra ise kanlı arpıŒma ile kışlaları ele geirilmemiŒtir. Hayatta kalan isyancı Yeniçeri askerleri hemen idam edilmiŒ kaanlarının da takibine baŒlanmıŒtır (YaramıŒ, ty: 96).

Müslüman nüfusun yaşadığı Kırım yarımadasını kaybetmesine giden yol açılmış olacaktı. Nitekim Çarlık Rusyası 1783'te Kırım'ı tamamen ilhak etmiştir. Bu kayıplarla beraber Osmanlı Devleti, teknoloji ve askeri olarak Batı'nın daha üstün olduğunu kabullenmeye başlayacaktı. Onun içindir ki dönemin Osmanlı hükümdarları Batı'ya dönük bir yöneliş içine girmişlerdir. Bu yöneliş özellikle ordu içindeki ıslahatları ve orduyu daha iyi Batılı silahlar ile donatmayı içeriyordu. Bunun yanı sıra Batı ile daha yakın bir diplomatik ilişki içine girme, dolayısıyla Batı saraylarına Osmanlı diplomatlarının girmesi ve Batı'daki gelişmelerin Osmanlı toplumuna aktarılması hız kazanmıştır (Altun, 2002: 230-231).

İKİNCİ KISIM

TÜRK MODERNLEŞMESİ: FİKİR VE UYGULAMADA KEMALİST YAKLAŞIM

2.1.TARİHİ ARKA PLAN: OSMANLI MODERNLEŞME TECRÜBESİ

Osmanlı'da modernleşme mevzusunu ele aldığımızda dönemin Avrupa'sında olan gelişmeler ve değişimlerden bahsetmemiz doğal olarak zorunlu hale gelecektir.17. asırdan itibaren Avrupa'da devlet ve toplum yapısında köklü dönüşümlere gebe gelişmeler yaşanmış; dolayısıyla Osmanlı devleti de bu gelişmelerin özellikle askeri karşılaşmalar ve savaşlar yoluyla etkisini hissetmeye başlamıştır denilebilir. 18. Yüzyıla geldiğinde özellikle Batı Avrupa'da feodal yapılar dönüşmeye başlamış; ticari manada "kapitalist" ekonomiye yol açan sosyal, siyasi, toplumsal koşullar baş göstermiştir. Sanayileşmeyle birlikte daha zengin hale gelen Avrupa, aynı zamanda o güne dek Osmanlı devletine karşı da diplomatik olarak başarılar elde etmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu dönemde Avrupa'da yaşanan bu gelişmelere karşı eskiye göre daha "zayıf" bir Osmanlı imparatorluğu olgusuyla karşılaşmaktadır. Artık Avrupa karşısında Kanuni dönemine benzer güçlü Osmanlı orduları olmadığı gibi, Osmanlı karşısında da iki yüz sene öncesindeki gibi zayıf bir Avrupa yoktu. Avrupa giderek Osmanlı'yı kendisinin doğudaki sömürgelerine giden yolu üzerinde bir engel, toprakları paylaşılması gereken bir "hasta adam" olarak görmeye başlayacaktı. Daha sonradan "Şark Meselesi" olarak adlandırılacak olan süreç böylece başlamış olacak ve imparatorluğun sonuna dek Avrupa'nın Doğu'ya ve İslam âleminin bakışını, siyasetini şekillendirecekti (Yavuz, 2003: 89-98; Berkes, 2004: 42-43).

18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı devleti bir yandan iç siyasi çalkantılarla boğuşurken bir yandan da ciddi mali sıkıntılar ile karşı karşıyaydı. Üç yüz seneden beri Hıristiyanlığın egemenliği altında olan topraklarında ilerlemekte olan Osmanlı devleti duraklama aşamasına gelmişti. Denizlere, bilhassa Akdeniz'e hâkim olmuş; Avrupa'nın ve Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun kalbi sayılan Viyana'yı bile kuşatmış olan

Osmanlı Devleti bu kez yeniliyor ve geri çekiliyordu (Sander, 2012: 98). Bütçenin temel kaynağını teşkil eden fetihlerin durmuş olmasından dolayı Osmanlı hazinesi mali sıkıntılarıyla uğraşmakta idi. Dönemin Fransız subayı Rochefort'a göre ise Osmanlı devletinin karşı karşıya olduğu bu mali sıkıntıların sebebi Osmanlı-Avrupa arasındaki dengeli olmayan ticaret idi. Avrupalılar Osmanlı topraklarındaki hammaddeyi kendi sanayilerini geliştirmek için kullanacaklardı. Türkiye'de değerli metal kıtlığı, dolayısıyla madeni para enflasyonu ve buhranı da bu durumun bir sonucu olarak değerlendirilebilecektir (Berkes, 2014: 48).

Tüm bu gelişmeler sonrasında ortaya çıkan sonuç Osmanlı devletinin Batı'ya karşı kendi üstünlüğü fikrinin yavaş yavaş sorgulanmaya başlanması oldu. Osmanlı devlet adamları ve aydınları Batı'nın bu halini izlemekle kalmayıp Batı'yı güçlü kılan bu değişim ve gelişim sürecini mütalaa etmek peşine düştüler. Bunun neticesinde hem devletin içindeki mekanizmalarda hem de özellikle dış politikada bir takım değişikliklere yöneldiler. Osmanlı devleti, Avrupa'daki gelişmelerinin takibi için ilk kez Avrupa başkentlerinde daimi temsilcilikler kurmayı düşünüp buralara Osmanlı diplomatları göndermişlerdir. Lale devriyle birlikte, fakat özellikle 18. Asrın sonlarından itibaren Londra, Madrid, Viyana ve Berlin gibi başlıca Avrupa ülkelerinin başkentlerine elçiler gönderilmiştir (Berkes, 2014: 99). Avrupa'da olan bitenden haberdar olma ve Avrupa'yı güçlü kılan unsurların araştırılıp Osmanlı topraklarına getirilmesi bir hayli önem arz eder hale gelmiştir. Avrupa'ya gönderilen bu diplomatlar ve onların sefaretnameleri daha sonraki aşamalarda Osmanlı modernleşmesinde kayda değer roller üstlenmişlerdir (Mardin, 2014: 11).

Karlofça Antlaşması Osmanlı devletinin duraklama döneminin başlangıcı kabul edilegelmiştir. Osmanlı, Avrupa'da artık savunma halinde olacaktır. Bundan böyle Avrupalılar Osmanlı devletinden ticari kapitülasyonları daha rahat alabilecek duruma erişmiştir. İstanbul'daki Avrupa diplomatları artık uluslararası hukuka göre davranacaklardı. Farklı Avrupa ülkeleri ile Osmanlı devleti arasında imzalanan antlaşmalara göre Osmanlı Avrupa'da kendi topraklarından geri çekilecekti. Karlofça'da Osmanlı devleti Macaristan Transilvanya'nın büyük bir bölümünden çekilecek; Polonya

ve Ukrayna artık Osmanlı devletine ait olmayacak; Mora ve Dalamaçya'nın da bir kısmı Venedik'e bırakılacaktı (Sander, 2012:130-131). Bu ve buna benzer sayısız sorunlarla karşı karşıya kalan Osmanlı devleti Batı'ya karşı onların tabiriyle "Hasta adam" konumuna gelmişti.

Tezin birinci kısmında da işaret edildiği üzere ilk sistemli Osmanlı modernleşme girişimleri III. Ahmet (1703-1730) döneminde başlamıştır (Mardin, 2014: 10). Daha sonra I. Mahmut, I. Abdülhamid ve III. Selim dönemleri de bu girişimlerin devamını sağlamıştır. Fakat söz konusu bu girişimler daha çok şekli ve askeri alanlarda gelişmiş olup bir başlangıç mahiyetindeydi. Hatta Osmanlı idaresi içinden bazen ciddi tepkilerle de karşılaşmıştır. III. Selim döneminde ilk kez ciddi anlamda askeri reformlar uygulanmıştır. Nizam-ı Cedit reformları adı altında askeri reformlardan bazıları ordu için subay yetiştirmek, subayları yetiştirmek için de yabancı subaylar getirtmek, gerekli olan silahları dışardan temin etmek, yeni askeri mektepler açmak ve bu okullarda okutulacak kitapları Fransızcadan çevirmek gibi reformlardan ibarettir. Nizam cedit sadece yeni Osmanlı ordusunun tanzimi için değil mali ve diplomatik; özellikle diplomasi açısından da kayda değer değişiklikler getirmiştir (Berkes, 2014: 97). Fakat bu reformlar hem Osmanlı toprakları içinde hem de dışarda belli bazı engeller ile karşı karşıya kalmıştır.

III. Selim döneminde uygulanan Nizam-ı Cedit reformları askeri alan başta olmak üzere diğer alanlarda da hafife alınmayacak derecede uygulanmıştır. Fakat bu teşebbüsler geleneksel nizam içerisindeki bazı unsurlar ve halk tarafından pek de olumlu karşılanmamıştır. Nihayet Kabakçı Mustafa ismiyle anılan ve farklı kesimlerin bir araya geldiği, yeniçerilerin katıldığı bir isyanla III. Selim tahttan indirilmiştir. Yerine geçen IV. Mustafa bir senelik padişahlığı sırasında Nizam-ı Cedit ile başlatılan ıslahatları durdurmuştur. IV. Mustafa bununla kalmayıp Nizam-ı Cedit ıslahatlarından yana olanlara karşı da ciddi ve sert çıkışlarda bulunmuştur. Bu dönemde III. Selim tarafından yapılmış olan ıslahatlar tersine döndürülmüştür (Akşin, 2002: 92). Fakat Mustafa'nın yerine ayanların da desteğiyle tahta çıkan II. Mahmut(1808-1839) yeniden ıslahat çağını başlatmıştır. II. Mahmut'un ıslahat konusunda belki de en büyük özelliği önceki

Osmanlı padişahlarının ıslahat programlarındaki yaşadığı sıkıntılardan ve engellerden ibret alarak yapılması idi.

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı devleti içinde devam eden modernleşme artık daha farklı boyutlara taşmaya başlayacaktı. Zaten Küçük Kaynarca antlaşması ile Osmanlı devleti Batı tekniği ve bilgisine ihtiyacı olduğunu itiraf edip bunu kaçınılmaz saymaya başlamıştı (Metin Kunt, 2002: 71). 1808’de II. Mahmut ile başlayan bu süreçte askeri modernleşmenin adına en önemli adım asırlardır fetihlerin belkemiği konumundaki Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılıp yerine Asakir-i Mansure-i Muhammadiye’nin kurulması idi. Fakat bu süreç sadece askeri reformlarla kalmayıp hukuki, siyasi, Sosyal, toplumsal hatta ekonomik reformları da içine almıştır. Daha sonraki süreçte 1839’deki Tanzimat Fermanı ile özellikle sosyal toplumsal yapının yanı sıra hukuk alanında da önemli değişiklikler kaydedilmiştir. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı sistemi kısmen de olsa modernleştirilmiştir.

II. Mahmut dönemi Osmanlı modernleşmesi açısından adeta bir kırılma noktası niteliği taşımaktadır. Avrupa’daki modernleşme hareketi hızla gelişirken II. Mahmut da Osmanlı devleti içinde siyasi, sosyal ve o güne dek Osmanlı toplumunun pek alışmadığı toplumsal reformları gerçekleştirmiştir. II. Mahmut, III. Selim tarafından başlatılmış olan Nizam-i cedit reformlarını genişletmeye çalışırken bir yandan da kendi dönemine ait bir takım yeni reformlara girişmiştir. Askeri alanda en önemli reformu Asakir-i Mansure-i Muhammadiye’nin kurulması idi. Sayısı 12000’e kadar ulaşan bu yeni ordu diğer ordudan daha farklı bir şekilde donatılacak ve eğitilecekti. II. Mahmut’un Mansure ordusu yeniçerilerin yerini almıştır. Yeni ordu daha çok modern Batı ordusuna benzer şekilde yetiştirilip görevlendirilecekti. Askeri reformlar çerçevesinde Harbiye’de de bir takım reformlar yapıldı. Aslında Nizam Ceditle birlikte orduda Avrupalı kıyafetler giyinmeye başlanmıştı. İlk yapılan değişikliklerden biri askeriyede Batı tarzı üniformaların benimsenmesiydi. Bunun yanı sıra askerlerin maaşlarını artırıp farklı yerlerde yeni ocaklar açılmıştır. Avrupa'ya eğitim için bazı subayların gönderilmesi de bu döneme denk gelmektedir (Berkes, 2014: 194).

II. Mahmut döneminde tartışmaya neden olan bir takım toplumsal ve kültürel reformlar da yapılmıştır. Bunlardan en çok ses getireni fesin resmi dairelerde ilmiye sınıfı dışında zorunlu bir başlık olarak getirilmesidir. Diğer bir adım da çok az sayıda olsa da bir grup öğrenci Avrupa'ya eğitim için gönderilecekti. Yeni açılan okullar çerçevesinde Tıbbiye açılmış ve bu okullarda Fransızca tedaris olunmaya başlanmıştı. Daha önce Arapça ve Farsça öğrenilir iken bu dönemde ilaveten Avrupa dilleri öğrenilmeye başlandı (Akşin, 2002: 112-115). II. Mahmut'la başlanan bu modernleşme eğilimleri daha sonra Sultan Abdülmecid (1839-1861) ile daha da hız kazanmıştır.

II. Mahmut diğer Osmanlı padişahlardan farklı olarak toplumun içine girmeye çalışmıştır. Bu amaçla farklı yerlere ziyaret edip halkla yakın olmaya gayret etmiştir. Aynı dönemde İslam dünyasındaki ilk resmi gazete olan Takvim-i Vakayi'nin ilk sayıları da basılmış olup bu baskılarda padişahın ziyaret ve seyahatlerden bahsedilmektedir. Modernleşme teşebbüslerinin bir göstergesi olan gazetede diğer mevzular olarak yapılan askeri reformlardan ve Avrupa'daki bazı gelişmelerden bahsedilmekte idi. Aynı zamanda bu gazetede Avrupai dillerden bazı tercümelemler de yayınlanmakta idi (Berkes, 2014: 200).

Kameralizmden esinlenen Tanzimat ve Gülhane Hatt-ı Hümayunun ilanı Abdülmecit dönemindeki modernleşme alanında atmış olduğu en önemli adımlardandır. Tanzimat'la başlayan modernleşme hareketi aslında Batı'ya bir cevap olarak gelişmiştir. Avrupa'daki büyük güçler büyük bir hırsla birbirleriyle mücadele ederken bu devletlerin Osmanlı'ya karşı emperyalist bir dış politika anlayışı söz konusu olmuştur. Dönemin Osmanlı devleti söz konusu bu güçler ile imzaladığı hiçbir antlaşmada kendi çıkarlarını korumakta zorlanmıştır. Tanzimat'ın önde gelen devlet adamlarından Mustafa Reşit Paşa ve arkadaşları Batı'nın askeri ve teknolojik başarılarına karşı ıslahatlar gerçekleştirirken bir yandan da Osmanlı toplumunun pek de istekli olmadığı kültürel ve toplumsal değişiklikler de etkin bir şekilde gerçekleşmiş olacaktı (Mardin, 2014: 200).

Klasik dönem Osmanlı toplumsal ve siyasi yapısını anlamada millet sistemi önemli bir yer tutmaktadır. Millet sistemine göre yönetici kesim olan Müslümanlar "millet-i hâkime"; gayri Müslimler ise "millet-i mahkume" şeklinde

isimlendirilmekteydi. Millet sistemine göre farklı milletler eşit olmamakla beraber her milletin kendi hukukunu uygulayabileceği çoklu bir hukuk sistemi geçerliydi. Millet sistemi Rum, Yahudi ve Ermeni milletlerine ciddi bir özerklik tanımaktaydı. Hatta patrik ve hahambaşı gibi cemaat önderleri yönetim, eğitim, cemaatinden vergi toplama ve dinden çıkmaya kalkanları Sultan'a şikâyet edip cezalandırmaya kadar çok sayıda özerk yetkiye sahip kılınmışlardır (Oran, 2011; Macitoğlu, 2012).

Osmanlı modernleşme sürecinde Tanzimat Fermanı millet sisteminin dönüşmesinde mühim bir dönüm noktasıdır. Tanzimat Fermanı Osmanlı toplumunda menfi ve müspet tepki toplamıştır. Özellikle Müslümanların diğer dinlere mensup olanlarla eşit tutulması meselesi ciddi tepkilere neden olmuştur. Tanzimat Fermanında askerlik süresi 4-5 seneye sınırlandırılıp bu sınır Müslüman olan ve olmayanlar için eşit bir şekilde uygulanır denmişti. Tanzimat Fermanı Osmanlı tebaasının can ve mal güvenliğinden bahsediyordu. Bu daha çok “siyaseten katl”⁸ le hep karşı karşıya kalabilen Osmanlı devletinde askeri (yönetenler) kısmı için önemli bir maddeydi. Çünkü bunlar yüksek mevkide olup büyük servetler edinebilse de öldükten sonra malları müsadereye tabi tutulabilirdi. Ulema dışında olan icrai askeri kısım kul statüsünde olduklarından doğrudan idam edilebilirdi (Akşin, 2002: 124).

Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devletinde modernleşme adına atılmış en mühim adım Islahat Fermanı (1856) olmuştur. Islahat Fermanı içerik olarak Tanzimat'tan çok da ayrı sayılmamaktadır. Her iki fermanında da Batılı devletlerin baskısı söz konusu olmuştur. Daha sonraki aşamalarda birinci ve II. Meşrutiyet modernleşme alanında daha

---

⁸ Siyaseten katl, isminden de belli olduğu gibi esasen iki kelimedenden oluşmaktadır. Siyaset bir yandan idare, hükümet etme, devlet işleri ve idaresi, yürütme anlamına gelirken bir yandan da siyaset idari adalet, cezai adalet ve katl (idam) anlamında bile kullanılmıştır. Osmanlı kaynaklarında da bu anlamda “tığ-i siyaset”, “şemşir-i siyaset” yani siyasetin kılıcı ve benzeri kavramlar kullanılmıştır. Bilindiği üzere Osmanlı devletinde toplum- devlet ilişkileri aslında hükümdar- kul arasındaki ilişkilerden ibaret olup hükümdarın kulları üzerine bir hakimiyet söz konusu idi. Merkezîyetçi anlayışa sahip olan Osmanlı devleti, devlete karşı işlenen suçlar için genel olarak siyaseten katl uygulaması getirip uygulamıştır. Siyaseten katl uygulanan yerlerden bazıları devlet ve topluma karşı işlenen suçlar, padişahın şahsiyeti ve şana karşı işlenen suçlar gibi durumlardır. Fazla bilgi için bkz; (Katğı, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl. The Journal of International Social Research, Volume: 6 Issue: 24, Winter 2013)

fazla gelişmelere neden olur iken Batıda yetişmiş gençlerin ağırlığı da belirgin hale gelmiştir. Osmanlı modernleşme sürecinde Tanzimat Fermanının devamı olarak nitelenen Islahat Fermanı özellikle millet-i hakime olan Müslümanları eski ayrıcalığından mahrum bırakmıştır. Islahat Fermanı sadece Müslümanların değil ondan sonra birinci sırada olan Rumların da hoşnutsuzluğuna neden olmuştur. Belki fermanın Müslümanlar açısından en önemli psikolojik boyutu budur.

Osmanlı modernleşme sürecinin önemli bir unsuru sayılan Tanzimat Fermanı Osmanlı idaresinde o güne dek olmayan kamu hukuk alanının gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Genel olarak idare, ceza ve ordu alanlarında çıkan kurallar kamu hukukunun temellerini oluşturmuştur. İlk etkileri Tanzimat döneminde görülen kamu hukuku, temel olarak İslam hukukunun alanını daraltmıştır. Tanzimat Fermanı ile hukukun diğer alanları da dünyevi kurallarla genişletilmiştir. Sultan Mahmut (ki halk tarafından “gavur padişah” olarak anılmaktaydı) Şeriat kuralları dışında bir adalet kurulması işine girmeye çalışmıştır. İlk ceza kanunu sayılan Kanunname bunun bir örneğini teşkil etmektedir. Faka bu bir ceza kanunu değil, kamu görevlilerinin yetkileri ve sorumluluklarını belirten bir idare hukuku kanunudur. Söz konusu kanun belli bazı yerlerde kamu görevlilerine karşı çeşitli yaptırımlardan da bahsetmektedir (Berkes, 2014: 179).

Islahat Fermanından önce Osmanlı toplumunda Müslüman ve gayri Müslimler arasında farklı ve çok hukuklu bir yapı söz konusuyken Islahat Fermanıyla bu ayrım ortadan kaldırılıp tek Osmanlı vatandaşlığı kurma gayreti içine girilmiştir. Osmanlı modernleşme sürecinde ıslahat Fermanı aynı zamanda bir Osmanlı “reaya” yerine Osmanlı “tebaa” ortaya çıkarma çabası olarak nitelendirilebilir. Batı’da bu süreç daha erken başlamış olup modern ulus devletlerin doğmasına yol açacaktır. Islahat Fermanıyla ortaya çıkan bu mevzuların arkasında gayri Müslim tebaaya haklar vermesine dair Batı güçlü devletlerinin sürekli baskılarının olması manidardır. Islahat Fermanında dile getirilen beraberlik aslında tam tersi bir etkiye sebep olmuştur. Daha önceki dönemlerde sulh içinde yaşayan farklı Osmanlı milletleri arasında bundan sonra dile getirilen ortak “Osmanlılık” kimliğine rağmen daha büyük sorunlar ve

anlaşmazlıklar ortaya çıkacaktı. Batı baskısı ve Osmanlı devletinin zayıflığından kaynaklanan bu durum Osmanlı toplumunu gerçek toplumsal karışıklıklarla karşı karşıya bırakmıştır. Islahat Fermanıyla önu açılmış olan farklı mevzuatlar ve düzenlemeler aynı zamanda Batılı devletlere, Osmanlı devletinin iç işlerine karışabilme imkânı verecektir.

Islahat Fermanı`nda Müslüman olmayanlar için o güne dek görülmemiş bir takım yeni hukuki maddelere de yer verilmiştir. Islahat Fermanı`na göre Müslüman olmayanlar da sivil ve askeri tüm okullara girebilme hakkı kazanacaktır. Gayrimenkul edinme ve Müslümanlarla gayri Müslimler arasındaki veya gayri Müslimlerin kendi arasındaki ticari ve cezai davaları “laik mahkemelerde” görülmesi gibi Müslüman olmayanların lehine bir takım yeni hukuki ve idari kurallar ortaya getirilmiştir (Akşin, 2002: 132). Fakat tüm bunlar olurken unutulmaması gereken bir husus da bu sürecin Osmanlı modernleşmesi açısından bir başlangıç, geçiş süreci olmasıdır. Islahatlarla birlikte Osmanlı devlet ve toplum yapısında modern ve gelenekselin iç içe olduğu yeni bir durum ortaya çıkmıştır.

Osmanlı modernleşme sürecinin ele aldığı bir alan da eğitim alanı idi. Bilindiği üzere eğitim Osmanlı devletinin esas bir unsuru olan ulema kısmına ait olan bir merci idi. Medreseler Osmanlı toplumunun eğitim merkezlerini oluşturmaktaydılar. Şeyhülislam başta olmak üzere genel olarak ulema son derece muazzam siyasi ve manevi ağırlığa sahipti. Niyazi Berkes’in de dediği gibi “*Osmanlı düzeninde “ulema” gevşek anlamı ile “din adamı” ya da başına sarık saran kişi demek değildi.*” (Berkes, 2014: 177). II. Mahmut başta olmak üzere daha sonraki Osmanlı modernleşme dönemiyle ulemanın etkisi azalmaya ve geniş yetkilerinden soyutlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı eğitim reformlarına bakıldığında özellikle Tanzimat döneminde medreselerin modernleştirilmesine doğru ne devletten ne de ulemadan bir eğilim yoktur. Aynı şekilde ilköğretim alanı da modernleşmeden en az etkilenen kısım olmuştur. Bunun başlıca sebebi ilköğretim için modern eğitimden geçen öğretmenlerin olmamasıydı. Dolayısıyla ilköğretimin medrese çıkışlı öğretmenlerin etkisi altına kalmasıydı. Osmanlı eğitiminin modernleşme sürecinde daha önce olmayan tıbbiye, mühendishane ve harbiye okulları açılmıştır. Tanzimat döneminde bu tür okullar daha da gelişirken 1840’larda bu

yüksekokullardan mezun olanlar modern Avrupa devletlerine gönderildi (Berkes, 2014: 230).

19.yüzyılın başlarından beri kendini göstermiş olan Osmanlı modernleşmesi Sultan II. Abdülhamit döneminde olgunlaşma dönemine girmiştir. Sultan II. Abdülhamid dönemi Osmanlı modernleşmesi açısından önemli sayılmaktadır. Osmanlı modernleşmesi açısından II. Abdülhamit döneminin iki önemli hususu dışarda ve içerde okumuş olup yabancı dillere hakim olan kişilerin artması ve padişahın da bir nevi Batı'yı kendisine model almış olmasıdır (Mardin, 2014: 15). Söz konusu bu dönemde yeni Osmanlılar, İttihat ve Terakki gibi örgütlenmeler hız kazanmış ve bunlar daha sonra yeni Türkiye'nin temelini oluşturacak olan elitlere giden yolda bir kilometre taşı olmuşlardır. Söz konusu örgütlenmeler sonucunda Osmanlı devletinde hem pratik hem de teorik olarak batı'ya daha yakın, modern bir toplumsal ve siyasi kültür giderek hakim olmaya başlayacaktı. Modern siyasi düşüncenin gelişimi açısından bu dönemin önemi olağanüstüdür. Çoğunluğu yurt dışında eğitim almış İttihat ve Terakki mensupları bu yeni fikri hareketin önderleri olmuştur. İşte bu kadro Osmanlı döneminin sonunu gören ve Türkiye cumhuriyetinin kurucu kadrosuna dahil olmuştur.

19.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı modernleşmesi gün gittikçe daha çok Batı'nın ve Batı kurumlarının etkisi altına girmiştir. Özellikle birinci ve II. Meşrutiyetle Osmanlı siyasal modernleşmesi daha da ileri bir aşamaya taşınacaktır. Özellikle II. Meşrutiyetin (1908) ilanından sonra Hilafet makamını da elinde tutan Osmanlı padişahlarının yetkileri sınırlandırılmaya çalışıldı. Tam da bunun için Batı'da modern dönemle birlikte ortaya çıkan ve Batı kaynaklı olan siyasi birimler Osmanlı siyasal hayatında yer etmeye başladı. Anayasa, Kanun-i Esasi, millet, milliyet ve meclis gibi daha önce Devlet-i Aliye'nin içinde duyulmuş olmayan kavramlar tedrici bir şekilde son dönem Osmanlı siyasi düşüncesinde yerlerini almaya başladı. Batı'da eğitim almış olup siyasi gücü ve nüfuzu elinde bulunduran devlet adamları ve aydınların bu süreçte rolü büyük olmuştur.

Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi Avrupa'da kalıp meşruti monarşilerden etkilenen isimler Osmanlı imparatorluğunun da meşruti monarşi ile yönetilmesinden

yanaydılar. 1860'larda Genç Osmanlılar adı altında toplanmış olan bu kişiler ülkesinde padişahın mutlak gücünden rahatsız idiler. Söz konusu bu aydınlar gün gittikçe organize edip güçlendiler. Genç Osmanlılar 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve yerine V. Murad'ın çıkarılmasında önemli bir rol oynadılar. Daha sonra Murad'ın yerine gelen Sultan II. Abdülhamit de meşrutiyet ilanı için söz verip tahta çıkmıştır. Sultan II. Abdülhamit 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi'yi (anayasa) ilan etti. Böylece Osmanlı imparatorluğunda meşruti yönetime geçilmiş oluyordu (Akşin, 2002: 154). Ama bu ilk meşrutiyet tecrübesi çok uzun sürmedi. Osmanlı – Rus harbi esnasında Meclis lağv edilip kanun-i Esasi'yi de askıya alındı. Bundan sonra meclis ve kanun-i Esasi fikri aydınlar arsında ve 1890'lardan itibaren Jön Türkler ve İttihat ve Terakki tarafından savunulmaya devam etti. Yeni den meclisin açılması için 1908'i beklemek gerekecekti. Siyasi açıdan bu gelişmeler yaşanırken özellikle eğitim, hukuk ve askeri alanlarda ciddi bir modernleşme süreci Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarına damgasını vuracaktı.

***

“... Devlet gücünü bir toplum sınıfına, ya da Türk ulus birimine dayandırma düşüncesi ancak siyasal partilerin kuruluşu ile sonraları doğmuştur. Bu aşamalarda üç karmaşık etken rol oynamıştır. 1)Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli din ve milliyetlerden olan parçalarında meydana gelen gelişmeler, 2)bunları bir imparatorluk birliği içinde tutma çabalarının lehine ve aleyhine Avrupa devletlerinin artan baskıları ve karışmaları, 3)Müslüman Türk halkının ekonomik çöküntüsünün yarattığı sonuçlar.” (Berkes, 2014: 170).

1908'e kadar daha yavaş bir şekilde gerçekleşen siyasi modernleşme özellikle İttihat ve Terakki yönetiminde hız kazandı. 1908-1918 arası modernleşme yönünde atılan adımlar yeni kurulacak olan Cumhuriyete giden yolun taşlarını döşeyecekti. Unutulmaması gereken husus II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi aydınlarının büyük bir kısmının Sultan II. Abdülhamid'in açtığı modern eğitim kurumlarından yetişmiş olmalarıydı. Bu isimlerden birisi de Mustafa Kemal Atatürk idi.

Diğer yandan II. Meşrutiyet devri modern Osmanlı siyaset düşüncesi açısından oldukça renkli ve zengin bir dönemi işaret etmektedir. Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık

ve Türkçülük akımları bu dönemde Cumhuriyet devrine de damgasını vuracak bir şekilde oldukça geniş bir neşriyat ve birikim oluşturmuşlardır. İslam, İslam dünyası ve modernleşmeye dair çok canlı ve ufuk açıcı tartışmalar Birinci Cihan Harbi ve İstiklal Harbi senelerinde İstanbul'a damgasını vurmuştur.

2.2.CUMHURİYET DEVRİ TÜRK MODERNLEŞMESİ: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ

2.2.1.Siyasi Modernleşme

2.2.1.1.Gerçekleştirilen Reformlar

1920'li yıllarda Türkiye tüm diğer alanlarda olduğu gibi siyasi açıdan da önemli bir takım reformlara tabii tutulmuştur. 1923'te Cumhuriyetin ilanı ve hemen ardından 1924'te hilafetin kaldırılması modern Türkiye'de din ve hanedana dayalı siyasi kültürel sistemin yerine laik, siyasi kültürel sisteme geçmiştir. Yöneten yönetilen ayrımı üzerine bina olmuş olan Osmanlı toplumu meşruiyeti dini ve hanedani çerçeveden almıştır. Osmanlı devletinde padişah birkaç kez tahttan ayrılmış fakat Osmanlı hanedanının yönetme hakkı hiçbir zaman sorgulanmış değildir (Yıldız, 2010: 87). Cumhuriyet Türkiye'sinde iktidarın meşruiyet kaynağı millet olmuştur. Milli mücadele dönemi ve daha sonraki aşamada Lozan antlaşması bu sürecin gelişimi açısından önemli kırılma noktası olarak değerlendirilebilir.

4-11 Eylül 1919 tarihlerinde toplanan Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal yönetimindeki Heyet-i Temsiliye Anadolu'da idareyi fiilen ele almıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi Kazım Karabekir ve Rauf Bey'in ısrarıyla 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplandı. Ancak 140 küsur mebusun üçte bir kadarı, çeşitli nedenlerle Meclis'e katılmadılar. Büyük çoğunluğu Milli Mücadele taraftarlarından oluşan bu son meclis, Misak-ı Milli beyannamesini kabul etti. Mart ayında ana hatları belli olan Sevr Antlaşması'na karşı keskin bir muhalefet tavrını benimsedi. 16 Mart 1920'de bir İngiliz askeri birliği Meclis'i basarak, Rauf Bey başta olmak üzere bazı mebusları tutukladı.

Bunun üzerine 18 Mart'ta toplanan mebuslar, yasama dokunulmazlığının ortadan kalktığı gerekçesiyle meclisi süresiz tatil etme ve daha sonra Ankara'da toplanma kararı verildi.

Ankara'da toplanan Birinci Büyük Millet Meclisi 15 Nisan 1923'e kadar sürmüş olup Yeni Türk devletinin kurucu meclisi olarak da kabul edilir. Birinci dönem Meclisi 1921'de Anayasayı (Teşkilatı Esasiye Kanunu) kabul etmiştir. 1921 Anayasası'na göre "hakimiyet bila kaydü şart milletindir". Lakin buradaki "millet" vurgusu Mustafa Kemal'in Birinci Meclis kürsünden yaptığı konuşmalardan da görülebileceği üzere etnik bir vurgu taşımıyordu. Ancak bilhassa Lozan sonrası Hilafetin de kaldırılmasıyla ulusçuluk dolayısıyla millet olarak "Türklük" daha öne çıkıp din birlikteliğine dayalı etnik çoğulculuğu yerine etnik türdeşliğe dayalı Türklük anlayışı ortaya çıkmıştır.

17 Ekim 1922'de toplanması beklenen Barış Konferansına katılmak üzere İstanbul hükümetinin de davet edilmesi sonucunda Ankara'daki meclis siyasi modernleşme anlamında önemli bir adım olarak Saltanat ile Hilafeti ayrılmış ve saltanat 1 Kasım 1922'de lağvedilmiştir. Böylece Hilafetin İcra kanadı kırılmış olup son derece güçsüz hale gelmiştir. Atatürk'ün siyasi alanda gerçekleştirmiş olduğu diğer bir inkılap 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı olmuştur. Böylece Lozan sürecinden sonra TBMM'de en çok tartışma konusu olan devletin niteliği belli olmuştur. Atatürk'ün siyasi modernleşme alanında belki de en tartışmalı ve bir kırılma niteliği taşıyan adım Hilafetin ilgası olmuştur. 1 Mart 1924'te TBMM'de bütçe tartışmaları sarsında Osmanlı hanedanına verilecek ödenek meselesi gündeme gelmiştir. Bunun üzerine 3 Mart 1924'te TBMM'den çıkan bir yasa ile Hilafetin ilgası gerçekleştirilmiştir. Nasıl ki dini siyasetten ayırma çabası olarak saltanat Hilafetten ayrılmışsa hilafetin ilgasıyla da devlet dini kimliğinden arındırılmaya çalışılmıştır.

3 Mart 1924'te TBMM'den çıkarılan yasalardan diğer ikisi de Şer'iyye ve Evkaf Vekâletinin (Bakanlık) ilgası ve Tevhidi Tedrisat kanunuydu. Böylece Osmanlıdaki Şeyhülislamlığın yerine bir Ankara tecrübesi olan Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti Başkanlığına çevrilerek Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Aşağıda daha detaylı olarak anlatılacağı üzere Diyanet etki ve yetki açısından Şeyhülislamlık ve

Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti'nden farklıdır. Bunun yanı sıra 1924'te yeni bir anayasa yapıp kabul edilmiştir. TBMM, 10 Nisan 1928'de anayasanın ikinci maddesinde yer alan "Türkiye Devleti'nin dini İslam'dır." fıkrası kaldırıldı, ayrıca 26. maddenin başındaki tarafında şeriat hükümlerinin TBMM tarafından yürütüleceğini belirten cümle de kaldırıldı. Bundan başka milletvekilleri ve cumhurbaşkanının yaptıkları yeminlerde "Allah" üzerine yemin kaldırılarak, namus üzerine ant içilmesi şekli kabul edildi. Bu adımlarla devletin laik niteliği pekiştirilmiş oldu. Nihayet Cumhuriyet Halk Partisinin "altı ok"undan birisi olan laiklik 1937'de anayasanın "değiştirilemez" maddelerinden biri olarak anayasaya dâhil edildi.

Siyasi modernleşme kapsamında diğer önemli bir adım da 1930'larda kadınların siyasi hakları yönünde yapılan radikal reformlardır. Türkiye Cumhuriyetinde kadınlar 1930'da yerel seçimlerde sonra da 1934'te genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı kazanmıştır. 1935-39 döneminde Meclis'e Atatürk tarafından belirlenen 18 kadın milletvekili girmiştir. Her ne kadar söz konusu bu kadınlar Atatürk tarafından seçilmiş ise de Kemalist modernleşmenin kadının kamusal hayata katılımına verdiği önemin bir göstergesidir. TBMM'de bulunan tüm milletvekillerinin yüzde 4,5'ini oluşturan bu sayı Cumhuriyet tarihinde bir daha ancak 2007'de yakalanacaktır.⁹

---

⁹ Detaylı bilgi için bkz. "Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011";
file:///C:/Users/R.%20Rahimi/Downloads/4532684322462734597..pdf

3. Seçim yılı ve cinsiyete göre milletvekili sayısı ve Meclis'teki temsil oranı

Seçim yılı	Toplam milletvekili sayısı	Erkek	Temsil oranı (%)	Kadın	Temsil oranı (%)
1935	399	381	95,5	18	4,5
1939	429	413	96,3	16	3,7
1943	455	439	96,5	16	3,5
1946	465	456	98,1	9	1,9
1950	487	484	99,4	3	0,6
1954	541	537	99,3	4	0,7
1957	610	602	98,7	8	1,3
1961	450	447	99,3	3	0,7
1965	450	442	98,2	8	1,8
1969	450	445	98,9	5	1,1
1973	450	444	98,7	6	1,3
1977	450	446	99,1	4	0,9
1983	399	387	97,0	12	3,0
1987	450	444	98,7	6	1,3
1991	450	442	98,2	8	1,8
1995	550	537	97,6	13	2,4
1999	550	527	95,8	23	4,2
2002	550	526	95,6	24	4,4
2007	550	500	90,9	50	9,1
2011	550	471	85,6	79	14,4

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi

2.2.1.2. Reform ve İnkılapların Türk Modernleşmesi açısından Değerlendirilmesi

Osmanlı modernleşme hareketinin Cumhuriyet devri Türk modernleşmesi için de devam ettirici bir unsur olarak rol oynadığı aşikârdır. Bu husus daha çok teorik açıdan modern Türk düşünce tarihinde kendini daha iyi bir şekilde göstermiştir. (Kara, 2014(a): 25). Genel itibariyle modernleşme hareketleri birbirlerini etkiler ve birbirinin takipçisi olur. Fakat özellikle Osmanlı-Türk toplumsal yapısının tarihi olarak olmazsa olmazı kabul edilen İslam dini ile alakalı modernleşme döneminde yapılan düzenlemelerin Osmanlıdan Cumhuriyete geçerken bir devamlılık arz edip arz etmediği veya bir kırılma yaşanıp yaşanmadığı kritik ehemmiyeti haiz bir konudur.

1920'li yıllarında Türkiye önemli ve büyük siyasi ve idari değişikliklere şahit olmuştur. Yüzlerce sene devam etmiş olan Osmanlı devleti ortadan kalkıp yerine modern Batı tipi laik bir ulusal devlet kurulma sürecine girilmiştir. Eski Osmanlı devletinin asıl sütunları sayılan saltanat ve hilafeti kaldırılmıştır. Artık modern dönemin Türk devleti meşruiyetini İslam'dan alacak değildi. Birinci Dünya Harbi sonucunda Batı'da olduğu gibi yeni Türk devleti de meşruiyet kaynağı olarak "milleti" (nation) esas alacaktı. Dolayısıyla kurulacak olan yeni devlet bu anlamda "Batı'ya rağmen Batıcılık" yapacak olan bir kurucu kadronun elinde şekillenecektir.

Genel olarak Osmanlı devletinin son yıllarında özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde siyasi anlamda modernleşme tartışmaları son derece ateşli şekilde yapılmıştır. Bu dönemde Batı'ya benzer siyasi gruplar ve hareketler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlisi İttihat ve Terakki Cemiyeti sayılmaktadır. Söz konusu örgütlenmeler daha çok sosyal, toplumsal, kültürel ve medeniyet gibi birçok meseleler üzerine tartışmalar yapmakta idiler. Genel olarak dönemin Osmanlı aydınları Batı uygarlığına karşı bir var oluş mücadelesi vermekteydiler. Buna rağmen kültürel ve benzer sorunların asıl çözümünü de siyasal reformların yapılmasına bağlamaktaydılar. Siyasi reformlar adına da “anayasa” olgusunu tüm dertlerin devası olarak görüyorlardı.(Berkes, 2014: 357)

Eski Osmanlı topraklarının merkezi konumunda bulunan Türkiye’de Cumhuriyetin ilanı; siyasi ve idari modernleşme açısından belki de en mühim ve etkileyici bir adım olmuştur. Modern Türkiye’nin siyasi hayatında bu önemli olayın etkileri sadece geleceğe dair değil tarihin okunması ve yorumlanması açısından da önemli değişikliklere sebep olmuştur. Osmanlı devletinden önemli bir miras devralan Türkiye’de uzun iç çekişmeler sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi iktidarı 1913’teki Bab-ı Ali baskınından sonra tamamen ele geçirmiştir. Bir önceki kısımda belirtildiği üzere İttihat ve Terakki’li yıllar Cumhuriyet devrinde uygulanacak olan siyasi modernleşmenin güzergâhı açısından bir nevi laboratuvar işlevi görmüştür.

***

Sultan II. Abdülhamid Osmanlı Harbiye’sinden çıkmış olan Mustafa Kemal Paşa son derece güçlü bir askeri disiplin ve siyasi zekâya sahip biriydi. Osmanlı devletinin son yıllarında farklı üst düzey heyetler içinde bulunmuş başarılı bir komutandı. Atatürk, Türk ulusal devletin kurucusu olup Kemalist temellere dayalı laik bir Türk devletinin mimarıdır.

Aslında başlarda Türk milli kimliğinin temeli din üzerine kurulmuştu. 1923’te Cumhuriyetle başlanan sürecin devamında özellikle Hilafetin ilgasından (1924) sonra siyasi, kültürel alanda yapılacak olan laikleştirici reformlar Osmanlı-İslam mirasını

tasfiye ederek Kemalist ideoloji çerçevesinde Türkleştirme ve batılılaşma hareketi olarak sürdürülmüştür. Bundan böyle sekülerleş(tir)me projesi Türk tarihi, kültürü, eğitimi, dili, alfabeti, edebiyatı, hukuku, siyaseti ve ekonomiye kadar hayatın her sahasını kapsayacaktır. Örnek verecek olursak, Türk Tarih Tezi Türklere İslam öncesi halini hatırlatarak Türk milletinin İslam öncesinde daha büyük bir medeniyet sahibi olduğunu söylemekteydi. Türk düşünce tarihinin önde gelenlerden Ziya Gökalp ile Atatürk'ün Türk milli kimliği üzerine hemfikir olduğu noktalar bulunmasına rağmen Ziya Gökalp İslam'a sosyal bir statü verir iken Kemalist tanımında İslam devre dışı bırakılır yerine de din dışı unsurlar ikame edilecektir.(Yıldız, 2010: 115-119).

Söz konusu Kemalist ulusal kimlik fikri çerçevesinde Osmanlı İslam geçmişini neredeyse toptan silinmiş; yerine daha önce de değindiğim gibi İslam dışı unsurlar yerleştirmiştir. Aynı fikir ürünü olarak Türkiye İslam merkezinden uzaklaştırılmış (Kara, 2014(a): s.27.) yerine daha medeniyetçi bir ulusa sahip hatta Doğulu olmayan Batılı bir Türk ulus nazariyesi ortaya atılmıştır. (Aktaran: Yıldız, 2010: s.116). Sonuç olarak ideolojinin referansı İslam yerine ulusçuluk olarak değiştirilmiş, yurda ve millete bağlılık ön plana çıkarılmış ve ırk yüceliği çabaları sarf edilmiştir. Aslında 1931 ve 1935 programlarında belirtilen temel ilkeleri bize bu konuda daha aydınlatıcı bir vesile olabilir Altı okla sembolize edilmiş cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılapçılık(devrimcilik) ilkeleri aslında 1931de birden ortaya çıkmamış Atatürk'ün ta 1920lerden ve Ziya Gökalp'ın 1910den biri yazdıklarından ortaya çıkmıştır. (Parla, 1995: 40-47).

Modern Türk Siyasi düşüncesinde en önemli değişim noktalarından olan cumhuriyetin ilanı bir yandan birçok siyasi krize mani nitelik taşıırken bir yandan da birçok siyasi krizin başlangıcı olacaktır. Konuya dair unutulmaması gereken bir husus da Hilafetin son döneminde bile Türk aydın kısım arasında Cumhuriyetçi ve cumhuriyete karşıtı olanlar gibi ayrılımların var olmasıdır. Cumhuriyetin ilanı Mustafa Kemal Paşa'nın etrafındakilerinden bazılarında tepkiye sebep olmuştur. Söz konusu bu tepkiler daha sonraki dönemlerde daha da büyük siyasi ayrılımlar ve anlaşmazlıklara sebep olacaktır. Cumhuriyet ilanından hemen sonra Rauf Bey'in demeçleri ve Abdülmecid

Efendi'ye ziyareti daha sonra Ağa Han ve Londra'daki Seyit Emir Ali'nin başkanlığındaki cemiyetinden gelen mektupların basına sızması gibi olaylar Atatürk'ün liderliğinde olan cumhuriyetçilere karşı oluşmuş olan muhalifin göstergesi idi. Cumhuriyet ve ilan ediliş şekline karşı olanların bu faaliyetleri aynı zamanda Atatürk'ün de tepkisine sebep olup muhalefete karşı harekete geçmesine sebep olmuştur. (Koçak, 1997: 97)

Mustafa Kemal ve arkadaşları İstiklal savaşı sırasında tüm Türkiye hatta diğer İslam dünyası için bir ilham kaynağı olmuştur. Fakat açık olan bir husus olarak cumhuriyetin ilk döneminde İslamcı bir dil kullanarak İslam'ı kullanılmıştır. Durumun daha iyi izah edebilmemiz için Atatürk'ün 1.Mayıs.1920'de yaptığı bir konuşmadan birkaç satır aktarmakta yarar vardır.

“... Burada maksut olan ve Meclis-i alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir, fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiyedir... Binaenaleyh bu heyet-i aliyenin temsil ettiği hukukunu, hayatını şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsur-u İslam'a münhasır değildir, anasır-ı İslamyeden mürekkep bir kitleye aittir... Tahsiline azmettiğimiz vahdet yalnız Türk yalnız Çerkes değil hepsinden memzuc bir unsur-ı İslam'dır.” (Kara, 2012: 29).

Konuşmadan belli olduğu üzere Türkiye'de İslam; dil, ırk, sosyal yapı vs. üzerine bir statü halindedir. Fakat dört, beş sene sonrasında Cumhuriyetin kurucu kadrosu olan Atatürk ve arkadaşlarının siyasi söylem ve beyanatlarında muazzam bir dönüştürme görülecektir.

Saltanatın kaldırması ile hilafetin sadece manevi gücü kalıp Ankara hükümetine mahkûm duruma getirilmiştir. Diğer bir yandan da hilafetin kaldırılması aynı zamanda devletin dini kimlikten arındırılması olarak da nitelendirecektir. Daha da önemlisi İslam dünyası merkezinden Türkiye'nin çıkmasıydı. Daha sonraki dönemlerde görüldüğü üzere Türkiye ciddi bir şekilde İslam dünyası ile her alanda kopuş

yaşanmıştır.(Kara, 2012: 55). Saltanat ve hilafetin ilgası veya bunlara alternatif olarak Cumhuriyetin ilanı sadece devletin dini kimliğinden tasfiyesi değil aynı zamanda Osmanlı kültürü ve ideallerden de uzaklaşma çabasıdır. (Mardin,2014: s. 289). Hilafetin ilgası ile birlikte Osmanlı hanedan üyelerinin ülkesinden sürgün edilmesi, hükümette bir bakanlık olarak temsil edilin ve diyanete göre daha geniş yetkilere sahip olan Şer'iyeye ve Evkaf Vekâletinin yerine hükümet denetimi altında olan Diyanet İşleri Başkanlığının kurulması ve Tevhid-i tedrisat kanunu gibi kanunların çıkarılması aynı hedef doğrultusunda işleyecektir.

Cumhuriyet Türkiye'sinde yeni kurulan kurumlardan birisi Diyanet İşleri Başkanlığı idi. Osmanlıdaki Şeyhülislamlık yerine kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı Modern Türkiye'de yeni bir İslam yorumu olarak da değerlendirilebilir. Diyanet İşleri başkanlığı kurulmasında da asıl hedef modern Türkiye'de devlet ve toplum içinde dinin sınırlarının çizilmesi; "daraltılması" olmuştur.

3 Mart 1924 tarihinde kurulmuş olan diyanet işleri başkanlığı tüm itikat ve ibadetle ilgili meselelerden sorumlu olacaktı. Daha önce var olan Osmanlı dönemindeki şeyhülislamlığı ve 1920'den itibaren Ankara'daki yeni hükümete mahsus bir tecrübe olan Şeri'ye ve Evkaf Vekâleti lağv edilecekti. Artık tüm dini hatta siyasi ve toplumsal konularda muktedir ve yetki sahibi olan Şeyhülislam yerine başbakanın belirlemesi ve cumhurbaşkanının tayini ile gelen bir diyanet işleri başkanı olacaktı. Üstelik başkanlık başbakanlığa bağlı idi. Şeyhülislamın padişah Diyanet İşleri Başkanı'nın cumhurbaşkanı tarafından atanması bazı yazarlar tarafından Osmanlı ve yeni Cumhuriyet arasındaki devamlılıklardan biri olarak görülür. İsmail Kara bu tespitin yetersiz bilgi ve zayıf yorumların ürünü olduğunu savunur. Sonuçta Osmanlı devletinde halife hem siyaset hem de din alanının asıl temsilcisidir. Ayrıca Osmanlıda başında halifenin bulunduğu bir dini devlet söz konusu iken diyanet işleri başkanı atayan Türkiye Cumhuriyeti Devleti laik bir devlettir. (Kara, 2012: 63-64). Din görevlilerin eğitimi, maaşı ve tayini devlet tarafından kontrol edilecektir. Tüm bu devrimler neticesinde 1933'e kadar dini eğitim sadece kuran kursları çerçevesine sınırlandırıldı. 1928 yılında Türk "devletin resmi dini İslam'dır" ibaresi kaldırıldı. Daha öncesinde de değindiğim gibi 1931 yılında laiklik

ilkesi ilk önce CHP'nin parti programına girdi ve 1937 yılında ise Türk anayasasının bir parçası haline geldi. (Mardin, 2013: 95-98).

1924'te Türkiye modern anlamda bir anayasaya sahip olmuştur. 1924 Anayasası, 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunundan daha farklı bir pozisyona sahipti. Bilindiği üzere İstiklal savaşından kahraman olarak ortaya çıkan Mustafa Kemal Paşa 1921'den farklı olarak daha güçlü bir duruma gelmiş; düşündüğü reformları gerçekleştirmek için daha uygun bir ortam oluşmuştur. 1924 Anayasasında en büyük tartışma konusu cumhurbaşkanının yetkileri olmuştur. Hilafetin kaldırılması konusunda oluşmuş olan muhalefet 1924 Anayasa tartışmalarında da kendini göstermiş bulunuyordu. 1924 Anayasa sürecinde uzun zamandır var olan fakat ortaya çıkmayan su yüzüne çıkmayan siyasal tartışmalarda gün yüzüne çıkmıştır. Atatürk'ün Nutuk'ta Paşalar komplosu¹⁰ olarak bahsettiği anlaşmazlık da bu dönemde vuku bulmuştur. (Atatürk, 2008: 687). 1924 Anayasası Türkiye için Parlamenter sistemi getirmiş ise de uygulamada daha çok karma sistem olarak devam etmiştir. Sembolik bir cumhurbaşkanı ve sorumlu bir başbakanı ile aynı zamanda sorumlu bir meclis söz konusu olacaktır. Hükümete meclis feshetme etkisi verilmemiş dolayısıyla meclisin üstünlüğü geleneği sürdürülmüştür.

Bu arada 1924 senesinde yeni bir siyasi parti olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Lakin kısa süre içerisinde ciddi bir muhalefet olma potansiyeli görüldüğünde kapatılarak sahici bir demokrasi tecrübesinin önü kapatılmış oldu. Bundan sonra siyasi modernleşme anlamında yapay bir demokrasi deneyi olarak Serbest Cumhuriyet Fırkasının açılması da Cumhuriyet döneminin modern siyasetine doğru atılmış bir adım sayılmaktadır. Atatürk'ün isteği ve talebi üzerine kurulmuş olan SCF'nin kuruluşunun asıl maksadı Mecliste hükümetin icraatlarını eleştirebilecek bir

---

¹⁰ 1924'te Mustafa Kemal Paşa mecliste bulunan ordu mensubu olan paşalardan orduya geri dönme talebinde bulunmuştur. İstiklal savaşında önemli görevlerde bulunmuş olup Atatürk'ün da yol arkadaşları olan fakat Hilafeti kaldırması ve benzer gelişmeler üzerine siyasi muhalefet oluşturan bazı ordu paşaları Mecliste Milletvekili olarak kalmaya devam etmek istemiştir. Atatürk'ün talebine olumsuz yaklaşan bu paşalarda Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Cafer Tayyar Paşa mevcutlardı. Bu olay o güne dek sürmekte olan Siyasi anlaşmazlıklar su yüzüne çıkarmıştır. Daha da önemlisi Paşaların bu tavrı bu kez ordu içinde de anlaşmazlıkların mevcudiyetini getirmiştir.

partinin olması idi. Mecliste böyle bir partinin olması özellikle hükümetin yaptığı çalışmalarda daha dikkatli davranmasına ve aynı zamanda “demokratik” modern devlete doğru yeni bir adım olarak da kabul edilebilir. Başvekillik yapmış olan Fethi Bey, Paris’ten döndüğü zaman Mustafa Kemal Atatürk tarafından bir muhalefet partisi kurmak için görevlendirilmiştir. 2 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası(SCF) kurulmuştur. Siyasi hayatını sadece üç buçuk ay sürdürebilen bu parti kısa sürede sadece gerçek değil aynı zamanda güçlü bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkmıştır. Fırkanın kendini iktidar seçeneği olarak sunması ve bu yolda başarılı olmak için bir takım girişimlerde bulunması sebebiyle Mustafa Kemal’in parti ile ilgili fikri değişmiştir. SCF 17 Kasım’da Fethi Bey’in Dâhiliye Vekâletine yazdığı bir yazı ile fesh edilmiştir.¹¹ (Koçak,1997: 106) Erken cumhuriyet döneminde muhalefetin nasıl bastırıldığına çalışmanın dördüncü kısmında detaylı olarak değinilecektir.

2.2.2.Hukuki Modernleşme

Atatürk, Türkiye’de cumhuriyetin ilanından sonra diğer alanlarda olduğu gibi toplumsal düzende çok önemli rolü olan hukuk alanında da ciddi inkılaplar yapmıştır. Hukuki inkılaplar da diğer inkılaplar gibi Türkiye Cumhuriyetinin yeni kadrolarının toplumu Batılı bir tarzda örgütlemek arzusu için bir çaba olarak nitelendirilebilir. Türkiye’nin hukuki modernleşmesi aslında Tanzimat’la başlayan bir süreçtir. Cumhuriyet kadrosu Cumhuriyet Türkiye’si için kafalarında tasarladığı modernite projelerini yürütmek adına hukuki olarak da modern, laik bir takım düzenlemeler yapmıştır. 1921 Anayasasının düzenleyicileri din temeli olan saltanat yerine dünyevi hukuka bağlı bir iktidar kaynağı olarak milleti ortaya koyan bir düzenin temellilerini

---

¹¹ Cumhuriyet döneminde olan muhalefet hareketlerinin neredeyse tümü Serbest Cumhuriyet Fırkasına benzer durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Genel olarak modern devletlerin ana bir cüzü olan muhalefet partileri Cumhuriyet döneminde hep hükümet tarafından engellenmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde Muhalefet hareketini bastırılması gibi daha sonraki aşamalar da 1908’de İttihat ve Terakki tarafından Fedakaran-ı Millat Fırkasının devlete ihanetle suçlanmıştır. Cumhuriyet döneminde de Terakkiperver Fırkası vatana ihanet suçundan kapatılmış iken serbest Cumhuriyet Fırkasının da durumu farklı olmamıştır. (Mardin,2014: s. 178)

atmıştır. Onun içindir ki 1921Teşkilatı Esasiye kanununun bir önemli maddesi “Hâkimiyet bila kaydü şart milletindir” ifadesi olarak yer bulmuştur. Böylece Türkiye modern ve ulusal egemenlik kuralına tabii olacaktı.

Hukuk alanında yapılmış olan reformların en önemlilerden biri 8 Nisan 1924'te Şer'îye Mahkemelerinin ilgası olmuştur. Daha sonraki aşamalarda 1924 Anayasası'nda 2. Maddede yer alan “Türkiye devletinin dini İslam'dır” ibaresi yanında TBMM'yi, Şer'i kuralların uygulaması ile yükümlü kılan madde de 1928 yılında anayasadan çıkarılmıştır (Gözaydın, 2009: 21).

1924 Anayasasının yürürlüğe konması modern Türkiye hukuku açısından son derece önemli bir adım olmuştur. Söz konusu bu Anayasa ile yasama organı olan meclisin üstünlüğünü korunmuştur. Sonraki dönemlerde neredeyse tüm alanlarda yeni hukuk kanunlarının ortaya çıkarılması, bunlardan en önemlisi İsviçre Medeni Kanunundan mülhem yeni Medeni Kanun'la (1926) İtalyan Ceza Hukukundan mülhem yeni ceza kanununun (1926) yürürlüğe konmasıdır. Bunlardan özellikle medeni kanun şahsi ailevi ve toplumsal münasebetlerle alakalı hukuki alanın laikleştirilmesi demektir¹². Bunun yanında yeni borçlar kanunu ile yeni idare hukuku da kabul olunmuştur. Hukuk alanında başka önemli bir adım da 1925'te Ankara hukuk mektebinin açılması olmuştur. Hukuk alanında yapılan reformların en önemli netliklerinden birisi Batı ülkelerinin Kanunlarının iktibas ve tercüme edilmesi idi. Misal verecek olursak yukarıda da değindiğimiz gibi 1926'da yürürlüğe konan yeni Türk medeni kanunu İsviçre'den alınmış iken ceza ve borçlar kanunu da sırayla İtalya ve Almanya'dan iktibas edilmiş olacaktı. Ertesi yıllarda çeviri yoluyla yasaların yapılması yöntemi Hukuk ve Ceza mahkemeleri usulleri, deniz, ticaret, icra ve iflas kanunları için de izlenmiştir. Fakat şunu söylemek gerekir ki diğer ülkelerin yasalarını örnek benimsemiş ilk kez Türkiye'de yaşanacak bir durum değildir. Daha önceki dönemlerde buna benzer durumyla Avrupa

---

¹² O güne dek (ve hata bu gün dahi) Osmanlı imparatorluğu ve İslam aleminde “ahvali şahsiyye” olarak tabir olunan medeni kanun kapsamında –ki evlenme, boşanma, miras gibi pek çok alanı kapsıyordu- İslam ahkamı uygulanmaktaydı. 1960'lara kadar hiç bir İslam ülkesinde bu alanının laikleştirilmesi gibi bir adım atılmayacaktı.

ülkelerinde karşılayabiliriz. Avrupa’da, Almanlar, Roma hukukunu benimsemiş fakat Türkiye’den farklı olarak ilerdeki dönemlerde Almanlar kendi toplumlarına uygun bir takım hukuki kuralları koymuştur. Türkiye’de ise Cumhuriyetle başlayan bu süreçte Batı hukuku hiçbir değişikliğe tabi tutulmadan benimsenip Osmanlı’dan kalan İslam hukukunu tamamen tasfiye edilmiştir. Tunçay’ın ifadesiyle hukuki modernleşme yukarıdan aşağıya devrimciliğin bir sonucudur. (Tunçay, 2012: 177)

Cumhuriyet döneminde yapılmış olan hukuki reformlar hiç şüphesiz Türkiye’deki toplumsal ve kültürel hayatta da etkisini göstermiştir. Toplumların daha ileri ve güvenli hale gelmesi amacıyla yapılan yasaların toplumların ruhuna uygun şekilde yapılması gerekmektedir. Ama dönemin Türkiye’sinde özellikle hukuki reformlar konusunda modernlik, Batıcılık uğruna toplumun ruhuyla uyuşup uyuşmamazlık konusu hiç de düşünülmüş değildir.

“Ulemanın sanayi devriminin hukuka doğrudan veya dolaylı yansımalarının farkında olmamaları gibi özellikle Cumhuriyet döneminin reformist hukukçuları da hukukla sosyal yapı, kültür ve milli kimlik arasındaki ilişkinin farkında değillerdir. Dönemin reformist adliye vekili Mahmud Esad açıkça şunu demektedir: Türk ihtilalinin kararı Batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendine mal etmek, benimsemektir. Yine Mahmud Esad’a göre hedefimiz Batı’yı kendimize uydurmak değil, kendimizi Batı’ya uydurmaktır”.(Aydın, 2001:347).

2.2.3.Eğitim ve Toplumsal Alanda yapılan İnkılaplar

Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk her alanda olduğu gibi eğitim alanında da ciddi bir takım reformlar gerçekleştirmiştir. Her ne kadar eğitim alanındaki ıslahatlar Cumhuriyet ilanından önce Osmanlı devletinin son asrında başlamış ise de Atatürk’ün bu alanda yaptığı reformlar radikal ve köklü değişiklikler içermektedir. Eğitim alanında yapılmış olan başlıca inkılaplar Tevhidi Tedrisat Kanunu’nun ilanı (3 Mart 1924), medreselerin kapatılması (1924), harf devrimi (1928), Türk Tarih Kurumu (1931) ve

Türk Dil Kurumunun (1932) kurulması ve 1933 Üniversite Reformu olmuştur. Fakat yukarda da işaret ettiğim gibi eğitim alanında reformlar Cumhuriyet öncesinde başlamış bir süreçtir. Hatta Latin harflerinin benimsenmesi konusunda bile Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet sonrasında konuyla ilgili zaman zaman farklı fikirler ortaya atılmış ancak 1928’de bu konuda resmi hazırlıkların başladığı görülmektedir.

Modernleşme süreci içinde en geniş manasıyla İslam tarihinin ve İslami ilimlerin yeni bir tenkit süzgecinden geçirildiğini ve kavramlara, değerlere dair hiyerarşilerin alt üst olduğunu görmemiz bizi başka bir metodolojik problemle karşı karşıya getirecektir. Mağlubiyetlerin, kötü gidişin, siyasi, sosyal ve psikolojik dağılmanın faturasını oryantalistlerin yaptıkları gibi dinin/İslam’ın bizzat kendisine çıkarmak itikaden ve siyaseten mümkün olmadığı için çağdaş Müslüman aydınların fikirleri ve çabaları, İslam’ın Müslümanlar tarafından yaşanmış şeklinin ve yaşama sürecinin, yani tarihin “yanlış” olduğu/ olabileceği istikametine doğru kaydı” (Kara, 2001: 192).

Kara’nın “İslam tarihinin ve İslami ilimlerin yeni bir tenkit süzgecinden geçirildiğini ve kavramlara, değerlere dair hiyerarşilerin alt üst ol(ması)” ifadesi aslında Türk modernleşmesinin eğitime, bilhassa tarih ve dini ilimlere bakışını özetlemektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin Arap alfabesini bırakıp yerine Latin alfabesini kullanma kararı aslında seküler bir eğitim sisteminin temellerini oluşturma amacıyla atılmış bir adım sayılmalıdır. Tüm diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanındaki reformlarda da temel amaç Batı medeniyetini sahiplenme ve daha çok İslam merkezinden uzaklaşma çabası içermektedir. Mete Tunçay’a göre harf değişikliğinde asıl amaç Osmanlı- İslam geleneğinden kurtulma çabası olup çağdaşlaşmaya doğru daha hızlı yetişme amaçlanmıştır. Ona göre eğitim alanında temel devrim niteliği taşıyan bu adım Osmanlı devletinin son döneminde var olan Pan- İslamist ve Pan- Türkist eğilimlerle de çelişki içinde idi (Tunçay, 2012: 232).

Tevhidi Tedrisat Kanunu (1924) ile Osmanlıdan gelen medrese ve mektep diye adlandırılan ikili yapıya son verilmiştir. Kanundan bir hafta sonra Maarif Vekilinin emriyle dini eğitim veren tüm medreseler kapatılmış; tüm mektepler ve bunlar için

ayrılan ödenek Maarif Vekâletine devredilmiştir. Medreselerde okuyan 18.000 öğrenci ortada kalınca bu sefer İstanbul Darülfünununa bağlı bir ilahiyat fakültesi açılmıştır. 1924-25 ders yılında 284 öğrenciye sahip olan bu fakülte on sene sonra yapılan Üniversite Reformu ile 20 öğrenciye sahip bir halde kapatılmıştır (Tunçay, 2012: 238).

Cumhuriyet sonrası Türkiye’de eğitim özellikle toplumun sekülerleştirilmesinin bir aracı olarak kullanılmıştır. Eğitim bir yandan da toplumun hem millet hem de dil olarak etnik olarak Türkleştirilmesi çabası olarak kullanılmıştır. Bu amaçla Türkiye’de azınlıkların okulları kapatılmış ya da azalmaya gitmiştir. Özellikle azınlıkların okullarında tarih, coğrafya ve Türkçe gibi derslerin öğretmenlerinin Türk olmaları Milli eğitim Bakanlığı tarafından denetim altına almıştır. 1927’de bir genelge ile tüm azınlık okullarında öğretmenlik yapacak olan öğretmenlerin ana dilinin Türkçe olması şartı getirilip Türkçe sınavlarından geçemeyen öğretmenlerin işlerine son verilmiştir (Yıldız, 2010: 280).

Diğer yandan yeni eğitim sistemiyle genel olarak tüm mekteplerde tedrici bir şekilde din derslerine son verilmiştir. Dini eğitimin yasaklanması konusu yabancı okullarda da etkisini göstermiştir. Tevhidi Tedrisat kanunundan sonra hükümet bu okullarda din derslerini kaldırıp din propagandasını yasaklamıştır. Genel olarak okullarda Geleneksel dini eğitim yerine laik ve ulusal bir eğitime zemin oluşturmaya çabalanmıştır. 1930’a gelindiğinde kalan son iki imam hatip okulu da kapatılarak din eğitimine son verilmiştir (Tunçay, 2012: 240).

Tevhidi Tedrisat kanunu sadece medreselerin kapatılması ile kalmayıp daha sonraki süreçte eğitimin muhtevasını da ciddi bir şekilde değiştirmiştir. 1924’te Darülfünun bünyesinde açılan ilahiyat fakültesinin de ömrü kısa olup 1933 Üniversite Reformuyla kapatılmıştır. Halkın genelinin Müslümanlardan oluştuğu Türkiye’de bu ve buna benzer uygulamalar Dini bilme ve uygulama açısından son derece olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Söz konusu bu dönemde yetişen ve eğitim kurumlarında dini derslerden mahrum olan nesil sadece dini bilmemekle kalmayıp din hakkında olumsuz

fikirler edinerek yetiştirilmişlerdir (Kara, 2014(b): 105). Söz konusu bu durumun diğer bir sonucu da- daha sonra 1947 yılındaki CHP kurultayının da temel gündem maddelerinden biri olan- Türkiye’de din işlerinde görev yapmak üzere çalışan kişilerin eksikliğini doğurması olmuştur.

***

Osmanlı Devleti’nde 18. yüzyıl sonundan itibaren yapılan reformları değişme, Cumhuriyetin ilanından sonraki süreci ise modernleşme olarak tanımlamak mümkündür. Atalay bu iki kavram arasındaki farkı şöyle ifade eder:

“Modernleşme kavramı, sosyal değişiminin daha değer yargılı ve yönü belirlenmiş bir ifadesidir. Değişme, kendi içinde yön belirtmeyen daha nötr diyebileceğimiz, farklılaşmayı ifade eden bir kavramdır; toplumdaki sosyal kurumlarda, ilişkiler sisteminde ve fertlerin davranışlarındaki değişimleri ifade eder. Modernleşme ise genelde batılılaşma yönünde bir değişimi hedef gösterir. Modernleşme kavramının sık kullanılan karşıtı ise geleneksel kavramdır. Toplumların geleneksel yapıdan modern yapıya doğru değişim göstereceği kabul edilmektedir. Bir anlamda, modern toplum aynı zamanda gelişmiş toplum da kabul edilmekte ve az gelişmiş toplumların geleneksel yapılarından modernliğe geçerek gelişebilecekleri savunulmaktadır” (Atalay, 2001: 221).

Osmanlı Türk toplumu da yaklaşık olarak 18. Asrın sonlarından itibaren yukarıda bahsedildiği tarzda bir modernleşme süreci içerisine girmişti. Cumhuriyet ise bir anlamda bu değişimin hızını daha da arttırmış; toplumsal alanda ciddi kırılmalara da yol açmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk Kurtuluş savaşından sonra diğer her alanda olduğu gibi sosyal-kültürel alanda da birçok devrimlere imza atmıştır. “Medeniyet değişim projesi kapsamında tepeden inme politikalarla yürürlüğe konulmuş” (Tunçay, 2012: ?) olan bu devrimler Batılı olma, Batı gibi olma çabalarının kapsamına giren eylemlerdir.

Toplumsal alanda yapılmış olan inkılaplardan birisi Şapka devrimidir. Atatürk ilk kez Kastamonu gezisinde (1925) halka konuşma yaparken şapka giymelerini istemiş ve buna gerekçe olarak da şunları söylemiştir:

“Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp diriltmeye yer yoktur. Medeni ve milletlerarası kıyafet bizim için çok özli, milletimiz için yakışır bir kıyafettir. Onu giyeceğiz. Ayakta kundura veya potin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve doğal olarak bunların tamamlayıcı olmak üzere başta güneş siperli başlık, bunu açık söylemek isterim. Bu başlığın adına şapka denir... Uygurum diyen Türkiye'nin gerçekten uygar olan halkı, baştan aşağı dış görünümü ile uygar ve gelişmiş olduklarını göstermek zorundadır! Şapkaya itiraz edenler vardır, Onlara diyeyim ki çok gafilsiniz ve çok bilgisizsiniz! Onlara sormak isterim, Yunan serpuşu olan fes giymek caiz olurda, şapkayı giymek neden olmaz? Ve yine onlara ve bütün millete hatırlatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve hahamların hususi kisvesi olan cüppeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler?” (Bozkır, 2010: 117).

Görüldüğü gibi Atatürk, uygar bir birey için Batı uygarlığını benimseyip kıyafet dâhil her şeyiyle batı uygarlığına benzemeye gerektiğini savunur. Ona göre ne kadar uygar ve medeni olduğumuz Batılılara ne kadar benzediğimiz ile alakalıdır. Atatürk'ün dile getirdiği bir gerekçe de fesin ve cüppenin aslında İslami olmadığını, fesin Yunan menşeli iken cüppenin de Bizans papazlığından alındığını vurgulamasıdır. Bu sebeple Atatürk hem modernist Batıcı bir lider hem de milli, “Türk” unsurları eklektik (ve bazen da çelişkili bir şekilde) olarak sentezleyebilen bir önder olarak karşımıza çıkar.

Atatürk Ankara'ya dönmesinden sonra çıkarılan bir hükümet kararıyla, bütün memurlara şapka giyme zorunluluğu getirildi. 25 Kasım 1925'te Şapka Giyilmesi Hakkında Kanun çıkarılarak fes ve benzeri başlıklar yasaklandı. 3 Aralık 1934'te çıkarılan bir kanunla, hangi dinden olursa olsun, din adamlarının dini kıyafetlerini sadece ibadet yerlerinde giyebilecekleri kararlaştırıldı. Bundan her dinin başkanları muaf tutuldu. Çıkarılan bu kanundan önce Müslümanlar hariç diğer din ve mezheplere ait olan din adamları ve normal halk da farklı kıyafetler giyiyordu. Tüm bu farklılıklar ve bu tür

kıyafetlerin suiistimali gerekçe gösterilerek herkesin tek çeşit kıyafet giymelerini istemiştir.

Giyim kuşam alanındaki inkılaplarda kadınların peçe ve çarşaf meselesi de önem arz etmektedir. Kadınların peçe ve çarşaf giymelerinin yasaklanması ile ilgili herhangi bir yasa çıkarılmamıştır. Bunun amacı da konunun hassas olması ve büyük tepkilere maruz kalabilme tehlikesinden kaynaklanıyordu. Bu konuda daha çok yasa çıkarılmadan modern giyim kuşam için olumlu bir atmosfer oluşturmak, teşvik etmek ve hiç değilse belli bir kesimin giyim ve hayat tarzında fiili değişiklikler meydana getirmektir. Toplumsal alanda şapka deviminden sonra 30 Kasım 1925'te tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına ve türbedarlıklarla birtakım unvanların men ve ilgasına dair kanun çıkarılmıştır. Şark İstiklal mahkemesi daha Şeyh Said davasında bile bu tür müesseselerin fitne ve fesat kaynağı olup amaçlarından saparak siyasal kuruluşlar haline gelmesi şeklinde suçlanmıştır (Tunçay, 2012: 156).

Hükümetin şapka kanunu uygulaması için farklı ikna edici ve zorlayıcı metotlar kullanılmasına rağmen halktan gelen tepkiler ciddi olmuştur. Bu tepkileri ulema ve halktan gelen tepkiler olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Ulemadan gelen tepkilere örnek olarak İskilipli Atıp hocayı vermek mümkündür. Atıf hoca şapka inkılabından bir sene önce “Frenk Mukallitliği ve Şapka” isimli bir kitapçık yayınlamış; burada genel itibariyle Cumhuriyetin Batıcı, reform ve yönelişini tenkit etmiştir (İskilipli Muhammed Atıf, 1340). Atıf Efendi bu risalesi sebep gösterilerek 1926 Şubat'ında idam edilmiştir.

Halktan gelen tepkilere bakıldığında özellikle orta ve doğu Anadolu vilayetlerinde birçok protestolar düzenlenmiştir. Halk şapka iktisasını kendi dini inancına karşı bir adım olarak algılamış ve yer yer vilayetleri önünde gösterilerde bulunmuştur. Erzurum, Sivas, Tokat, Rize ve Maraş gibi vilayetlerde pek çok kişi tutuklanmış ve bunların bir kısmı İstiklal Mahkemeleri'nde yargılandıktan sonra idam edilmişlerdir (Bianet, 2009; Aybars, 1995).¹³

---

¹³ (<http://www.bianet.org/bianet/siyaset/118483-sapka-kanununa-muhalefetten-idamlar-ve-istiklal-mahkemesi-yargilamalari>)

Cumhuriyetin ilanından sonra yapılmış olan temel devrimlerden birisi de 21 Haziran 1934'te Soyadı Kanunu çıkarılması olmuştur. Çıkarılan bu kanunla herkesin ilk adından başka soyadı taşıması zorunlu tutulmuştur. Koyulacak olan soyadları Türkçe olacak ve rütbe, memurluk, yabancı ırk ve millet adlarıyla, ahlaka aykırı olan kelimeler soyadı olarak kullanılmayacaktı. Soyadı Kanunu'nun kabulünden sonra TBMM tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal'e, 24 Kasım 1934'te çıkarılan özel bir kanunla Atatürk soyadı verildi. Başka bir kanunla da bu soyadın başkaları tarafından kullanılması yasaklandı (Avşar ve Kaya, 2013: 80)

Toplumda ayrıcalık ifade eden ağa, hoca, paşa, molla, bey, hafız, efendi, beyefendi, hanım, hanımefendi, hazretleri, zade gibi unvanların kullanılması aynı yıl içerisinde çıkarılan kanunla yasaklandı. Yalnız, bugün kullandığımız hanımefendi, beyefendi gibi kelimeler artık toplumsal bir yapının ifadesi değil, bir incelik ifadesi olduğu için günümüzde de devam ettirildi.

Atatürk'ün toplumsal alanda yaptığı diğer reformlar kadın haklarının kabulü ve takvim, saat ve ölçü birimlerinde değişiklikler getirmesi olmuştur. Cumhuriyetle Türk kadın hakları ve özellikle erkeklerle eşit statüsüne gelmesi meselesi devrim niteliği taşıyan bir olay sayılmaktadır. Bu devrimin daha iyi anlaşılması için Osmanlı dönemindeki kadının toplumsal yapısına bakmak yararlı olacaktır. 1924'te çıkarılan Tevhidi Tedrisat kanunu, kadın kılık kıyafeti hedeflemese bile 1925'te çıkarılan Şapka kanunu ve 1926'da kabul edilen Medeni kanunu kadınların haklarını dini esaslara göre düzenleyen uygulamalara son vererek daha laik bir düzene doğru adımlar atılmıştır. Çıkarılan bu kanunlar ile laik Cumhuriyet Türkiye'sinde ilk kez birçok hukuki meselelerde kadın erkek eşitliği söz konusu olmuştur. Kadınlar evlenme, boşanma, evlatlık, eğitim hakkı vesaire konusunda erkelerle yasa karşısında eşit statülü hale gelmişlerdir (Saktanber vd, 2011: 323).

Yapılan bu reformlar sonucunda 1935'te yüzde 10 civarında olan kadın okuryazarlık oranı 1955'te yüzde 25'e, 1980'de ise yüzde 55 dolaylarına yükseldi. Tıp, hukuk, öğretmenlik gibi yükseköğrenim gerektiren mesleklere yönelen kadınlar ciddi bir yekûn oluşturmaya başladı. 1970'lere geldiğine bilim insanı ve mütehassısların üçte

biri kadındı (Arat, 2012: 389). Kemalist modernleşmeyi Osmanlı modernleşmesinden ayıran en önemli unsur Cumhuriyet'in kurulmasından sonra kadının özgürleşmesi için yapılan reformlardır. (Ceylan Tok, 2008: 116) Kadının kamusal hayata katılımı uygar bir toplum olmanın olmazsa olmazı olarak kabul edildiğinden kadının eğitimi, siyasal katılımı ve istihdamı için önemli adımlar atılmıştır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

YİRMİNCİ ASRİN BAŞLARINDA AFGANİSTAN'DAKİ MODERNLEŞME TECRÜBELERİ

3.1.TARİHİ ARKA PLAN: 1840'LARDAN 1900'LERE ASKERİ VE İDARİ ALANLARDA YAPILAN MODERNLEŞME DENEMELERİ

3.1.1 Modernleşme öncesi Afganistan: Genel Bir Bakış

5000 yıllık uzun bir tarihe sahip olan Afganistan farklı dönemlerde Aryana, Sistan, Horasan ¹⁴ ve en son 1747'de Afganistan ismini almıştır. Ahmet Şah Dürrani (1747) tarafından kurulan Afganistan yaklaşık olarak 300 senedir aynı adı altında bir devlet olarak kendi varlığını sürdürmektedir. Coğrafi olarak Asya'nın kalbi ve güney Asya ile Orta Asya ve Orta Doğu'nun kavşak noktasında bulunan Afganistan tarih boyu farklı uluslararası ve bölgesel güçlerin güzergâhı olmuştur. Özellikle bu vasfından ötürü hep büyük işgalci güçlerle mücadele halinde olmuştur. Efsanevi Hint kıtası alma hırsını taşıyan tüm büyük güçler ve fatihler önemli bu kavşak noktası olan Afganistan topraklarından geçmek zorundaydılar. Tarihten beri din, mezhep ve geleneklerine bağlı olan Afganlar ülkelerinin coğrafyası, doğası ve ikliminden de etkilenerek yabancılara karşı hep mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Milli Afgan devletinin kurucusu Ahmed Şah Dürrani (1747-1772) (Saray, ty: 51) özellikle Afganistan'ın Batı ve güneyine (İran, Hindistan) seferler düzenleyip güneyde Delhi ve Batıda İran'ın Meşhed eyaletine kadar Büyük topraklar üzerine

---

¹⁴ Afganistan, Horasan diye adlandırılan bölgenin bir parçası idi. Fakat Horasan hiçbir dönemde tüm Afganistan'ı kapsamış değildir. Bölge ile ilgili muteber tarihi kaynağı olan "Taberi Tarih" gibi bazı tarihi kaynaklar ve tarihçilere göre Sistan bölgesi, Horasan'dan daha büyük bir yüzölçümüne sahip olup daha kalabalık bir nüfusa sahip bölge idi. (Aktaran: Farhad, 1383: 40). Dolayısıyla temel olarak Afganistan, Sistan bölgesinin bir parçası idi. Sistan bölgesi Günümüz Afganistan'ı SSCB'den ayıran "Amu nehri" ile Pakistan'daki "Sind Nehri" arasındaki olan bölgeyi kapsamaktadır. Bu dönem Afganistan devletleri devleti olarak da adlandırılmıştır.

imparatorluğunu kurabilmiştir. Ahmed Şah, Delhi'ye kadar ilerlemesine rağmen tüm diğer Afgan hükümdarların (Lodiler, soriler, Hotekiler) tersine imparatorluğun başkentini Afganistan'ın dışına çıkarmayıp Kandahar'ı devletin başkenti olarak seçmiştir. Daha ilerdeki dönemlerde de görüldüğü üzere Ahmed Şah'ın belki de en büyük başarıların sırası başkentinin Hint veya İran gibi topraklarda kurulmaması idi. Ahmed Şah, Kandahar başkenti olarak seçmesi ile Afganlar için 300 senedir ayakta durabilen bir devletin temelini atmıştır. (Farhang, 2010: 164). Diğer yandan Ahmet Şah sadece Afganların sahip olduklarını iddia ettiği toprakları ele geçirmiştir. İran'ın Meşhed eyaletini almış fakat daha ileri gitmek istememiştir. Aynı durum Hindistan ve kuzeyde Türkistan ve Buhara için de geçerli olmuştur. (Mesdaq, 2011: 117-120)

Dürrani saltanatının meşruiyetini “تبر” (Tribe) [Kabile]den almaktaydı. Ahmed Şah çok bağımsız bir şekilde kabile reisleri ve dini önderlerin ortak mutabakatı sonucunda seçilmişti. Sonuna kadar da şura mahiyetinde olan dokuz çok güçlü kavim başlarıyla meşveret içinde idi. Tüm meseleler hakkında onlarla danışıp harekete geçmiştir. Dolayısıyla Ahmet Şah'ın Afgan devletinde Şah ve Tebaa arasında üstünlük yerine bir çeşit mutabakat hakemdi. Ünlü ve güçlü olan kabileler Şaha asker verirken Şah da fethettikleri yerlerden onlara fazlasıyla topraklar bahşedecekti. Bundan böyle Ahmet Şah neredeyse tüm devlet meselelerde halkla onların temsilcilerinin vasıtasıyla muhatap olmuştur. Afgan Milli devletinin sultanı olan Ahmet Şah tam da bu noktada Doğu'nun diğer sultanlarıyla farklı bir konumda idi. (Mesdaq, 2011: 117-123)

Ahmed Şah kendi saltanat sürecinde iki çeşit orduya sahip idi. Bunlardan ilki aşiret liderleri ve toprak sahipleri tarafından devlete verilen askerler iken diğeri ise Osmanlı yeniçerilerine benzer yetişmiş, silahlı ve maaşlı askerler idi. İkinci kısım asker savaş için sürekli hazır durumda olan ve güçlü aşiret liderlerinin devlete başkaldırma tehlikesi karşısında harekete geçen asker idi.

Ahmed Şah saltanatında Toplumsal nizam daha çok “Peştunvali”¹⁵ çerçevesinde

---

¹⁵ “Peştunvali” yazılı olmayan sosyal-politik, kültürel, hukuki, Peştun toplumunun ideolojik, toplumsal düzeni ve sorumluluklarını belirleyen bir takım ilkelerin mecmuasıdır. Peştunvali öz saygı, bağımsızlık, adalet, konukseverlik, affedicilik, intikam gibi ilkeler içermektedir. Ahmed Şah geleneklere son derece

kurulmuştur. Güçlü kavimcilik statüsüne sahip olan Afgan toplumu özellikle Ahmed Şah döneminde daha güçlenmiş olacaktı. Ahmed Şah döneminde birçok geleneksel kurallar kanun haline gelmiştir. Toplumda aşiret liderleri ve dini ruhanilerin etkisi çok fazla olup devletin ana unsurlarını oluşturmaktaydılar. Ahmed Şah Kandahar'da devletin başına gelir gelmez dokuz güçlü aşiret liderlerinden oluşan bir "jarga" (konsey) kurmuştur. 26 senelik iktidar sürecinde her zaman bu kavim başları ile dayanışma içinde olmuştur. (Mesdaq, 2011: 116). Ahmet Şah, Kandahar ve daha sonra fethettiği Kabil, Peşaver, Pencap ve Herat gibi önemli yerlerde aşiret liderleri ve dini ruhanilere büyük topraklar bahşedip onların maddi ve manevi gücünden hep yararlanmıştı. Ahmed Şah Doğu Hindistan'a sekiz kez askeri hareket düzenledi. Tüm düzenlenen bu hareketlerde Hindistan'daki Peştun Kabilelerinin dışında Hindistanki Müslüman alimlerin de rolü hayli büyük olmuştur. Dönemin büyük Nakşibendi Sufi alimi Şah Veliyullah Dehlevi" Dürani şahı İslam dininin muhafazası için Delhi'ye davet etmiştir.(Mesdaq, 2011: 118).

Ahmed Şah 1772'de öldükten sonra yerine oğlu Timur Şah Dürrani tahta çıktı. Ahmed Şah arkasında son derece geniş topraklar bırakmış olacaktı. XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğundan sonra en büyük İslam imparatorluğu Ahmet Şah Dürrani'nin hakimiyeti altında kurulmuştur. (Çopur, ty: 4). Ahmed Şah Dürrani'nin yerine tahta çıkan oğlu da Şah'ın aldığı topraklar koruyabilmiştir. Temur Şah başkenti Kandahar'dan Kabil'e taşımıştır. Bunun da en büyük sebebi Kandahar'daki güçlü ve köklü aşiret liderlerinin esaretten kurtarılması idi. Fakat Kabil'in Kandahar'a göre Hindistan'a daha yakın olması da bu sebeplerden biri sayılmaktadır.(Farhang, 2010: 191). Temur Şah her ne kadar babasının bırakmış olduğu toprakları korumuş ise de yeni fetihler gerçekleştirememiştir.

Temur Şah döneminde artık bölgenin rengi de değişmeye başlamıştır. İngilizler Hindistan'da güçlü olmaya başlayıp Temur Şah'ın elinde olan büyük topraklara göz

---

bağlı bir kişilik olduğu için saltanatında peştunlar'ın bazı geleneklerini kanun haline getirdi. Buna örnek verecek olursak Ahmed Şah aşiret liderlerine ve ulema kısmına büyük bağlılık göstermekteydi fakat bu bağlılık yazılı bir antlaşma olarak hiçbir zaman var olmadı ama Ahmed Şah'la ruhaniler arasındaki verdiği söz bir kanun niteliği taşıyıp her iki taraf verdiği sözlerin icrası ile yükümlü idiler.(Farhang, 2010: 168).

dikmiştir. İngilizler bir yandan Hindistan'da güçlü olmaya çalışırken bir yandan da Afganların Batı komşusu olan İran'a da destekte bulunmuştur. İran'ın, Kaçar devleti de Afganlardan iddia ettiği topraklarını almak maksadıyla İngilizlerle işbirliği içinde olmuşlardır. Daha sonraki süreçte göreceğimiz gibi ne zaman ki Afganlar Güney'e yönelmişse Batı'dan İran'ın saldırılardan mahfuz kalmamıştır. Bu durum Osmanlı-İran arasındaki münasebetlerinde de çokça görülmüş bir durumdur. Timur Şah'ın ölümünden sonra oğlu Zaman Şah tahta çıkmıştır. Fakat Zaman Şah döneminde Afganlar zayıflamaya başlamıştır. Kardeşler arasındaki kavga ve özellikle Hindistan'da İngilizlerin güçlenmesi ile Kuzeyde Çarlık Rusya'nın nüfuzunun artması bu zayıflığın ana sebeplerindendir.

3.1.2.Modernleşmeye Doğru

1793'te Timur Şah'ın ölümüyle oğlu Zaman Şah tahta çıkmıştır. Zaman Şah'ın kardeşleri arasındaki iktidar kavgaları ile bölge ve dünyada yaşanan büyük değişimler Ahmet Şah'ın imparatorluğunu da etkilemeye başlamıştır. Bölgede Hint Sihlerinin yükseliş ve güçlenişi, İngilizlerin Hindistan'daki artan etkisi, Fransız Devrimi ve ABD'nin bağımsızlığı genel olarak tüm İslam dünyası özel olarak Afgan imparatorluğunu etkileyecekti. Zaman Şah'ın Hindistan'a askeri harekât düzenlemesi ve Afganlara karşı İngilizlerle İran arasındaki ittifakı Afgan devletinin zayıflamasına sebep olacaktı. Zaman Şah döneminde Ahmet Şah tarafından fethedilmiş topraklar Afganların elinden çıkmaya başlamıştı.

Avrupa'da Sanayi devrimi ile Fransız Devriminin yaşanması ve modernleşme hareketi sayesinde bu ülkelerin Doğudaki büyük devletleri arkada bırakması daha da önemlisi İngilizlerle Fransızların, Hindistan Yarımadasında çekişmeleri bölgedeki Osmanlı devleti gibi Afganları da derinden etkilemiştir. Büyük Batı devletlerinin Doğu ülkelerine girmesi ile bölge sadece askeri açıdan değil aynı zamanda kültürel ve toplumsal açısından da etkilenecekti. İngilizlerin Hindistan'daki güçlü askeri varlığı ve bölgede Sihler, Hindular ve İranlılara verdiği desteğiyle Afgan devleti yavaş yavaş gerilemeye başladı. 1809'da ilk kez Hint İngiliz devleti tarafından bir heyet Kabil'de Afgan Şahı tarafından kabul edildi. İngilizler Napolyon ve Rus tehlikesine karşı Afgan

Şahıyla bir mutabakata vardılar. Fakat Afganlar özellikle 1820'lere gelince Keşmir ve Moltan gibi önemli bir takım yerleri kaybetmişti. 1840'lara gelindiğinde Peşaver ve Herat gibi Afgan devletinin en önemli şehirleri İran ve İngilizlerin tehdidi altına gelmişti. 1839'da birinci Afgan- İngiliz savaşı yaşanmıştır. Emir Dost Muhammed Han İngilizlerin himayesiyle ülkede istikrar koruyabilmiş olup tehdit altında olan birçok bölgeyi kontrol altına almıştır. Emir Dost Muhammed Han'ın ölümünden sonra oğlu Emir Şir Ali Han tahta çıkmıştır.

Emir Dost Muhammed Han'ın dönemi Afganistan için askeri modernleşmenin başlangıcı olmuştur. Emir kendi döneminde ordunun bir kısmını yetişmiş ve eğitilmiş orduya çevirebilmiştir. Emir özellikle Rusların tehdidine karşı İngilizlerden modern silahlar almıştır. Emir Dost Muhammed dönemi, İngilizlerin hem siyasi hem de askeri olarak Afganistan'a girdiği dönem olmuştur. Bu anlamda bu dönemde içe kapalı olan Afgan sultanların sarayları Batılı devletlerinin heyetlerine ev sahipliğine başlayacaktı. Bundan böyle özellikle siyasi olarak Afganistan yoğun bir tartışma merkezi haline gelecektir. Kuzeyde Rusların güçlenmesi, Kafkas ve Türkistan'ı alması ve buna karşı Şer Ali Han'ın yanıtı Afganistan'ı iki güç (İngilizler, Ruslar) arasındaki mücadele merkezi haline getirmiştir. Muhammed Azam Han ve Şer Ali Han dönemleri Afganistan'da ciddi askeri modernleşmenin yanı sıra toplumsal bir takım reformlar için de yol açmış olacaktır.

1860'larda Afgan Şahlar aralarındaki taht kavgaları yüzünden yerlerini hızlı bir şekilde birbirlerine bıraktılar. Şer Ali Han tahta çıktıktan sonra hemen peşinde Muhammed Afzal Han ve onun de ölümüyle kardeşi Muhammed Azam Han tahta çıktı. Muhammed Azam Han'dan sonra bir daha Şer Ali Han Tahta çıkma şansını bulmuştur. Muhammed Azam Han döneminde Afganistan modernleşmesinde büyük katkısı olmuş olan Cemaleddin-i Afgani de Kabil'de bulunuyordu. Muhammed Azam Han'la iyi ilişkiler içinde olmuş olan Afgani özellikle idare içinde yapılacak olan reformlar konusunda şaha danışmanlık yapmıştır. 1868'de Şer Ali Han tekrar tahta çıkınca Cemaleddin-i Afgani'yi çok önemsemiş ve ülkedeki reformlar konusunda Afgani'nin tavsiyelerine kulak vermiştir. (Farhang, 2010: 367).

1869'da Emir Şer Ali Han, İngiliz Vayseray'la görüşmek üzere Hindistan'a ziyarette bulundu. Emir İngilizlerden özellikle Güneye doğru inme çabasında olan Ruslara karşı yardım talebinde bulundu. İngilizler de bu konuda Emire yardım sözü verdi. Emir Şer Ali Kabil'e döner dönmez bir takım önemli reformları başlattı. Emir Şer Ali Han'ın yapacağı reformların asıl amacı merkezi devletinin güçlenmesi idi. Bunun için de Emir yetişmiş ve güçlü bir orduyu kurmak fikrinde olmuştur.

Şer Ali Han her şeyden önce ordusunu da ayakta tutabilmek için önemli olan maliye sisteminde reformlar gerçekleştirmiştir. Emir kısa bir zaman sürecinde modern silahlarla donanmış altmış bir bin yetişmiş askerden oluşan bir orduyu kurmuştur. Ordu için tek tip üniforma seçilip tüm askerlere devlet tarafından maaş verilmeye başlandı. O güne kadar tüm idari işlerde Darice (Afganistan Farsçası) kullanılır iken ilk kez yeni orduda tüm askeri terimler Peştuca kullanılmaya başlandı.¹⁶

Şer Ali Han tarafından gerçekleştirilen bu reformlar Osmanlı sultanlarından II. Mahmud'un yaptığı reformlara benzemektedir. Bu dönem Avrupa'daki modernleşme hareketi hızla gelişirken II. Mahmud da Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi, askeri ve toplumsal alanda önemli bazı reformları gerçekleştirmiştir. II. Mahmut, bir yandan III. Selim tarafından başlatılmış olan Nizam-i cedit reformlarını genişletmeye çalışırken bir yandan da yeni reformlara girişmiştir. II. Mahmud'un askeri alanda yaptığı en önemli reformu Asakir-i Mansure-i Muhammadiye'nin kurulması olmuştur. Sayısı 12000'i aşan bu yeni ordu eski Osmanlı ordusuna göre daha modern bir şekilde eğitip donatılmıştır. II. Mahmut'un Mansure ordusu yeniçerilerin yerini almıştır. Yeni ordu daha çok modern Batı ordusuna benzer şekilde yetiştirilip görevlendirilecekti. Askeri reformlar çerçevesinde askerlerin maaşlarını artırıp farklı yerlerde yeni ocaklar açılmıştır. Avrupa'ya eğitim için bazı subayların gönderilmesi de bu döneme denk gelmektedir (Berkes, 2014: 194). II. Mahmut döneminde eğitim alanında ise yeni açılan okullar

---

¹⁶ Afganistan anayasasına göre; Darice (Afganistan Farsçası) ve Peştuca resmi dil olarak kabul edilmiştir. Darice Afganistan da genel olarak azınlıklar tarafından kullanılan bir dildir. Fakat uzun zamandan beri devlet işlerinde Peştucaya göre daha çok kullanılmıştır. Peştuca daha çok Şer Ali Han'la başlayan modernleşme süreciyle ve daha sonra Amanullah Han tarafından devlet işlerinde resmi olarak kullanılmaya başlamıştır.

çerçevesinde Tıbbiye açılmış ve bu okullarda Fransızca tedris olunmaya başlanmıştır. Daha önce Arapça ve Farsça öğrenilir iken bu dönemde ilaveten Avrupa dilleri öğrenilmeye başlandı. Sosyal alanda yapılan reformlardan bazıları fesin resmi dairelerde ilmiye sınıfı dışında zorunlu bir başlık olarak getirilmesi, öğrencilerin Avrupa'ya eğitim için gönderilmesi olmuştur.

Şer Ali Han askeri reformlar çerçevesinde top üretimi yapan fabrikalar da açtı. Bunun dışında ilk matbaa ve Şams-u Nahar adıyla çıkan haftalık gazete de yayınlanmaya başlamıştır. Emir ilk kez 1870 yılında Kabil'de “şir por” adıyla bir şehir kurmaya kalkıştı. Bunun yanında ilk posta hizmetleri de Şer Ali Han döneminde başlamıştır. Şer Ali Han on senelik saltanat devresinde siyasi, idari ve takım toplumsal reformlar gerçekleştirebilmiş fakat eğitim alanında yaptığı bir reform hareketi yoktur (Riştıya, 2011: 340-344).

1870'lerde genel olarak tüm bölgede önemli bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Afganistan açısından en önemli olanı İngiliz-Rus rekabetinin büyümesi idi. 1877-78 senesinde Ruslar Osmanlı devletiyle savaşa girmiştir. İngilizler ise bundan hoşnut değildi. Her ne kadar İngilizler Rusların ilerlemesini engellemiş ise de Ruslar siyasi açıdan daha güçlü bir pozisyona gelmiştir. Ruslar aynı zamanda Afganistan'a da bir heyet göndermiştir. Rusların heyet göndermesi İngiliz hükümeti için kötü bir haber nitelediğindeydi. Şer Ali Han'ın Rus heyetini kabulü ve daha sonraki gelişmeler İkinci Afgan- İngiliz savaşına sebep olmuştur. Her ne kadar bu savaş İngilizlerin yenilmesi ile sonuçlansa da Afganistan'dan daha fazla toprakların ayrılmasına sebep olacaktı. (Farhang, 2010: 388).

Afganistan'ı modern anlamda ulus devlet olmaya yönlendiren ve ciddi merkezileştirme politikası izleyen Emir Abdurrahman Han olmuştur. Birçoğu nezdinde son derece diktatör biri olan Emir ülkenin her köşesinde merkezi devlete karşı olan güçlü diğer odakları ortadan kaldırmıştır. Modern devlet yapısını oluşturan birçok reformlar Emir Abdurrahman döneminde başlamıştır. Her ne kadar Meşrutiyetçilere karşı sert davranmış ise de bir anlamda Emir'in dönemi Meşrutiyetçilerin temelini oluşturan bir dönem mahiyetinde olmuştur. Abdurrahman Han son güne dek İngilizlerle

iyi diplomatik ilişkiler içinde olmuştur. İngilizlerden aldığı maddi destek ile daha sonra ülkedeki feodal yapılara karşı verdiği mücadelede kullanılan orduyu kurmuştur. Abdurrahman Han modern anlamda bir orduyu kurup kendisinden sonra gelen oğlu Habibullah Han ve hatta torunu Amanullah Han'ın hükümetine bile ayakta kalma şansını vermiştir.

Afgan ulus devletinin kurucusu sayılan Abdurrahman Han ülkedeki tüm aşiret liderleri, hanlıkları ve ruhanileri merkezi hükümete tabi olmaya mecbur etti.(Misdaq, 2011: 138). Abdurrahman Han kendine ait olan iki ciltlik kitabında var olan durumu şöyle açıklanmaktadır; “her kabile ve köy, her ruhani, molla ve kavim lideri kendi başına bir kraldı. İki yüz senedir hiçbir devlet büyüğümüz bu ruhanilerin otoritesini kırmış değildi. Türkistan Emirleri, Hazaraların büyükleri, Ğalcilerin buyrukları tüm ülke Emirlerinden daha güçlü idiler”. (Aktaran, Misdaq, 2011: 139).

Emir Abdurrahman Han yirmi bir senelik saltanat sürecinde on altı seneyi ülkenin her tarafında merkezi devletin gücünün artması amacıyla askeri harekâtla geçirdi. Emir tüm bu çabalarından sonra gerçek anlamda merkezi devleti güçlendirebilmiştir. Emir kendisi tarafından seçilmiş olan bir meşveret grubuyla tüm meseleleri istişare ediyordu. Ülkede tüm diğer padişahların yapmadığı bir şey olan ruhaniler ve kavim başlarındaki gücünü başarıyla ortadan kaldırmıştır. Ülkedeki tüm güçler merkeze tabii olmuştur.

Merkezi devletin kurucusu olan Emir Abdurrahman diğer şahların tersine şah ailesinin üyelerini diğer bölgelerde vali veya diğer bir makamda oturtmamıştır. Şah ailesine ait olanlar Kabilde bulunmaktaydı, bazıları Şaha yakın ve istişare grubunda bulunuyorlardı. Şah istişare için iki önemli meşveret grubuna sahipti. Bunlardan biri “Şura-i Ali” yani büyük Şura diğeri “Loya Cerga”¹⁷ yani büyük meclisin üyeleri, Şahın

---

¹⁷ Loya Jirga adı Afganistan'ın Peştuca dilinde 'büyük şura' demektir. Yüzlerce yıllık bir geçmişi olan Afgan meclisinin işleyişi de İslam kültüründe danışma meclisi olarak işleyen şuraları temel alıyor. Loya Jirga Afganistan'daki aşiretlerin önde gelenleri, ulema, Üniversite hocaları, sivil toplum kuruluşu temsilcilerinden oluşuyor. Tüm Afganların aynı ortamda buluşmasını sağlayan bu meclis, düzenli oturumlar yapmak yerine ülkenin ortak sorunlarına çözüm bulmak ya da bir amaç için destek sağlamak gerektiği durumlarda toplantıya çağrılıyor. Geçmişte Loya Jirga'nın gündemine gelen konular arasında

tabiriyle parlamento idi. Burada bulunanlar daha çok ülkenin ruhanileri ve devlet idaresinde üst kademelerde çalışanlardı. Büyük meclis ise Şahın ailesindekilerden bazıları, kavim başları ve vilayetlerdeki ruhanilerden oluşmakta idi.

Emir tebaaya olan hitaplarında Afganistan’da yaşayan herkesin “Afgan” olduğu üzerine ısrar etmekteydi. Bu dönemde Şah tarafından tüm ülkede kullanılmak üzere Kabili Para adıyla madeni para basılmıştır. Emir Avrupa’dan gelen uzmanlarla ülkedeki demir ve bakır madenlerini işletmiştir. Abdurrahman Han, Peştun olmayıp askere gitmeyen her kişiden vergi toplama başladı. Vergiler düzenli bir şekilde toplanıp devletin ihtiyaçları giderleri için kullanıldı.

Asri Afgan devletinin kurucusu olan Emir tüm gücüyle merkezi devletinin koyduğu kural ve kaideleri her yerde, herkese tatbik etmeye çalışmıştır. Emir büyük ve güçlü kabilelerin elinde olan toprakları onların elinden almış ve kabilelerin büyüklerine danışmadan devlet gücüyle istediği yerde istediği topraklara müdahale edebilmiştir. Rusya’da yaşadığı dönemde modernite ve reformlardan etkilenmiş olan Şah ülkede modern ordu ve istihbarat şebekesi kurmuştur. Kısacası Emir Abdurrahman Han Ahmad Şah Dürrani’den sonra modern ve milli Afgan devletine giden yolunun temelini kuran kişi olmuştur.

Emir Abdurrahman Han’ın ölümünden sonra oğlu Habibullah Tahta çıkmıştır. Emir Habibullah da babası gibi merkezi yapının güçlendirilmesi amacıyla farklı alanlarda reformlar yapmaya başlamıştır. Her ne kadar Abdurrahman Han askeri anlamda reformlar yapmasıyla merkezi devleti güçlendirmiş ise de toplumsal anlamda kayda değer bir reform hareketi gerçekleştirmemiştir. Bunu yerine saltanatının uzun yılları süresince merkezi yapıyı güçlendirmek adına küçük güçlerin ortadan kaldırılması için askeri harekâtlar yapmıştır. Hatta denebilir ki; Emir Abdurrahman dönemi, Şer Ali Han döneminde yapılan toplumsal reformların da ortadan kaldırıldığı dönem olmuştur.

---

aşiretler arası anlaşmazlıklar, toplumsal reformlar veya önemli kuralları karara bağlamak vardı. (http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/01/040114_afgan_loyajirga.shtml)

Fakat Habibullah Han, babasının tersine daha çok toplumsal, eğitim ve kültür alanında reformlar yapmaya yönelmiştir. (Attai, 201: 154).

Habibullah Han ülkedeki ilk harbiye okulunu kurup ordusunu daha da güçlü hale getirmiştir. Habibullah 1903'te Afganistan'daki ilk lise (Habibiye Lisesi)nin de temelini atmıştır. Habibiye okulu daha sonraki dönemlerde kurulan tüm Milli eğitim okulları için bir sistemik örnek teşkil etmiştir. Bu dönemde Osmanlı topraklarda okuyup yetişmiş olan birkaç Türk öğretmen de asri eğitim vermek üzere Afganistan'a gelmiştir. (Farhang, 2010: 503). Habibullah Han döneminde Sirac'u-l Ahbar adıyla çıkan aylık bir gazete de modernleşme alanında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu bu gazete daha sonraki aşamalarda Hint ve Buhara gibi bazı önemli İslam merkezlerini de etki altına alınacaktır. Sirac'u-l Ahbar gazetesi özellikle İngiliz karşıtı Hintli Müslüman ve milliyetçiler için bir ilham kaynağı olmuştur. 20. Yüzyılın başlarında İngiliz karşıtı Hintlilerin birçoğu yazılarını Sirac'u-l Ahbar'da yayınlanmak üzere gizli bir şekilde Kabil'e gönderileceklerdi. 1917'de Türkistan'daki Rus yönetimi, Hindistan'daki siyasi temsilcisinden İngilizlerin, Sirac'u-l Ahbar konusunda Afgan Şahı'na baskı yapmasını söylemesini istemiştir. Rus yönetimine göre Sirac'u-l Ahbar'ın yazıları Orta Asya'da Müslüman halkı Rus ve İngilizlere karşı kıskırtmıştır. Dolayısıyla İngilizlerin gazetenin muhtevasının değiştirilmesi konusunda Afgan hükümdarı olan Habibullah Han'a bu konuda baskı yapmalarını istemiştir. (Attai, 2011: 160).

Habibullah Han ülkedeki ilk asri matbaayı da kurmuştur. Şah Avrupa'dan çok sayıda uzman getirip ülkedeki farklı teknik alanlarda gelişmeler kaydedilmesini sağlamıştır. Şah ilk kez sudan elektrik üreten hidroelektrik enerji santrali kurmuştur. Bu santral Sara'yı ve Kabil'in diğer bazı bölgelerine elektrik vermekteydi. Emir Habibullah Han Babası tarafından yurt dışına sürgün edilenleri tekrar yurda çağırmıştır. Emir Habibullah babasının tersine daha yumuşak bir kişiliğe sahipti. Habibullah Han, Afganistan'ın modernleşme süreci ve modern reformlar konusunda en önemli isim olan Mahmud Tarzi'yi Suriye'de geçirilen 22 senelik sürgünden sonra ülkeye davet etmiştir. Afgan gazeteciliğinin babası olarak tanınan Tarzi Sirac'u-l Ahbar Gazetesinin başına geçmiş ve bu gazeteyi yedi sene idare etmiştir.

Emir Habibullah Han diplomatik bir ziyaret gerçekleştirmek amacıyla Hindistan'a gitti. Hindistan'da, İngiliz yetkililer tarafından karşılanan Şah daha sonra İngilizlerin deniz kuvvetlerini inceledi. Geri dönüşünde Lahor kentinde İslam üniversitesinin açılışını yapıp Hint Müslümanlarını İslami ve Asri ilimleri öğrenmeye davet etti. Emir Habibullah Han Afganistan'da eğitimin yayılması konusunda da bir takım faaliyetler göstermiştir. Emir meşrutiyetin başlamasından önceki dönemde özellikle asri eğitime daha fazla önem verirken Meşrutiyet sonrasında asri eğitimin Şah karşıtı bir nesil yetiştirme vesilesi olarak görmüş olup desteğini kesmiştir. Emir Habibullah Han ülkede ticareti geliştirme konusunda da önemli adımlar atmıştır. Babasının aksine komşu ülkelerle ticari ilişkiler içine girmiş olup ülkenin iktisadi durumunda önemli bir takım gelişmeler kaydetmiştir. (Farhang, 2010: 507).

Afganistan modernleşme sürecinin en önemli dönemini teşkil eden birinci ve II. Meşrutiyetin temeli de Habibullah Han döneminde atılmıştır. I. Meşrutiyette Sirac'u-l Ahbar Gazetesinin rolü hayli önemli ve büyük olmuştur. Sirac'u-l Ahbar Gazetesi Mevlevi Abdür-rauf başkanlığı ile başlatılmış fakat ilk sayısı çıkıp kapatılmıştır. Sirac'u-l Ahbar daha sonra Habibullah Han ve Amanullah Han dönemlerinde Afgan modernleşmenin en önemli isimlerden olan Mahmud Tarzi başkanlığında 1911'de tekrar başlamıştır. (Attai, 2011: 158). Milliyetçi bir nazariyede olup emperyalist İngiliz siyasetine karşı olan ve Panislamizm'i savunan Sirac'u-l Ahbar grubu, yazılarından da belli olduğu üzere Avrupa aydınlanma hareketinden etkilenmiş olanlardan müteşekkildi (Habibi, 204: 10). Birinci meşrutiyetin çıkış noktası Mevlevi Abdür-rauf başkanlığında Sirac'u-l Ahbar Cemiyeti ve Habibiye Okulu olmuştur. I. Meşrutiyet sürecinde faaliyet gösteren Afganlar, Osmanlı devleti içinde faaliyet gösteren İttihat ve Terakki cemiyetinden ilham almışlardı. Meşrutiyetin asıl fertleri Habibiye okulunda okuyan üst düzey devlet adamlarının evlatları ve bu okulda okutman olarak görev yapan Afgan, Türk ve Hintli öğretmenler idi. Habibiye okulunda okutman olan Hint Müslümanlarından Kabil'e gelen Abdul Gani ile onun Türk ve Hintli arkadaşları idi.

I. Meşrutiyette önde gelen kişi Mevlevi Abdür-rauf Kandahari sayılır. Kandahar şehrinden olan bu zat 1905'te kurulan Sirac'u-l Ahbar derneğinin kurucusu ve başkanı

idi. Kandahari diğerk arkadaşları ile birinci meşrutiyetin en önde gelen zatlarından olup büyük bir fikri değışime sebep olmuşlardır. Sirac’u-l Ahbar derneğinin başkanı Mevlevi Kandahari’nin ölümüyle bu grubun çalışmaları kısa bir zaman için durduruldu. Ama çok geçmeden yeniden toparlanıp birinci meşrutiyeti sonuna kadar götüren bir fikri hareket olarak mevcudiyetini sürdürecekti. Daha sonra göreceğimiz gibi birinci meşrutiyeti başarıya götüren sebep asıl olarak bu grup olacaktır. Grubun riyasetine daha önce Sirac’u-l Ahbar grubunun sekreteri olan Mevlevi Muhammed Server Han Vasıf getirildi. Bu zat da Kandahar eyaletine mensup olup babası da Emir Abdurrahman Han döneminin büyük yazarlarındanı. I. Meşrutiyet hareketi içinde farklı kategorilerden insanlar vardı. bunlardan bazıları Doktor Abdul Gani başkanlığındaki Hintli öğretmenler grubu, İhvan-ul Afgan grubu, sarayda hizmet veren gençler ve diğerk bazı küçük gruplar olarak sayılabilir. I. Meşrutiyet hareketinin dile getirip gerçekleştirmek istediğı asıl amaçlar şöyle sıralanabilir:

- Devletin İslam hükümlerine uyması, milli hâkimiyetin korunması ve kanunların yapılması, korunması için sürekli çaba göstermek.
- Afganistan içinde kalan tüm milletlerin kardeşçe yaşaması, halkın “uyandırılması” aydınlatılması için matbuat ve okulların açılması,
- Bağımsız seçimler yolu ile Milli şuranın (Meclis) seçilmesi.
- Devletin bağımsız dış politika çerçevesinde dış dünya ile ilişkiler içine girmesi ve adalet, müsavat ilkelerin yerine getirilmesi,
- Sanayi ve şehir yapılanması ile yeni ve modern bir medeniyet yoluna gidilmesi (Habibi, 204: 10-65).

1905’te Saraj-ul Ahbar cemiyeti ile başlayan I. Meşrutiyet 1909’da meşrutiyetçilerin önderlerinin idamları ile sona ermiştir. Her ne kadar Şah meşrutiyetçilere karşı sert görünmese de Sarayda ve Şah’ın etrafındakilerden bir kısmı meşrutiyetçilerin faaliyetlerden rahatsız idiler. 1909’da meşrutiyetçilerin büyük bir kısmı Habibiye Okulunun öğretmen ve öğrencileri) Şah tarafından ilk önce hapsedilmiş daha

sonra da idama mahkûm edilip öldürülmüştür. Fakat birinci meşrutiyetin önde gelenlerin idam edilmesi meşrutiyet hareketini sadece kısa bir süre için susturabilmiştir.(Attai, 2011: 157). Aşağıda göreceğimiz gibi II. Meşrutiyet bizzat Şah'ın oğlu Amanullah Han'ın katılımıyla başlamıştır.

II. Meşrutiyetin en önemli isimlerinden Mahmud Tarzi'nin çabaları ile Sirac'u-l Ahbar sadece Afganistan'daki meşrutiyetçiler için değil Orta Asya, Hint ve özellikle İran'daki meşrutiyetçiler için de önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Sirac'u-l Ahbar'da yayınlanan makalelerin birçoğu bölgedeki İngiliz emperyalizmini reddedip karşısına almaktaydı. Onun için Hint'te iktidarda olan İngiliz mensupları Sirac'u-l Ahbar'da yayınlanan mevzuatlarla ilgili defalarca Afgan kralını uyardılar. Çarlık Rusyası'nın denetimi altında olan Orta Asya'da etkin olan Sirac'u-l Ahbar aynı zamanda Rusların tepkisine de sebep olmuştur. Lakin tüm bu tepkiler ve Afgan kralının çabaları ile birlikte Sirac'u-l Ahbar'ın yayınlanması devam etmiştir. (Habibi, 204: 138-143).

Afganistan modernleşme sürecinde önemli bir faktör sayılan Sarac'u-l Ahbar bir yandan da Osmanlı Meşrutiyet devrindeki Tasvir-i Efkâr'a benzemektedir. 1862'de meşhur Osmanlı Türk edebiyatçı olan Şinasi yönetiminde çıkarılan Tasvir-i Efkâr Türk modernleşmesinin gelişimi açısından önemli yer tutmaktadır. Şinasi'ye göre gazeteler, iktidarı kuvvetlendiren birer araç konumundadır. Ona göre iktidarın kamuoyuna kendi yaptıklarını göstermesi, halkın yönlendirmesi ve aynı zamanda halkın beklentilerini ve önceliklerini kavrayabilmesi açısından gazetenin rolü büyüktür. Şinasi Tasvir-i Efkâr'da yayınladığı yazıları ile hükümetin yaptığı hatalara dikkat çekmiştir. Şinasi hükümete karşı yazdığı yazılardan ötürü Osmanlı devletinin Meclis-i Maarifteki görevinden alınmıştır. 1865'te Paris'e giden Şinasi'nin yerine Tasvir-i Efkâr'ın yöneticiliği Namık Kemal üstlenmiştir (Akbulut,2013: 24-43). Namık Kemal önemli Osmanlı aydınlardan birisi olup Osmanlı Devletinde ilk siyasi muhalefet teşkil eden Yeni Osmanlılar Hareketine mensuptur. Namık Kemal Osmanlı devletinde Meşrutiyetin ilanından yanaydı. Tasvir-i Efkâr özellikle genç Türk nesil için modern Avrupai, siyasi ve toplumsal hareketlerinin yansıtıcısı olmuştur. Tasvir-i Efkâr özgürlükle ilgili yayınladıkları yazılarla dikkat çekmiştir.835 sayısı yayınlanan Tasvir-i Efkâr eğitim, dil ve edebiyat

alanında da yepyeni bir yaklaşım meydana getirmiştir.

II. Meşrutiyet teşkilat açısından pek başarılı sayılamaz iken siyaset, toplum ve sonuçları açısından son derece etkili ve başarılı bir hareket sayılmaktadır. II. Meşrutiyetin büyük bir bölümü Amanullah Han'ın krallık devrini içermektedir. Bu devirde sayısal olarak az ama etkin bir grup olan meşrutiyetçiler reformcu olan Amanullah Han ile omuz omuza Afganistan siyasi ve fikri alanında büyük reformlar yapmayı başaramışlardır. II. Meşrutiyetin sonuçlarına baktığımızda bu dönemde mücadele verenlerin asıl gayelerini şöyle sıralayabiliriz:

- Afganistan'ın iç ve dış politikasında istiklal gayesi ve istiklal yolunda rehberlik etme (1840'lardan beri İngilizler Afganistan dış politikasının istiklaline engel olmuşlardı, bu engeli tam olarak ortadan kaldıran ve bağımsız iç politika yanına bağımsız bir dış politika da yürüten üçüncü İngiliz-Afgan savaşının (1919) kahramanı ve Afganistan istiklalini alan Amanullah Han olmuştur).
- Ülkenin içinde esaret ve baskıların köklerini kazıma ve emperyalizme karşı mücadele.
- Tüm yurtta eğitimin yayılması, gazetelerin çıkarılması ve ilk defa dil politikalarının başlatılması.
- Devletin idari, mali, ve gümrük sistemlerinin yeniden yapılandırılması.
- Milli ve geleneksel "Loya Cerga'nın" yayılması ve devlet işlerinde şuranın etkin olması.
- Teknoloji ve sanatta gelişmeler kaydedilmesi.
- Ülkede kaza (yargı) kanunları yapılması, hukuk devleti ruhunun uyandırılması. (Habibi, 2004: 145-146)

Bu gayeler bir şekilde birinci ve II. Meşrutiyetin müşterek noktaları sayılmaktadır. II. Meşrutiyeti birinciden ayıran en önemli nokta farklı uygulama

biçimleridir. II. Meşrutiyette bazı kişiler sadece tebligat, anlatma ve sivil yollardan mücadele ile kalmayıp zor ve şiddet yoluna da başvurmayı caiz görmüşlerdir. Buna verebilecek en iyi örnek 1919'da meşrutiyetçi hareketin genç bir üyesi tarafından kral Habibullah Han'a suikast girişimidir. Daha önce olmayan ve II. Meşrutiyet ile başlayan başka bir husus dil meselesi idi. Meşrutiyetin önde gelen şahsiyetlerinin birçoğu yazılarını ve fikirlerini Peştuca yazmaya başladılar. II. Meşrutiyet hareketinin diğer önemli istekleri milli hâkimiyet ve kanunların yapılması idi. Bu konuda Habibullah'tan sonra tahta çıkan oğlu Amanullah Han tarafından ciddi çalışmalar yapılmıştır.

3.2.AMANULLAH HAN DEVRİ

Amanullah babası Habibullah Han'ın ölümünden sonra tahta çıkmıştır. Modern Afgan devletinin kurucusu sayılan Şah Amanullah Han dedesi Abdurrahman Han'la başlayan ve babasının da devam ettirdiği modern reformlara daha da hız kazandırmıştır. I. Dünya Savaşının sonra genel olarak tüm dünyada özel olarak ise İslam dünyasında bir kargaşa hâkim olmuş durumdaydı. İslam dünyasının Hilafet merkezi olan İstanbul bile emperyalist Batı güçleri tarafından tehdit ve işgal altındayken Hint alt kıtası da İngiliz sömürgesi olarak varlığını sürdürmekteydi. Hindistan'a komşu olan Afganistan ise her ne kadar fiili olarak işgal edilmese de 1880 den biri dış politikası açısından İngilizlere bağlıydı. Emir Abdurrahman'la başlayan bu süreç Habibullah Han ile de devam etmişti. Fakat genç Şah tahta çıktığı zaman her şey değişmeye başlayacaktı. Aşağıda göreceğimiz üzere Şah ilk önce Hint İngiliz devletine bir mektup göndererek diplomasi diliyle Afganistan'ın iç ve dış politikasında bağımsız olduğunu belirtmiştir. Fakat istediği cevabı alamayınca İngilizlere karşı halkını yanına alarak Cihad ilan etmiştir.

Habibullah Han'ın ölümü (1919) aslında beklendiği kadar olumsuz sonuçlara sebep olmamıştır. Emir Habibullah Afganistan'ın doğusunda bulunan Celalabad şehrinde av sırasında öldürüldüğü an Amanullah Han Kabil'de babasına vekâleten devletin işleri yürütmekteydi. Dolayısıyla babasının ölümünün haberi alınca hemen

kendini şah ilan etti. Her ne kadar Amanullah Han'ın diğer kardeşleri de aynı çabalar içine girmiş ise de başarılı olamamışlardı. Amanullah Han'ın tahta çıkıp güçlü olmasında asıl faktörler onun başkent Kabil'de bulunması ve devlet hazinesiyle ordunun üzerine var olan kontrolüydü (Attai, 2011: 170).

Modern Afgan devletinin kurucusu olan Amanullah Han tahta çıkar çıkmaz babası tarafından hapsedilmiş olan ve genel olarak da II. Meşrutiyetçilerden hapiste olanları serbest bırakmıştır. Büyük çoğunluğu aydın gençlerden oluşan bu kişiler Amanullah Han tarafından devletin içinde farklı pozisyonlarda görevlendirilmiştir. Amanullah Han II. Meşrutiyetin çağdaşı sayılmaktadır. Amanullah Han II. Meşrutiyetin önde gelenleriyle yakından alakadar olmuş, babası hayattayken bile meşrutiyetçilere elinden gelen yardımı ve kolaylıkları sağlamaktaydı. Babası Habibullah Han tarafından kurulan Habibiye mektebi meşrutiyet hareketinin başlangıç noktası olacaktı. Özellikle II. Meşrutiyetin aydınları bu mektepten gelmekte idi (Shir, 2010: 4). Şah Amanullah II. Meşrutiyetin en önemli şahsiyetlerden birisi olan Mahmud Tarzi'nin kızıyla evlenmiş ve böylece gelecek on senede yapacağı modern reformlarda eşi Süreyya'den de özellikle kadınlar konusunda faydalanmıştır. Genç, dinamik ve ülkesinin özellikle dış siyaseti konusunda emperyalist İngilizlerin esaretinden kurtulmaya hevesli bir Şah idi. Amanullah Han'ın bu konudaki kararlılığı 1840'lardan beri Afganistan dış politikasında aktif olan İngilizlerden Afganistan'ın tam anlamıyla bağımsızlık kazanması ile sonuçlanmıştır. Amanullah Han babasının ölümünden yedi gün sonra 28 Şubat 1919'da millete hitaben bir bildiri yayınladı. Amanullah Han yayınladığı bu bildiride Afganistan'ın iç ve dış siyasetinde bağımsız olacağına dikkat çekmekteydi (Ghobar, 2012: 752).

Amanullah Han dedesi ve babasının uyguladığı siyaseti terk edip 3 Mart 1919'da Hint İngiliz idaresine bir mektup göndermiştir. Amanullah Han mektupta babasının ölümünden ve kendisinin de Afgan Şahı olarak tahta çıkmasından bahsedip, Afganistan'ın bundan sonra hem iç hem de dış siyasetinde bağımsız olduğunu vurgulamıştı. Amanullah Han mektup gönderir göndermez hemen uygulamaya geçmiştir. Şah hemen Buhara'ya elçi gönderip Rusya ile diplomatik ilişkiler içine

girmiştir. Aynı zamanda Fars için Afgan elçisinin atanmasını istemiştir. Hint İngiliz devletinden Şah'ın mektubuna uygun bir cevap gelmeyince bu kez Amanullah Han askeri olarak kendini hazırlanmak fikrinde olmuştur. Şah Mayıs ayında büyük bir halk meclisinde İngilizlere karşı Cihad çağrısı yapıp ülkenin güney, güney batı ve doğusuna ordu göndermiştir. Her ne kadar İngilizler Afganlarla savaşmaya girmiş ise de Haziran ayında ateşkes kararı alınmıştır. Ateşkesin Afgan Şahı Amanullah Han tarafından da kabul edilmesi ile barış görüşmeleri başlamıştır. Amanullah Han ve dönemin Dışişleri Bakanı Mahmud Tarzi, barış konferansı sırasında Ruslarla iyi diplomatik ilişkiler kurarak İngilizlere karşı diplomatik baskı uygulamıştır. Şah 28 Şubat 1921'de Ruslarla "Dostluk Antlaşması" imzalamıştır. Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün başarısı, Rusya'daki devrim ve İran'da İngiliz yanlısı rejimin Azerbaycan'dan vazgeçmesi de bu görüşmelerde Afganları daha güçlü kılmaya sebep olmuştur. Sonuç olarak 22 Kasım 1921'de Afgan ve İngiliz heyetleri arasında bir antlaşma imzalandı. Antlaşmaya göre İngilizler Afganistan'ı bağımsız bir ülke olarak tanımaktaydılar (Attai, 2011: 173-180).

Amanullah Han Babası hayattayken bile sarayda meşrutiyetçilerin önderliğini yürütmekteydi. Şah tahta çıktığı zaman kendine üç hedef belirlemiştir. 1- Afganistan'ın tam bağımsızlığı. 2- Babasının katillerini bulup cezalandırmak. 3- Ülkede "cebri çalışma"¹⁸ geleneğini ortadan kaldırma.

Reformcu Şah, İngiliz devletine gönderdiği ilk mektupta İngiliz Hint hükümetiyle iyi diplomatik ve ticari ilişkiler ve bu konuda bir takım antlaşmaların imzalanmasının gerektiğini vurgulamıştır. Amanullah Han bu mektupta antlaşmalarının her iki ülkeye de eşit fayda getirme hususunun gerektiğini dile getirmekteydi. Şah mektubunda özetle ülkesinin tam bağımsızlığı, iki ülkenin eşit menfaatleri içeren antlaşmaları ve babasının ölüm meselesine değinerek İngilizlere bağımsız bir Afganistan mesajı vermesi ve bundan sonra babasının izlediği İngiliz bağımlı dış siyaseti izlemediğini açıklamıştır (Hadad, 1383: 498). Şah Amanullah, 18 Şubat 1919'da yaptığı bir konuşma sırasında ordunun maaşlarını iki katına çıkardığını ilan etmiştir. Amanullah

---

¹⁸ "Begar" olarak da adlandırılan bu yöntem hükümet ve ya büyük toprak sahipleri tarafından sıradan halkın zorla çalıştırması demektir.

Han reformlarını gerçekleştirmek için dedesi ve babası döneminden de öğrendiği gibi güçlü bir ordunun gerekli olduğundan emindi. Afganistan modernleşmesinde önemli isimlerden olan Mahmud Tarzi'nin kızı Süreyya ile evlenen Şah Tarzi'den son derece etkilenmiştir. Kraliçe Süreyya özellikle Amanullah Han'ın kadınların toplumsal hayata katılımı ile ilgili yapacağı reformlar konusunda yardımcı olmuştur (Mesdaq, 2011:148-149).

3.2.1Siyasi/İdari ve Anayasal Modernleşme ile Diplomaside Reformlar

Afganistan'da siyasi, ekonomik, askeri ve en önemlisi toplum ve eğitim alanındaki reformları gerçekleştiren Amanullah Han öncekilerden farklı olarak ilk islahata saray ve Şah ailesinden başlayacaktı. Amanullah Han siyasi modernleşme alanında en önemli adımı 1923 Anayasası yapmakla atmıştır. Şah Amanullah ülkesinin siyasi nizamını geleneksel eski sistemden yeni modern bir sisteme taşımak istemiştir. Sembolik olsa da Şah bir sadrazam atamıştır. Fakat bunun yanında daha önceki dönemlerde genel olarak Şah ailesinden farklı fertler tarafından yönetilen bakanlıkları, modern hükümetlerde olduğu gibi kabineye havale etmiştir. Şah'a bu konuda daha önce Osmanlı Devletinde kalmış olan ve Afganistan diplomasisinde önemli rolleri olmuş olan Mahmud Tarzi yardımcı olmuştur. Amanullah Han dönemi Afganistan tarihinde ilk kez devletin otoriteyi merkezileştirme amacıyla bir kabine kurduğu ve temel idari kadroları oluşturduğu dönem olmuştur. Amanullah Han özellikle Türk uzmanların yardımıyla devletin temel kadrolarını teşkil edip meşrutiyet üzerine kurulu anayasal monarşiyi koruyabilmiştir. (Chua, 2013: 37)

Siyasi ve hukuki modernleşme anlamında Amanullah Han'ın en önemli adımlardan birisi de Afganistan'ın ilk anayasasını yapmasıydı. Afganistan modernleşmesinde önemli katkısı olan meşrutiyet hareketinin de amaçladığı Kanuni Esasi ilk kez Amanullah Han tarafından 1922'de hazırlanmıştır. Amanullah bunun yanında toplumsal hayatın düzenlemesi amacıyla birçok kanunnameler çıkartmıştır. Amanullah Han döneminde yapılmış olan Afganistan'ın ilk kanuni Esasisi ile devlet ilk

kez meşrutiyeti ve otoriteyi hukuk kanalıyla kullanmaya başlayacaktı. Kanuni Esasi’de ilk kez halk için masuniyet (hukuki güvence), hak ve azadi (özgürlük) gibi kavramlar kullanılmıştır. İlk anayasasıyla hükümetin teşkilatlanması da yapılacaktı, kabinedeki bakanlar sadece Şah’a karşı sorumluydular. Kanuni Esasi ile bu değişmiş ve “Şura-yı Aliyye-yi Devlet” adına yönetimdekilerin icraatlarını denetleyen bir kurum ortaya çıkmıştır.

Bakanlar vazife sırasında mahkemeye sevk edilebilecekti. Böyle durumlarda bakan “Divan-ı Ali” ye sevke Edilecek ve özel nizamname kurallarına göre yargılanacaktı. Divan nezdinde suçla itham olmuş olan bir bakan yargı sürecinde vazifeden uzaklaştırılacak. Kanun her kes için eşit bir şekilde uygulanacak, kanuna uymayanlar Anayasada belirtildiği gibi cezalandırılacaktı.

Amanullah Han tarafından hazırlanmış ilk Afgan Anayasası birkaç noktada Osmanlı döneminde yapılmış olan ilk Osmanlı anayasasına benzetilebilir. 1876 Osmanlı Kanun-u Esasinde de tebaanın temel hak ve hürriyetinden bahsedilmektedir. Kanun-u Esaside Osmanlı tebaası için vatandaşlık hakkı olduğu gibi kişi hürriyeti, kişi güvenliği ve eşitlik ilkesinden de bahsedilmiştir. Kanun-u Esasi’de aynı zamanda devletin organları da sayılmıştır. Buna göre devletin temel organları modern devlet sistemine benzer şekilde yasama, yürütme ve yargı olarak yazılmıştı (Gözler, 2007: 21-22). Osmanlı’da Kanun-u Esasi ile ilk kez parlamento teşkil edilmiş bu parlamento bir nevi Amanullah Han döneminde ortaya koyulan Şura-yı Aliyye-yi Devlet’e benzetmekteydi.

1876 Kanun-u Esasisine istinaden ortaya çıkarılmış olan Osmanlı Meclisi Amanullah Han devrindeki Şura-yı Aliyye-yi Devlet’e benzer şekilde toplumun farklı kısımlardan oluşmaktaydı. Osmanlı Devletinin ilk anayasasının ve genel olarak meşrutiyet hareketinin de asıl amacı meşrutî monarşi kurulması idi. Bu nokta da 1876 Osmanlı anayasası Amanullah Han’ın anayasası ile aynı amaç içinde olmuştur. Söz konusu her iki anayasada ülke başkanı/ halife sorumsuz kişilik sayılmıştır.

Amanullah Han aynı zamanda idari ıslahat konusunda da önemli bir takım adımlar atmıştır (Pamir, 2012: 134). 1923 Anayasası hükümetin icraatları konusunda

tavsiye, uyarma ve kontrolü için “Şaur-i Devlet” ortaya koymuştur. Şura üyeleri Şah tarafından atanacaktı fakat aynı zamanda Şura hükümete birçoğu konularda tavsiye ve işleri kontrol edebilme niteliğinde görevler yapacaktı. Hükümetin yıllık bütçe Şura-i Devlete sunup, geçmesi gerekirdi. Tüm yeni çıkan yasaların da Şura-i Devlet nezaretinden geçmesi elzemdi.

Amanullah Han siyaset ve diplomasi alanında başarılı bir takım reformular gerçekleştirebilmiştir. Daha önce de değinildiği gibi genç Şah Amanullah tahta çıkar çıkmaz kendine üç hedef belirleyip bu hedefleri gerçekleştirmek amacıyla işe başlamış olacaktı. Şah’ın hedeflerinden ikisi dış politika açısından İngiliz hükümetine bağlı olan Afganistan’ın tam bağımsızlığını kazanmak ve Afganistan’ı da Şah’ın tabiriyle dünyanın diğer müreffeh ülkeler ve Garp medeniyet seviyesine getirmektir(Pamir, 2012: 102). Şah İngiliz devletinin baskısından kurtulup bağımsız bir dış politika izlemek için amacıyla İngilizlerle ilk önce diplomasi kanalıyla irtibata geçmiş fakat başarısız olunca İngilizlere karşı halka Cihat çağrısı yapmıştır. Şah Amanullah Han da tıpkı Mustafa Kemal gibi İstiklal savaşını kazanıp Afgan toplumu içinde sevilen bir lider olmuş ve Gazi lakabına layık görülmüştür. I. Dünya Savaşının kazanan tarafı olan İngilizlerden bağımsızlığını kazanan Amanullah sadece ülke içinde değil bölgede de özellikle Müslüman milletler tarafından sevinçle karşılanmıştır. İngiliz yönetimi altında olan Hint Müslümanları ve Kuzeyde Orta Asya ülkelerindeki Müslümanlar Amanullah Han’ın bu başarısını önemli görüp emperyalist İngiliz ve Rus baskısından kurtulmak için kendilerine bir ilham kaynağı olarak değerlendirilmiştir.

Şah Afganistan tam bağımsızlığını kazandıktan sonra bölgesel ve uluslararası düzeyde önemli bir takım diplomatik adımlar atmaya başlamıştır. Buhara’ya diplomatik temsilci göndererek Rusya ile iyi diplomatik ilişkilere girmeye çalışmıştır. Fars (günümüzdeki İran) için de diplomatik temsilci gönderme kararı alınmış ve Haziran 1919’da Fars - Afgan Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Şah Mısır, Hicaz ve Yemen ile de diplomatik ilişkiler içine girmiş ve 30 Mayıs 1928’de Mısır’la dostluk antlaşması imzalamıştır. Şah Amanullah Türkiye, Fransa, Almanya ve İtalya’dan Afganistan’da gerçekleştirilecek olan modern reformlarla ilgili yardım talebinde bulunmuştur.

Amanullah aynı zamanda Avrupa'nın bazı ülkelerine de diplomatik temsilcilerini göndermiştir (Pamir, 2012: 103).

Amanullah Han kendisinden önceki emirlerden farklı olarak dünyanın çeşitli ülkelerine diplomatik ziyaretlerde bulunmuştur. Şah Amanullah Aralık 1927 - Temmuz 1928 tarihlerinde diplomatik ziyaretlerde bulunmak amacıyla yurt dışına çıkıp bu zaman sürecinde Avrupa'nın bazı başkentlerini ve Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk ile bir araya gelen Amanullah Han her iki ülke hakkında fikir alışverişinde bulunmuştur. Atatürk, ülkesinde modern reformlar yapmaya hevesli bir lider olan Amanullah Han'a bir dizi tavsiyelerde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın, Amanullah Han'a verdiği tavsiyelerden birisi de reformları gerçekleştirebilmesi için ilk önce ordusunu sağlam ve güçlü hale getirmesi gerektiğidir. Bu tavsiye çok dikkat çekicidir daha sonra göreceğimiz gibi Amanullah Han'ın düşüşünün bir sebebi güçlü ordunun olmaması idi (Mesdaq, 2011: 152).

3.2.2Eğitim Alanında Modernleşme

Amanullah Han Afganistan'da daha önce benzeri görülmemiş şekilde eğitime (modern eğitim) önem vermiştir. Dünyadan haberdar olan Amanullah Han ülkesinin gelişmesi ve kalkınmasını yeni neslin eğitimi olup olmamasına bağlamakta idi. Amanullah Han döneminde babası tarafından temelleri atılmış olan Habibiye mektebine benzer üç modern mektep kurulmuştur. 1923'te İstiklal Lisesi, 1924'te Amani Lisesi ve 1928'de Gazi Lisesi olmak üzere üç modern liseyi kurmuştur. Söz konusu bu mekteplerde Fransızca, Almanca ve İngilizce dilleriyle eğitim verilecekti. Mekteplerde okutmanların birçoğu zaten Fransız, Alman ve İngiliz idiler. Şah bu liselerden mezun olanları ve bazı devlet memurlarını eğitim için yurt dışına göndermiştir (Mesdaq, 2011: 150).

Amanullah Han'ın modern eğitim konusunda atmış olduğu adımlardan birisi de yurtdışına öğrenci göndermesi idi. Şah Amanullah'ın yurtdışına göndermek istediği öğrenciler arasında kız öğrencilerin de dâhil olması geleneksel Afgan toplumunda zor

fakat cesur bir adım sayılmaktadır. Şah'ın eşi Süreyya toplumda kadın kimliğinin öne çıkarılması ve özellikle kız çocukların eğitimi ile ilgili önemli çalışmalar yapmıştır. 1928 Kabil'de 800 kız öğrenci okula gitmekteydi. Bazı kadınlar modern eğitim almak üzere Türkiye, Fransa ve İsviçre'ye gönderilmiştir. Din ve geleneklere bağlı olan Afgan toplumunda Amanullah Han'ın modern eğitim alanında yaptığı reformların en zor olanı kız erkek karma eğitimi uygulaması olmuştur(Mesdaq, 2011: 150). Şah Amanullah o güne dek ulema tasarrufunda olan eğitimi devletin kontrolü altında tutmaya çabalamıştır. Afganistan modernleşmesinde rolü olmuş olan Amanullah Han öncesi Emirler genel olarak askeri ve idari alanında modern reformlar yapmaya gayret etmiştir. Amanullah'ın babası Habibullah Han dışında diğer hiçbir Şah genel olarak sosyal, hukuki ve özel olarak eğitim alanında reformlar gerçekleştirmemiştir. Fakat Şah Amanullah Han ülkede kapsamlı bir reform çalışması yapıp özellikle eğitim alanında Afganistan tarihinde benzeri görülmemiş şekilde reformlar yapabirmiştir. Amnullah Han ülkede yeni okullar açıp okuma yazma oranını yükseltmek amacıyla gece sınıfları kurmuştur (Chua, 2014: 37).

Amanullah kendi döneminde ilk kez Afgan öğrencileri yurt dışına eğitim için göndermiştir. Gönderilen öğrencilerin arasından bir kısmı da Türkiye'ye gönderilmiştir. Türkiye'ye gönderilen öğrenciler arasında kız öğrencilerin olması dikkat çekiciydi. Daha sonra göreceğimiz üzere geleneksel Afgan toplumundan Amanullah Han'ın bu ve buna benzer yaklaşımlarına son derece sert tepkiler gelmiştir. Hatta denilebilir ki; ülkede reformcu Şah Amanullah'ın sonunu getiren bu reformların yapılması olmuştur. Fakat tüm bunlara rağmen şu bir gerçektir ki Amanullah döneminde özellikle eğitim alanında son derece büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. 1928'e gelindiğinde Kabil başta olmak üzere yaklaşık olarak tüm şehirlerin merkezlerinde en az bir lise bulunmaktaydı. Aynı şekilde 1928'de kırk bin civarında öğrenci okula kayıt olmuştu (Pamir, 2012: 118).

3.2.3Toplumsal Modernleşme

Amanullah Han sosyal alanda da ciddi reformlar gerçekleştirmiştir. Şah Amanullah ve Melike Süreyya sosyal alanda özellikle kadınlar konusunda daha önce hiç görülmemiş reformlara imza atmıştır. Toplumda kadınların rolü ve kız öğrencilerin eğitimi konusunda Süreyya önemli bir takım adımlar atmıştır. Amanullah Han döneminde kadınlar için Kabil’de Doğum Hastanesi açılmıştır. Süreyya ve Şah’ın kız kardeşinin çabalarıyla kızlara mahsus bir medrese yapıldı. Amanullah Han 1924’te Loya Cirga’yı çağırarak ülkede kadınların zorunlu tesettür kullanma geleneğinin kaldırılması talebinde bulundu. Bin kişilik bu meclisten Amanullah Han’ın taleplerine müspet yanıt verilmediği gibi Şah tarafından hazırlanmış olan anayasayı da kabul etmediler. Meclistekilerin bu yasaları kabul etmemeleri için asıl gerekçesi İslam’a aykırı olması idi (Mesdaq, 2011: 151).

1927’de Şah yurt dışı diplomatik ziyaretleri sırasında Türkiye’ye geldiği zaman Atatürk’ün yaptığı modern reformlardan etkilenmiştir. Şah ülkesine döndüğü zaman kadınların giyim kuşamla ilgili reformlar yaparak yasa çıkartmıştır. Bu dönemde Atatürk’ün sekreterliği yapmış olan Hasan rıza Atatürk konuyla ilgili tepkisini şöyle aktarmaktadır: Atatürk Amanullah Han’ın kadınlarla ilgili yasa çıkarması meselesi duyunca; *“Eyvah adam gitti demektir; ben kendisine ısrarla bu mevzua girmemesini tavsiye ettim, çok yazık oldu”* Gerçekten de kısa bir zaman sonra Amanullah Han ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır (Hür, 2014: 1).

Şah’a göre Afgan toplumunda kadınların hicap meselesi abartılmış ve İslam’la alakası olmayan bir şekilde uygulanmaktaydı. Kabilde kız mektebini ziyaret eden Şah öğrencilere hitaben şunları söyledi;

“...Siz ata binme ve buna benzer sanatları öğrenin. Hatta fırsatınız olursa Avrupai kadınlar gibi uçak kullanmayı da öğrenin. Hicap meselesi abartılı bir şekilde size dayatılmıştır. Hicap eğer iyi bir şekilde uygulanırsa iyi bir gelenektir. Fakat asıl hicap kadının kalbinde ve ruhundadır. Toplumun geri kalmasına sebep olacak şekilde görünüşteki hicaba izin verilmemelidir”

(Aktaran: Pamir, 2012: 118).

Amanullah Han Afganistan tarihinde benzeri görülmemiş bir matbuat (gazetecilik ve medya) hareketinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde farklı konularda toplumun aydınlatması amacıyla birçok gazete ve dergi çıkarılmıştır. Afganistan'da daha önce hiç olmamış şekilde özgür bir matbaacılık faaliyeti baş göstermiştir. Yabancı eserlerin tercümesi ve toplumun içinde birçoğu aydınlar tarafından kitap yazma faaliyetleri başlatılmıştır. Matbaacılık ve gazetecilik faaliyetleri genel olarak ülkenin gelişmesi, vatanperverlik ve yeni baş göstermiş olan Afgan milliyetçiliği üzerine yapılmaktaydı. Gazetecilik konusunda özellikle Tarzi'nin rolü çok büyük olmuştur. Amanullah iktidara geldiği zaman devrimin sesini yayan tek bir dergi (امان افغان) "Aman Afgan Dergisi" idi. Şah tek bir dergi ile sesini yurdun her yerine ulaştıramayacağını anlayınca yurt genelinde gazeteler ve dergiler çıkarmaya başladı. Bunlardan bazıları Celalabad'ta İttihadı Maşriki (1920), Kandahar'da Tulu' Afgan gazetesi (1921), Herat'ta İttifakı İslam gazetesi (1920), Kabil'de Hakikat gazetesi;(1923), Mezari Şerif'te İttihadı İslam ve ilk kez Anis isimli Peştuca gazete çıkarıldı (Jehani, ty: 3).¹⁹

Şah Amanullah döneminde özellikle gayri Müslimler için zorunlu giyim şartı ortadan kaldırılmıştır. Ahmet Şah Dürrani İmparatorluğu döneminde Afganistan'a gelen Hindu, Sihler ve diğer gayri Müslim grupları Amanullah döneminde mezhepleri gereği tüm ibadet ve dini merasimlerini özgür bir şekilde yapabilmıştır.

Amanullah Han ülkede benimsenen ve özellikle İslam'da yeri olmayan geleneklere karşı da mücadele göstermiştir. Şah sadece kadının hicap meselesi değil erkeklerin kıyafet konusunda da bir takım reformlar yapmaya çabalamıştır. Fakat daha önce de denildiği gibi bu reformlar ne zaman ne de toplumun ruhu açısından uygun değildi. Amanullah Han ülkede farklılıkları ortadan kaldırma adına herkesin Avrupalı tarz kıyafet kullanmasını istemiştir. Toplumun güvenliği ile ilgilenen polis ekiplerine Avrupalı tarz giyinmeyenlerin cezalandırılması konusunda emir verilmiştir. Refah

---

¹⁹ (<http://www.jahanionline.com/archives/61>)

seviyesi düşük olan Afgan toplumunda bu ve buna benzer reformist çıkışlar Şah'la halkı karşı karşıya getirmiştir (Farhang, 2010: 581).

Amanullah Han'ın 1925'te Kandahar'a düzenlediği 35 günlük ziyareti sırasında ilan ettiği devrimler toplumsal modernleşme açısından önem taşımaktadır. Amanullah Han Kandahar'da bir hutbe vermek üzere minbere çıkıp modern bir Afganistan için planladığı reformları saymıştır. Amanullah Han hutbede İslam dini ile ilgili halka çarpıcı açıklamalarda bulunmuştur. Amanullah Han'a göre İslam dediğimiz din Afgan mollaların anlattığı gibi bir din değildir. O halka seslenerek "mollaları dinlemeyin, İslam dini sizi haklarınızı savunmaya, aileleriniz ile iyi geçinmeye emreder." Amanullah Han, reformlarını eleştiren molaları muhatap alarak şunlar söyledi: "Bazıları bizim eğitim sistemimizi incelemeden boş iddialarda bulunup bizi tekfir ediyorlar." (Jahani, ty: 4). Amanullah Han'ın eğitim sistemini iyi karşılamayan bazı ulema, tarikat önderleri ve diğer bazı muhafazakâr kesimler Amanullah Han'ın yurt dışına öğrenci göndermesine de karşıydılar. Amanullah Han'ın hutbesinde diğer önemli bir mevzu da kadın meselesidir. Amanullah Han için kadın meselesi de eğitim meselesi kadar zor bir mesele olmuştur. Amanullah Han millete hitaben şunları söylemiştir:

"İslam'da kadınlara tam ve yeterli ölçüde hak verilmiştir, onun için onlar da sizin gibi insandırlar. Kadınların kendine has bir takım hakları da vardır ki, siz bu hakları vermek zorundasınız. Bir kadın ile evlenin az çocuğunuz olsun ki, onları iyi bir şekilde yetiştirirsiniz. ...siz mollaların değil Allah ve Resulünün dediklerini yapın. Ben sizin efendiniz değil hizmetkârınızım, böyle olmadığım sürece boşuna itaat etmeyin. Sizin ve Afganistan'ın daha iyi bir geleceği amacıyla yurt dışına bir gezi niyetindeyim. Geziden benim asıl amacım modern dünyayı görüp Afganistan'ın modernleştirilmesi ve ilerlemesi için daha iyi bir takım şeyler yapmaktır." (Jehani, ty: 4) ²⁰.

---

²⁰ (<http://www.jahanionline.com/archives/61>)

Sonuç olarak Amanullah Han'ın modernleşme politikasında önemli üç noktayı zikretmekte yarar vardır. Diğer modernleşme aşamasından geçen toplumlarda olduğu gibi Amanullah Han devrinde bu aşamaya giren Afganistan da modern olma yolunda belli başlı bazı ideolojilerden esinlenmiştir. Reformcu Şah, uygulamasını istediği din meselesinde Cemaleddin Afgani'nin "İslamcılık" fikrinden ilham almıştır. Afgani 19. asrın ikinci yarısında İslamcılık düşüncesinin önde gelen figürlerinden biri olarak bu fikrin yayılması için çabalar içine girmiştir. İslamcılık düşüncesi daha sonraki dönemlerde İslam dünyasının her köşesine ulaşıp uygulanmaya çalışılmıştır. Sosyal, kültürel anlamda Amanullah Han Mahmud Tarzi'nin fikirlerini benimseyip pratiğe dökmeye çalışmıştır (Chua, 2014:39) Her ne kadar Amanullah Han döneminde daha önce kanun mahiyetinde olan Peştunların temel hayat prensiplerini içeren Peştunvali ve diğer benzer gelenekler Kanun halinden çıkarılıp yerine Anayasada yer alan diğer kurallar yerleştirilmiş ise de buna rağmen Peştunvali ve diğer gelenekler kendi ağırlığını devam ettirebilmiştir.

3.2.4. Askeri Alanda Reformlar

Yukarıda da zikrettiğim gibi Amanullah Han tahta çıkar çıkmaz ordunun maaşlarını iki kata çıkarmıştır. Fakat daha sonra bu sözünü yerine getiremeyip ordunun daha önce aldığı maaşları da azaltmaya çalışmıştır. Şah ordunun modernleşmesinde çok çabalamıştır. Orduyu daha iyi hale getirmek için özellikle Türkiye'den gelen Osmanlı bahriyesi kökenli olan Cemal Paşa ve onun arkadaşları önemli çalışmalar yapmıştır. Amanullah Han Türkiye, Rusya, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinden de ordusunu yetiştirme alanında yardım istemiştir. Afganistan ilk kez Şah Amanullah döneminde Hava kuvvetlerine sahip olan bir ülke olmuştur. Amanullah pilot yetiştirme amacıyla belli sayıda gençleri Rusya, İtalya ve Fransa'ya göndermiştir. Şah döneminde ilk kez 1924'te beş uçak Rusya'dan satın alınıp Kabil'e getirildi. Daha sonra Almanya ve İngiltere'den de uçaklar satın alınmıştır (Pamir, 2012: 149).

Tüm bunlarla birlikte Amanullah Han'ın modern reformlar politikası çerçevesinde ordu ve askeri alan daha az ilerleme kaydedilen bir alan olmuştur. Şah'a, Dedesi Emir Abdürrahman Han'dan miras kalan güçlü orduyu zayıflatan belki de bizzat onun ordudaki reformları olmuştur. Orduyu reformlar adına zayıf hale getiren Amanullah Han bu hamle ile modernleşme devriminin asıl ayağı olan güçlü ordunun mevcudiyetinden yoksun kalmıştır. Şah tahta çıktığı zaman dedesi Abdurrahman ve babası Habibullah Han'ın çok zor şartlarda toplamış olduğu güçlü bir orduya sahipti. Fakat orduda reform yapmak adına ordunun birçoğu tecrübeli ve üst düzey askerlerini görevden uzaklaştırıp yerine genç ve tecrübesi olmayan subayları yerleştirmiştir. Onun bu yaklaşımı bir yandan ordusunun kalitesinin düşmesine sebep olurken diğer yandan da kurtuluş savaşında savaşmış halk nezdinde saygı değer ve nüfuz sahibi olan ordunun üst düzey komutanları ordudan uzaklaştırılmış olacaktı. Daha sonra ayrıntılı şekilde göreceğimiz üzere ordunun zayıflaması Amanullah Han'ın başlattığı devrimin temellerinin sarsılmasına sebep olmuştur (Misdaq, 2011: 152).

DÖRDÜNCÜ KISIM

ATATÜRK VE AMANULLAH HAN'IN MODERNLEŞME UYGULAMA VE NETİCELERİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

4.1.GENEL DEĞERLENDİRME

Afganistan ve Türkiye’de modernleşme hareketlerinin çağı, başlangıç noktaları ve bu hareketler karşısında iki yurdun içinde ve dışında etki, tepki sınırları hemen hemen bir birine benzerlikler arz etmektedir. Bu durum özellikle bizim ele aldığımız dönemde daha da büyük benzerlikler içermektedir. Afgan ve Türk modernleşme süreçlerini bu denli benzer kılan asıl sebeplerin birden fazla olduğu düşünülebilir. Söz konusu bu benzerlikte sadece önder ve aydın kadrolar değil; coğrafi, toplumsal, dini ve kültürel benzerlikler de modernleşme tecrübelerinde önemli bir oynamıştır. İki ülkenin tarihi bir birine benzerlikler taşırken tarihin mukadderatı açısından iki ülkenin içinde yaşanan gelişmeler ve her iki ülkenin dış dünya ile ilişkileri de belli açılardan bir biriyle örtüşmektedir.

Öncelikle her iki toplumun geneli İslamiyet’i benimsemiş; tarihi geçmişlerine baktığımızda Afganistan’ın özellikle Güneydeki Hint kıtasındaki rolü karşısında Osmanlı’nın bölgedeki hatta dünya üzerindeki rolü; her iki ülkenin milletlerinin sert huylu ve özellikle dışardan olan güç ve tehditlere karşı baş eğmemesi gibi çok önemli sosyo-psikolojik benzerlikler daha vardır. Unutulmaması gerekir ki bu bölümde Afgan ve Türk toplumlarının modernleşme sürecinin sadece benzerlikleri ile değil farklılıkları üzerinde de durulacaktır.

İkinci ve üçüncü kısımda modernleşmenin bu toplumlardaki arka planlarında da bahsedildiği gibi her iki ülkede modernleşme çabalarının başlangıç aşamaları da bir birine yakın tarihlere denk gelmektedir. Bunun sebebi 1700lerin sonuna doğru İngilizlerin, Hint üzerindeki hâkimiyetinin kurulması ve bununla birlikte Afgan imparatoru Ahmed Şah’ın devletinin sınırlarının tedricen küçülmesi ve böylece

İngilizlerin güneyden Kuzey'e doğru ilerlemesidir. İngilizlerin, Afganların yaşadıkları toprakları ele geçirmesi ile Afganistan'da modernleşmenin temellerinin tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Cemaleddin Afgani'nin ortaya atmış olduğu İslamcılık fikrinden her iki ülkedeki aydınların etkilendiği de vurgulanmalıdır.

Osmanlı modernleşme sürecine bakıldığında zaman; 18. yüzyılda Osmanlı Devleti, teknoloji ve askeri olarak Batı'nın daha üstün olduğunu kabullenmeye başlamıştır. 18. Yüzyılda bir yandan mali sıkıntılarla uğraşırken bir yandan da ciddi boyutlarda toprak kaybetmeye mahkûm olan Osmanlı Devleti Karlofça antlaşmasıyla (1699) başlayan yepyeni bir sürece dâhil olmuştur. Osmanlı devleti Küçük Kaynarca (1774) Antlaşmasıyla da ilk kez büyük bir Müslüman nüfusun yaşadığı Kırım yarımadasını kaybetmesine giden yola girmiştir. 1783'te Çarlık Rusya'sı Kırım'ı ilhak etmiştir. Onun içindir ki dönemin Osmanlı hükümdarları Batı'ya dönük bir yöneliş içine girmişlerdir. Bu yöneliş özellikle ordu içindeki ıslahatları ve orduyu daha iyi Batılı silahlar ile donatmayı içermekte idi.

4.2. Atatürk ve Amanullah Han Arasındaki İlişki ve Modernleşme Süreçlerine Yansıması

Her iki ülke arasında Atatürk ve Amanullah Han dönemindeki diplomatik, sosyal ve askeri alanlarda var olan ilişkiler, liderlerin arasındaki münasebet ve tüm bunların takip ettikleri modernleşme süreçlerine etkilerini böyle bir karşılaştırma yaparken dikkate almakta yarar vardır. Afgan Şahı Amanullah Han'ın Ankara ziyareti (1928) ve Şah'ın Atatürk'e olan ilgisi iki ülke arasında iyi ve dostane ilişkiler için zemin hazırladığı gibi Afgan ve Türk modernleşmeleri arasındaki etkileşimi de göstermektedir.

Aşağıda detaylı bir şekilde açıklanacağı üzere her iki liderin arasındaki büyük benzerlikler bu iki liderin yakınlaşmasına da sebep olmuştur. Genel bir süreç olarak bakıldığında zaman her iki liderin meşrutiyet dönemlerinde yetişmiş olmaları, kendilerinden önceki devlet idarelerinde yüksek mevkilerde çalışmaları, daha sonraki aşamada her iki liderin özellikle İngilizlere karşı istiklal mücadelesinde bulunması ve bu yolda başarılı

olması, her iki liderin sadece ülke içerisinde sınırlı kalmayıp diğer Müslümanlar tarafından da kahraman olarak görülmesi ve bu çalışmanın da konusu olduğu şekilde ülkelerinde modernleşme hareketinin babaları olma özelliğini taşımaları Atatürk ve Amanullah Han arasındaki ilişkilere olumlu bir etkide bulunmuştur.

İki lider arasındaki ilişkilere zemin hazırlayan bir takım gelişmeler Amanullah Han'ın babası Habibullah Han döneminde başlamıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı devleti Habibullah'a heyetler gönderip İngilizlere karşı Osmanlı-Alman safında durmasını istemiştir. Fakat İngilizlerle arası iyi olan Habibullah Han bu teklifi kabul etmemiştir. Osmanlı devletinin son yıllarından itibaren Amanullah Han döneminin başlarına kadar Türkiye'den özellikle asker kökenli olan Cemal ve Enver Paşalar iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli rol oynamıştır. Osmanlı Devletinde eğitim görmüş olan Mahmut Tarzi'nin kızıyla evlenen genç Şah Türkleri seven ve bir o kadar da güvenen bir kişiliğe sahipti. Bunun en güzel örneği 1920'de ittihatçılardan Cemal Paşa'nın Kabil'e gelmesi ve Şah tarafından sevgiyle karşılanması; kedisine Afgan ordusunun eğitilmesi vazifesinin verilmesidir. (Özer, 2013: 281)

1919'da ülkesinin bağımsızlığını kazanan Amanullah Han Türk İstiklal savaşı sürecinde hep Türkiye'nin bağımsızlığını savunmuştur. Amanullah Han döneminde Afganlar İstiklal mücadelesi veren Türk milletinin yanında yer alıp maddi ve manevi yardımlarda bulunmuşlardır. Hatta çok sayıda Afgan gencin kurtuluş savaşında Türklerin yanında yer aldığı ve şehit düştüğü bilinmektedir. Bunun yanı sıra Çanakkale şehitler anıtında bulunan "Mehmet Afganistan" şehitlik anıtı çok anlamlı olup iki milletin kardeşliğini ön plana çıkarmaktadır (Akbaş, 2008: 27).

Her iki ülkenin istiklallerini kazandığı Amanullah Han ve Atatürk dönemleri sıkı diplomatik ve dostane ilişkilerin de başlangıcı olmuştur. Afganistan sadece Türkiye Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ülke olarak kalmayıp Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk resmi konuğu da bizzat Amanullah Han olmuştur. Şah Amanullah Han'ın bu ziyareti yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya devletleri nezdinde tanınması ve kendini dünyaya tanıtmaya açısından çok önemli olmuştur. Şah Amanullah Han'ın Türkiye ziyareti

Atatürk dâhil devletin ileri gelenleri tarafından sıcak karşılanmıştır. Şah'ın Türkiye'ye gelmeden önce Avrupa'daki ziyaretleri bile Türk basınında geniş yer tutmuştur.

4.3. Atatürk ve Amanullah Han'ın Şahsiyet, Konum ve Fikir Yapılarının Modernleşme Süreçlerine Yansıması

Kendi dönemlerinde uyguladıkları modernleşme politikaları açısından her iki liderin şahsiyetleri de son derece önem taşımaktadır. Gerek Mustafa Kemal Paşa'nın ve gerekse Amanullah Han'ın daha devlet başkanı olmadan başlamak üzere ıslahat ve modernleşmeye dair özgün bir takım fikirleri olmuştur. Buna karşılık ülkelerinde modernleşme konusunda önder pozisyonunda olan her iki liderin siyasi ve askeri geçmişleri bir birine benzememektedir. Atatürk Osmanlı devletinin ordusunda yetişmiş başarılı bir subayken Amanullah Han saltanat ailesinden gelen bir şehzadeydi. Söz konusu bu vasıfları iki liderin iktidar sırasındaki yaptıklarına da yansımıştır. Amanullah Han'ın Türkiye'ye yaptığı ziyareti sırasında Atatürk'ün ona söylediği şu sözler kendisinin askeri tecrübesini göstermektedir:

“Modern reformlar gerçekleştirebilmek için güçlü bir orduya sahip olmanız şarttır, gerekirse ben ordumuzun en iyi subaylarını Afgan ordusunu yetiştirmek amacıyla Afganistan'a yollayacağım” (Misdaq, 2006: 152).

Bununla birlikte bir Şehzade olarak yetişmiş olan Amanullah Han'ın ordu karşısındaki tavrı tam da böyle olmuş değildir. Her ne kadar Amanullah ilk geldiği zaman ordu ve ordu içindeki ıslahatı ciddiye almış ise de daha sonra bu konudaki başarısızlığı gün yüzüne çıkmıştır. Amanullah tahta çıkınca ilk konuşmasında ordunun maaşlarını iki kata çıkaracağından söz etmiştir. Fakat Amanullah Han bir yandan ordunun maaşlarını artıramamış diğer yandan orduda gerçekleştirilecek bir takım reformlar adına dedesi ve babasından ona kalmış olan ordunun çok önemli ve tecrübeli subaylarını vazifeden uzaklaştırıp yerine daha genç ve tecrübesiz kimseleri ordu saflarına almıştır. Dolayısıyla bir yandan Türkiye'de modern reformlar uygulama konusunda Atatürk'ün başarılarında güçlü bir ordusunun rolü hiç şüphesiz büyük iken

Amanullah Han'ın istediklerini hayata geçirememesinde güçlü bir ordusunun olmamasının rolünün büyük olduğu söylenebilir.

Her iki lider bir yandan Batı tipi modern bir toplum yapısı inşa etmeye çalışırken bir yandan da emperyalizmin baş düşmanları olarak ülkelerinin bağımsızlığı için savaşmışlardır. Kendi ülkelerini işgalci güçlerden kurtaran başarılı komutanlar olarak milletten Gazi lakabını alıp onların gönüllerinde kendileri için bu güne dek söndürülemez bir sevgi uyandırmışlardır. Her ikisinin kurtuluş savaşında özellikle cihad adı altında çoğunluğu muhafazakâr Müslüman olan bu iki milletten istifade etmiş, daha sonra ise muhafazakârlığa karşı sert bir mücadele vermişlerdir.

Reformlar konusundaki fikirleri açısından bakıldığında her iki liderin geniş benzerlikleri görülebilir. Hem Atatürk hem de Amanullah Han Batı'yı örnek alacak şekilde toplumlarında reformları gerçekleştirmeye çalışmışlardır. İkisi de Batı'ya hayranlık duymuş ve Batı'yı örnek göstererek adımlar atmıştır. Her ikisinin modernleştirmek istediği alanlar son derece geniş ve kapsamlı olmuştur. Amanullah Han Anayasa, siyaset, eğitim ve kültür gibi nispeten geniş olan bir çerçeve içinde reformları gerçekleştirmeye çabalarken Atatürk daha da geniş bir alan çerçevesinde modernleşme sürecini hayata geçirmiştir. Örneğin Amanullah siyasi alanda Cumhuriyetin ilanına kadar gitmemiş; üstelik Atatürk kadar dil ve tarih konularında da uğraşmış değildir. Aynı zamanda din ve gelenek konusunda Amanullah Han, Atatürk'e nispetle daha ihtiyatlı davranmıştır. Hatta söz konusu bu mevzuda Amanullah Han'ın dinle ilgili fikriyatı Atatürk'ten daha farklı olarak yorumlanabilir. Atatürk özellikle Lozan (1923) sürecinden sonra Türkiye'de Hilafetin kaldırması için ciddi çalışmalar içindeyken Amanullah ve arkadaşları ise hilafetin Afganistan'da kurulup kurulamayacağı üzerine tezler yürütmüştür. Hint Hilafet partisi bu konuda Amanullah Han ile yakından temaslar kurmuştur. Konuyla ilgili 1920'de bir takım Hint Müslümanları kendi varlıklarını satıp Afganistan'a hicret etmek için teşvik edilmiştir (Misdaq, 2011: 150). Atatürk de hilafetin kaldırılması konusunda bir hutbe verir iken

“Türkiye artık bu kadar çok sayıda Müslüman nüfusunu idare edecek güçte değildir. Diğer İslam ülkelerinde de bu güçte kimse yoktur. Afgan kardeşlerimiz de bu yükü kaldıracak güç ve büyüklükte değildir” ifadesini kullanmıştır. (Kara, 2012: 119). Daha sonra Afganistan gibi küçük bir ülkenin yüz milyonlarca Müslümanı idare edemeyeceği anlaşılınca Amanullah Han da bundan vazgeçmiştir.

4.4.Modernleşme Süreçlerine Muhalefet ve Tepkilerin Karşılaştırılması

Hem Atatürk hem de Amanullah Han kendi dönemlerinde özellikle ülkelerindeki dindar ve geleneklerine bağlı kesimler tarafından sert tepkilerle karşı karşıya kalmışlardır. Her iki lider modern reformlara karşı olan bu kesimlere karşı siyasi ve askeri olarak mücadele etmiş ve karşı hareketleri sert bir şekilde bastırmışlardır. 1919’da babası Habibullah Han’ın ölümüyle tahta çıktığı zaman 27 yaşında olan genç Şah Amanullah Kabil’de devletini ilan edip halktan biat almıştır. Uzun dönemdir meşrutiyetin önde gelenleriyle yakından irtibat içinde olup modern reformlardan yana olan Şah’ın tahta çıkması ülkede modern ve geleneksel hareketlerin kutuplaşmasını keskinleştirecekti. Habibullah’ın ölümü sırasında Celalabad’ta bulunan Amanullah Han’ın amcası Nasrullah Han kendini Şah ilan edip Celalabad’ta bulunan önde gelenlerin biatını almıştı. Nasrullah Han, Amanullah Han gibi modern reformist değil daha çok dönemin Afgan geleneksel yapısını temsil eden biriydi. Fakat yukarıda da söz ettiğim gibi Amanullah Han’ın elinde devlet hazinesi ve hazineden beslenen ordusu olduğu için Nasrullah Han’dan daha güçlü bir konumdaydı. Nasrullah Han Celalabad’tan Amanullah’a haber gönderip ona biat etmesini isteyince Amanullah Han da amcasını affedeceğini söyleyip ondan Kabil’e gelmesini talep etmiştir. Kabil’e gelen Nasrullah Han, Amanullah Han tarafından hemen hapsedilmiştir. Nasrullah Han’ın hapse atılması yandaşlarının kızmasına sebep olmuş ve ülke içinde de reformcu Şaha karşı ilk geleneksel tepkiler bu noktadan başlamıştır. Her ne kadar III. Afgan- İngiliz (İstiklal) savaşı sırasında Nasrullah Han taraftarları görünüşte susturulmuş ise de söz konusu bu olay Şah’a karşı muhalefetin başlangıcı olacaktı. (Pamir, 2012: 162).

Mustafa Kemal Atatürk açısından söz konusu bu durum daha farklı bir gelişme göstermiştir. Atatürk'ün modernleşme politikaları, gerçekleştirmeye çalıştığı reformlar süreci ve tüm bu sürece karşı geliştirilen tepkiler konusunda, konuyla ilgilenen tarihçiler ve sosyal bilimciler tarafından farklı iki yaklaşım benimsenmiştir. Bu tezleri önemli ve yaygın olması ile mevzumuza da ışık tutması açısından kısaca aktarmakta yarar görmekteyim:

Söz konusu savunulan bu tezlerden ilki modern Türkiye'nin temellerinin bir İslam ülkesi olarak atıldığını ileri sürmektedir. Bu tezi öne sürenler Atatürk'ün Türkiye için ilk dönemdeki (Lozan öncesi dönem) atmış olduğu adımlar ile Lozan sonrasındaki süreçte yaptıklarını büyük çelişkilerle dolu olarak değerlendirmektedirler. Tezi savunanlar Atatürk'ün Lozan öncesi ve sonrası süreçte söyledikleri arasında bir tutarlılık değil tutarsızlık ve zıtlık içerdiğine inanırlar. Atatürk'ün ve genel anlamda Cumhuriyet ideolojisinin Lozan sonrası süreçte modernleşme alanında radikal diyebileceğimiz devrimlerin birçoğu İslam'la çatışmayı göze alarak gerçekleştirilmiştir. Bu tezi yürütenler Cumhuriyetin kurucu kadrosunun 1923 öncesinde de aynı fikirlere sahip olup fakat hayata geçiremediği için beklendiği gibi iddiaları kabul etmemektedirler (Kara, 2012: 29). Başka bir deyişle ilk görüşe sahip olanlar İkinci tezi reddetmektedir.²¹

İkinci görüşü savunanlar Atatürk'ün 1923 sonrası dönemde yapmaya çalıştığı devrimlerin aslında daha öncesinden de yapmak istediğini fakat uygun zamanı beklediğini iddia etmektedirler. Dolayısıyla bu tezi savunanlar Türkiye Cumhuriyetinin kurucu kadrosunun Lozan öncesi dönemde söyledikleri hakkında şartlar oluşmadığı için uygun dönemi beklediklerini öne sürmektedirler. Onlara göre modern Türkiye, Osmanlı'dan sonra Cumhuriyet kadrosu tarafından laik bir devlet temeline dayanılarak kurulmuş olup 1923'ten sonra durum daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.²²

***

---

²¹ Bu görüş özellikle İsmail Kara, İsmet Özel ve Ahmet Davutoğlu gibi akademisyen ve aydınlar tarafından dile getirilmiştir. Bu tezi savunanlar özellikle Lozan'ın bu değişiklikte etkili olduğunu ileri sürmektedirler.

Her iki liderin ülkelerinde önemli yere sahip olan ulema ile arasındaki münasebetler de modernleşme sürecinde etkili olmuştur. Bu anlamda Amanullah Han Afganistan toplumunda çok özel konumda bulunan ruhani kesim ile karşı karşıya gelmiştir. Amanullah Han bir yandan ülkede ruhani kesimin hassasiyetini uyandıran bazı reformlar yaparken bir yandan da geleneksel İslam yorumundan farklı olarak daha çok Afgani'nin İslamcılık anlayışından esinlenmiştir. Ülkenin genelinde son derece saygı duyulan mollalar, tarikat önderleri ve benzerleri Amanullah Han tarafından gerçekleştirilen reformlardan hoşnut değillerdi.

Tüm diğer İslam dünyasında olduğu gibi Afganistan'da da dini eğitimi kendi denetimi altına almış olan ilmiye sınıfı (ulema ve mollalar) Şahın eğitim alanında yapmaya çalıştığı reformlara sert bir şekilde karşı çıkmışlardır. Kızların eğitimi, modern Batı bilimlerini içeren mekteplerin açılması, kızlar dâhil birçok öğrencinin eğitim alma amacıyla yurt dışına gönderilmesi Şah'a karşı ciddi muhalefete sebep olmuştur. Toplumun içinde saygı duyulan ve inanç gibi önemli alanlarla uğraşmakta olan mollalar halk üzerinde de ciddi etkiye sahip idiler. Şah istikrarlı bir nizam kurup sürdürebilmek için de ruhani kısmın teyidinde ihtiyaç duymaktaydı. Afganistan'da büyük aşiretler, kavim önderleri ve ruhani kısım kurulan devlet ve nizama meşruiyet verecek faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple hiçbir hükümet bu iki unsuru yok saymamış, sayamamıştır. Devletin aldığı kararlar ve çıkarılan yasalar bu iki önemli unsurun çıkarlarıyla uyuşacak şekilde düzenlenmiştir. Tersine olduğu takdirde halkın nabzını tutan ve onların zihniyetlerinin şekillenmesinde etkili olan bu kısımlar halkı devlete karşı kıskırtmışlardır (Sistani, 2005: 33).

Amanullah Han tarafından hazırlanmış olan 1923 Anayasasının (Nizamname) içerdiği bazı maddeler Afgan din âlimleri tarafından reddedildi. Hatta Amanullah Han'ın topladığı Loya Cirga bile söz konusu anayasanın İslam ve Afgan geleneğine aykırı olması gerekçesi ile onaylamamıştır. Fakat Şah Cirga'dakilere karşı direnmiş hiçbir maddeyi değiştirmeden başka bir meclisi toplayıp kabul ettirmiştir.(Mesdaq, 2011: 151).

---

²² Resmi tarih görüşünü de yansıtan bu görüş daha ziyade modernist, Kemalist ve laik elitler tarafından savunulmaktadır.

Amanullah Han Kabil’de toplanan diğerk bir Loya Cirga’da da özellikle kadınların toplumsal statüsü ile ilgili çarpıcı açıklamalarda bulunmuştur. Şah bu Cirga’da kraliçe Süreyya ve kardeşi Sirac-ül Hawatin’in yüzlerinden peçeyi kaldırmış ve böylece kadınların zorunlu hicap meselesine karşı çıkmıştır. Her ne kadar Loya Cirga’dakiler Amanullah Han’ın hazırladıkları yasaları geçirip onay vermiş ise de durumdan hoşnut olmayan vekiller geldikleri yerlere gidip Şah’a karşı propaganda başlatmışlardır.

Atatürk de şüphesiz ülkedeki geleneksel ve muhafazakâr gruplarla karşı karşıya gelmiştir. Atatürk’ün yapmaya çalıştığı reformlar ve yürüttüğü diplomasiye karşı çıkan gruplar hem meclis içinde hem de meclis dışında ülkenin farklı noktalarda bulunan geleneksel fikirlere sahip olanlardı. Atatürk 1927’ye kadar tüm gücüyle söz edilen bu muhalif grupları tasfiye etmiştir. Şeyh Said ayaklanması (1925) bu anlamda kırılma noktası mahiyeti taşımaktadır. Atatürk karşısındakilerin gücünü kırmak için hem siyasi hem de askeri yolları kullanmıştır. Atatürk ile Amanullah Han arasında bu noktada önemli bir ayırım ise Atatürk’ün Amanullah Han’a göre askeri gücünü daha etkin bir şekilde kullanabilmesi olmuştur. Bunda daha önce de işaret ettiğim gibi Atatürk’ün asker kökenli bir subay olması önemli bir faktördür.

Atatürk’e karşı gerek meclis içinde bizzat Milli Mücadeleyi kendisiyle beraber yürütmüş olan kadrolardan gerekse meclis dışında halkın hoşnutsuzluğunun başlaması açısından hilafetin ilgası bir kırılma noktası mahiyetindedir. 1923 Lozan süreci ve 1924’te Halifeliğin ilgası o güne dek Atatürk’e yakın olan arkadaşlarını muhalif cepheye sevk etmiştir. Halifeliğin ilgasına dair gelen tepkiler Türkiye’yle sınırlı kalmayıp yurt dışında da özellikle Hint Müslümanları tarafından hoşnutsuzluğunu gösterilmiştir. Türk milleti tarafından Gazi lakabına layık görülmüş ve Türkiye dışında birçok Müslüman nezdinde kahraman olan Atatürk, Halifeliği kaldırması ile birçok Müslüman nezdinde imaj kaybına uğramıştır.

Şubat 1925 senesinde başlayan ve uzunca bir süre devam eden Şeyh Said ayaklanması ardından hükümet ciddi önlemler almıştır. Ayaklanmanın kapsadığı Doğu illerinde sıkıyönetim ilan edilmiş ve ayaklanmanın dini bir görüntü altında siyaset yapılması; dolayısıyla dinin siyasete alet edilmesi suçu ile “Hiyanet-i Vataniye Kanunu”

çıkarılmıştır. Ayaklanmaya karşı hükümetin aldığı sert önlemlerden birisi de meclisten çıkan Takrir-i Sükun kanunu olmuştur. Bu kanuna göre hükümet Cumhurbaşkanının onayıyla sosyal düzeninin bozulmasına sebep olan tüm kuruluşları ve yayınları idari kararlar yasaklayabilecek ve kapatabilecektir. Yine aynı gün kararları nihai karar statüsünde ve temyiz edilemeyecek bir şekilde Şark İstiklal ve Meclis onayına tabi Ankara İstiklal mahkemeleri kurulmuştur (Koçak vd, 1997: 100-101).

Amanullah Han'a gelince halktan gelen ilk tepki Afganistan'ın Doğusunda bulunan Paktya şehrinden geldi. Halk ayaklandı ve devlete karşı isyan ettiler. Şahın savunma bakanı Paktya merkezinde isyancılar tarafından kuşatıldı. Her ne kadar devlet isyancıları bastırıp kuşatmaya son vermiş ise de yurdun diğer noktalarında benzer isyanlar baş göstermeye başlamıştır. Daha sonra Host şehrinde daha da kapsamlı bir isyan baş göstermiştir. Molla Abdullah ve Molla Abdulkерim'in liderliği ile başlayan bu isyan on ay gibi uzun bir dönem sürmüş olacaktı. Amanullah Han'ın isyanı bastırmak için gönderdiği ordu ve yaptığı masraf devleti son derece zayıf hale getirmiştir. Bu da devleti mali krizle karşı karşıya bırakmıştır. Söz konusu bu mali krizden sonra Amanullah Han ordunun sayısını yarı yarıya indirerek tarihçilerin birçoğuna göre kendi sonunu kendi elleriyle hazırlamıştır. Reformcu Şah ordunun mevcudunu azaltması ile ilerdeki dönemlerde baş gösteren isyanlara karşı zayıf durumda kalmıştır (Sistani vd, 2005: 37).

Amanullah Han 1927, 1928 ve 1929'da ülkenin farklı noktalarda ortaya çıkan isyanlarla karşı karşıya kalmıştır. Tabii tüm bu isyanlar arkasında Hint İngiliz yönetiminin parmağının var olduğunu aşikârdır. Amanullah Han'ın yapmaya çalıştığı reformlardan razı olmayan birçok ünlü ruhani aileler Afganistan'dan Hint tarafına geçerek İngilizler tarafından Şah'a karşı kullanılmıştır. Söz konusu bu ailelere özellikle istiklal savaşına katılıp önemli roller üstlendiği için bizzat Amanullah tarafından önemli bir takım ayrıcalıklar tanınmıştı. Fakat Mucedidi, Şor Bazar ve buna benzer bazı ruhani aileler ve tarikat liderleri daha sonra Amanullah Han'ın yapmaya çalıştığı reformlara karşı çıkmıştır. İngilizler ise bu grupları akıllı bir şekilde Şah'a karşı kışkırtıp kullanmışlardır (Sistani vd, 2005: 45). İsyancıları bastırırken muazzam mali, askeri ve

toplumsal sorunlarla karşı karşıya kalan Amanullah Han isyancıların önünü engelleyemeyip ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Birçok tarihçi tarafından Afgan Rönesans dönemi olarak adlandırılan bu dönemi Amanullah Han'ın ülkesinden çıkmasıyla büyük bir duraklama dönemi takip etmiştir (İhsanullah vd, 2005: 12).

Buna karşı Türkiye'de Atatürk Amanullah Han'a nazaran daha sabit ve istikrarlı bir şekilde reform, inkılaplar ve modernleşme yolunda ilerlemiştir. Atatürk gerek hükümetin içinde tecrübeli Osmanlı bürokratlarının varlığından gerekse aynı şekilde Osmanlı'dan kalan tecrübeli ve muazzam devlet geleneğine sahip olan ordu subaylarından yararlanarak hükümetin temel ayaklarını sağlam ve uzun vadede yıkılmayacak şekilde sabitleştirmiştir.

4.5.Dış Münasebetler ve Modernleşme Süreçlerine Yansımaları

Bilindiği üzere Amanullah Han Afgan istiklal savaşı sırasında ve sonrasında özellikle İngilizlerle yoğun bir diplomasi içine girmiştir. Her ne kadar Amanullah Han'ın diplomasi anlamında attığı adımlar genel olarak başarılı sayılsa da belli bazı noktalarda eleştirilere de maruz kalmaktadır. Amanullah Han tarafından Rawalpindi'ye²³ gönderilen heyetin başına Ali Ahmed Han'ı koyması ve yapılan müzakerelerin sonucunda Şah'ın dedesi tarafından imzalanan "Durand Hattı"²⁴

---

²³ Günümüz Pakistan'ın Pencab iyaletine bağlı bir şehirdir. 1919'da III. Afgan- İngiliz savaş sonrasında her iki taraf barış görüşmeleri için Rawalpindi'de toplanmış. Müzakereler sonucunda İngilizler Afganistan'ın tam bağımsızlığını kabul etti

²⁴İngilizler tarafından dayatılan ve Afganistan ile Pakistan arasında Kuzeydoğu'dan Güneybatı'ya doğru uzanan 2640 kilometrelik Durand Hattı, 100 sene aşkın iki ülke arasında problem olarak devam etmektedir. 1893 yılında o dönemki İngiliz Hindistan'ı Dışişleri Bakanı Sir Mortimer Durand ile Afganistan Şahı Emir Abdurrahman Han arasındaki anlaşmaya binaen tesis edilmiştir. Daha doğrusu Afganlılara dayatılmıştır. 1947'de Pakistan kurulunca sorun Afganistan ve Pakistan arasında mevcudiyetini sürmüştür. Pakistanlıların Durand Hattını uluslararası sınır olarak görmelerine rağmen, Afganlılar bu sınırı hiç tanımamışlardır. Sınırın 100 yıllık geçici bir süreyle yürürlükte olacağını ve bu sürenin 1993 yılında dolduğunu öne sürmektedirler.

Antlaşmasının kabulü Afganlar tarafından eleştirilmiştir. Rawalpindi Antlaşması sonucunda Afganlar bağımsızlığını almış fakat genel anlamda Antlaşma İngilizlerin çıkarına olmuştur.

Reformcu Şah Amanullah Han ülkesini geliştirmek amacıyla kendine kısa, orta ve uzun vadeli bir takım hedefler koymuştur. Bu hedefler kısa vadede ülkesinin tam bağımsızlığını alma, orta vadede ülkenin farklı alanlarında modern reformlar gerçekleştirmek ve uzun vadede ise genel olarak tüm dünyayla özel olarak ise İslam dünyasıyla diplomatik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi şeklinde sıralanabilir. Amanullah Han ülkenin istiklali konusunda farklı sebeplerden ötürü halkı İngilizlere karşı savaşa davet etmiş ve İngilizlerden istiklalini almıştır. Fakat orta vadede yapılması düşünülen reformlar Şah için hiç de kolay olmamıştır. Geleneksel Afgan toplumunda halkın büyük çoğunluğu Batı tipi modernleşme ve reformlar konusunda Şah'ı desteklememişlerdir. Fakat daha önceki bölümde de söylendiği gibi Amanullah Han her şeyden önce siyasi ve idari modernleşme başlatacağı. Amanullah Han toplumsal, kültürel ve eğitim anlamında yapılan modern reformlara göre siyasi olanı daha kolay ve sorunsuz bir şekilde gerçekleştirebilmiştir (İhsanullah, vd. 2005: 18)

Afganistan'da ilk kez modernleşme hareketinin sağlam temellerini ortaya koyan Amanullah Han sadece din ve geleneklerine bağlı olan Afganlar tarafından değil dışardan özellikle İngilizler tarafından da ülkedeki modern reformlar yapmama konusunda ciddi baskılar altındaydı. Tahta çıkar çıkmaz özellikle Hindistan'ın bağımsızlığını dile getiren Şah saltanatın son gününe dek İngilizler tarafından çeşitli yollarla baskı altında tutulmuştur. I. Dünya Savaşından sonra dünyada pek çok İslam toprağının sömürge haline getirildiği bir zamanda Amanullah Han *İngilizlerden yarı bağımsız olan Afganistan için tam bağımsızlığını alabilmiştir. Ülkesinin bağımsızlığını* alan Amanullah bölgedeki Müslüman halk tarafından sevilen bir lider haline gelmiştir. Amanullah Han tüm İslam dünyası özellikle I. Dünya Savaşından sonra emperyalist Batılı güçlere karşı mücadele veren Türkiye ve İngilizlerle mücadele içinde olan Hintliler için İngilizleri kınayıp İslami ülkelerin bağımsızlığını savunmuştur. Amanullah Han, 1910-1936 arasında Birleşik Krallık hükümdarı olan V. George'e yazdığı bir

mektupta şöyle demiştir:

“Ben İslam dünyasındaki bu acı duruma hiçbir zaman kayıtsız kalamam. Hatalarınızdan ötürü Müslümanlar üzüldüğü takdirde bir dakika bile bizim dostluğumuza inanmayın. Ben tüm inancım ile diyebilirim ki; Müslümanların istediği bağımsızlık talebi çok yakında gerçekleştirilecektir. Bu devrim muhakkak Hintliler için de tahakkuk bulacaktır ki biz de bunu istiyoruz ve onlara karşı yapılan zulümlerden çok rahatsızız” (İhsanullah vd, 2005: 17).

Atatürk'ün diplomasi alanında yaptığı yenilikler de Amanullah Han'dan şu yönüyle ayrılmaktadır. Amanullah Han'ın özellikle İslam dünyasına yaklaşması karşısında Atatürk Cumhuriyet Türkiye'sini İslam merkezi olma halinden çıkarıp her şeyiyle daha Batı yanlısı bir Türkiye'ye dönüştürmeyi hayal etmiştir. ve dış dünya ile münasebetlerini buna göre şekillendirmiştir.(Kara, 2012 a: 28). Dolayısıyla Atatürk bir yandan hukuk, siyaset ve toplumsal alanda modern reformlar yaparak Batı tipi bir Türkiye inşa etmeye çalışırken filli olarak da Türkiye'yi altı yüz senedir aynı merkezi idare çatısı altında yaşamış olan İslam dünyasından ayırma çabasına girmiş ve bu konuda da mesafe kat etmiştir. Tabii tüm bunlardan bahsederken unutulmaması gereken çok önemli bir nokta ise gerek Atatürk gerek Amanullah Han kendi ülkelerinin istiklali için unutulmaz derecede çabalar göstermiş ve dönemin İslam dünyasında neredeyse hiçbir bağımsız ülke olmadığı dönemlerde Türkiye ve Afganistan'ın istiklallerini kazanmalarında önemli bir rol oynamışlardır. Her iki liderin de gerek iç gerek dış politikasında bağımsızlık önemli bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer yandan Amanullah Han 1927'de daha önce hiçbir Afgan Şahı'nın yapmadığı şekilde yedi ay sürecek uzun bir diplomatik ziyarette bulunmak amacıyla Avrupa ve Türkiye dâhil önemli bir takım İslam ülkelerine gitmiştir. Fakat ilginçtir ki Atatürk nispeten daha uzun bir dönemde bir kere bile yurt dışı diplomatik ziyarette bulunmamıştır. Amanullah Han ise modernleşmenin merkezi sayılan Avrupa'daki önemli bir takım ülke başkentlerini (İtalya, Almanya, Polonya İngiltere) ziyaret edip daha sonra Rusya, Türkiye ve İran'a da ziyarette bulunmuştur. Her iki ülkenin tarihlerine bakıldığında Amanullah Han'ın bu ziyareti her iki liderin yaklaşması ve

etkileşimi açısından ayrıca bir öneme sahiptir. Fakat şunu da göz ardı etmemek lazım ki Afgan Şahının bu denli uzun dönem ülkesinden uzak olması da ülkenin iyi olmayan istikrarsız durumuna daha da olumsuz bir etki yapmıştır

4.6.Modernleşme Süreçlerinde Kadının Toplumsal hayattaki konularının karşılaştırılması

Kadın ve toplum içinde kadının rolü konusunda da her iki lider önemli adımlar atmıştır. Hem Atatürk hem de Amanullah Han tüm diğer alanlarda olduğu gibi kadın konusunda da Batı'yı örnek almıştır.

Amanullah Han geleneklerine bağlı olan Afgan toplumunda hassas bir mesele oluşturan kadın ve onun toplumsal konumu konusunda her hangi bir yasa çıkartmamakla birlikte kadınların eğitimi, kız-erkek karışık eğitim sistemi uygulaması ve bazı kız öğrencilerinin yurt dışına gönderilmesi gibi önemli icraatlara imza atmıştır. Amanullah Han yasal olarak bir uygulama getirmemekle beraber Afganların kadınlara yönelik var olan geleneklerinden memnun değildi. Amanullah Han'ın birçok konuşmalarda Afganları çok eşlilik, kız öğrencilerini okula göndermemesi, zorunlu hicap ve benzeri geleneklerden vazgeçmeye davet etmiştir. Hatta o Kabil'in Pağman'daki Loya Cirge'de Melike Süreyya'nın yüzünden hicabını kaldırmış ve Loya Cirge'dekilere de bunun uygun olmadığı söylemiştir.

Atatürk ise kadın konusunda Amanullah Hanla nerdeyse aynı fikirdeydi. Atatürk'ün özellikle Cumhuriyet kadını dediğimiz asri, çalışan, çalışkan vasıflara sahip kadının ortaya koyması ile Batılı yeni tip bir Türk kadının tarifini öne çıkarmıştır. Erken Cumhuriyet yıllarında kadın hakları kabulü, eğitim alanındaki reformlar, medeni kanunun değişmesi ve seçme, seçilme hakkı tanınması yeni Cumhuriyet kadını için zemin hazırlamıştır. Fakat şu da bir gerçektir ki belli bazı zamanlarda Kemalist rejimi kadınların özellikle siyasi alanlarda seslerini yükseltmelerine izin vermemiştir. Buna verebilecek en iyi örnek Nezihe Muhittin tarafından kurulmak istenen Kadınlar Halk Fırkasına (1921) izin verilmemesi ve daha sonra 1924'te Türk Kadınlar Birliğine

dönüştürülen bu oluşumun 1935'te tamamen kapatılmasıdır (Saktanber vd, 2011: 327). Faka şu bir gerçektir ki Cumhuriyet döneminde Türk kadınlarının hayat tarzı ve toplum içinde kadının rolü muazzam bir şekilde değişmiştir. Atatürk'ün özellikle kadınları da ilgilendiren hukuki reformlardaki değişimi uzun vadede Türk kadınının toplumdaki aktif rolü ve eşitlik gibi birçok haklarını da garanti altına almıştır. Belki de Amanullah Hanla temel farkı da bu noktada ortaya çıkacaktır. Amanullah Han kadınlar konusunda daha ihtiyatlı davranıp kadınların giyim kuşam veya onların toplumdaki rolü ile ilgili herhangi bir yasayı çıkarmazken Atatürk bu engelleri aşip daha ileri bir yere kadar gidebilmiştir.

Diğer yandan bu hakların özüne dair Saktanber'in de vurguladığı üzere şöyle bir çelişki gözlemlenmektedir:

"...bu "yeni kadınlar"ın toplumun gelenek ve göreneklerine ters düşmeyecek bir modernleşme çizgisi tutturmaları ve buna da en önce kendilerinin sıkı sıkıya uymaları özel bir önem kazanmıştır....Kemalizm'in kadın hakları açısından en büyük zaafı da bu noktada başlar. Zira bir yandan Müslüman toplumların en belirgin özelliklerinden olan cinsler arası ayrımına (segregation) şiddetle karşı çıkarak, kadınları toplumsal hayatın her alanında faal aktörler olarak görmek isterken, bir yandan da kadınların kendi üzerlerinde, tektipleştirici korporatist milliyetçilik anlayışıyla beslenen, özünde son derece muhafazakâr ve seçkin yeni ahlakçı denetim biçimleri kurmalarına zemin hazırlamıştır" (Saktanber, 2011: 328).

Sonuç

Bu gün İslam âlemine baktığımızda oldukça buhranlı ve sancılı bir dönemin yaşanmakta olduğu konusunda sanırım hemen hemen herkes hemfikirdir. Eğer “*hal*” “*Geçmiş ve geleceği görmeye yarayan bir rasat kulesi*”²⁵ ise bu rasat kulesinden baktığımızda mevcut durumda, yani “*hal*”de geçmişin pek çok izini görmek ve bu izleri sürmek mümkündür.

İslam âleminin iki farklı – ama yaşanan modernleşme süreçleri açısından benzer sayılabilecek- coğrafyasında, Türkiye ve Afganistan’da yaklaşık iki asırdır devam eden modernleşme, sekülerleşme ve Batılılaşma yönündeki değişimi doğru anlayabilmek için bu süreçlerin temel aktörlerine de daha yakından bakmak kaçınılmazdır. Bu bağlamda bu tezin temel amacı Türkiye ve Afganistan’da modern manada bir ulus devletin kurucu babaları olarak kabul edilen Mustafa Kemal Atatürk ve Amanullah Han’ın şahıslarında yaşanan değişim sürecini doğru okuyabilmektir. Bunun yanı sıra bu tez bu iki ülkenin modernleşme tecrübelerinin genel bir mukayesesini de verme amacını taşımaktadır.

Çalışmanın en önemli özelliklerinden biri, karşılaştırmalı bir analiz çabası olarak karşımıza çıkmasıdır. Genel olarak iki ülke arasında, özel olarak ise iki liderin devirlerindeki modernleşme hareketi, uygulamaları, fikriyatı ve elde ettikleri neticeleri esas alınarak karşılaştırılmıştır. Dini, tarihi ve toplumsal benzerlikler taşıyan Türk ve Afgan toplumu 18. yüzyıldan itibaren birbirine benzer bir süreç halinde gelişen modernleşme tecrübesi yaşamış bulunmaktadır. Yirminci asrın başlarında her iki ülkede ciddi birtakım siyasi ve coğrafi değişimler yaşanmış olup her iki ülkede ciddi benzerlikler içinde gelişen bir süreç başlamıştır. Amanullah Han ve Atatürk yaklaşık olarak aynı tarihte ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmış ve ülkelerinde Batı tipi

---

²⁵ Türk edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan Ahmet Hamdi Tanpınar’a ait olan bu ifadeyi Mehmet Aydın’ın *Kayıp Zamanın İzinde Ahmet Hamdi Tanpınar* isimli Doğu Batı yayınlarından çıkmış olan çalışmasının tanıtım yazısından alıntılıdım.

modernleşme sürecini başlamışlardır.

Hiç şüphesiz her iki lider tarafından başlatılan modern reformlar için gerek Türkiye’de gerekse Afganistan’da bir arka plan mevcut olmuştur. İki lider belli aşamalardan geçerek mevcut olan arka planın mevcudiyetinde devamını sağlanan bir modernleşme hareketi başlatmış bulunuyorlardı. Hem zaman hem de mekân ve toplumların din, inanç ve tarihi benzerlikleri ışığında gelişen bu iki farklı modernleşme tecrübesi, daha ileriki dönemde ciddi benzerlikler taşıyarak ilerlemiştir.

Her iki liderin modernleşme konusunda fikri ve ideolojik benzerlikleri, aynı zamanda modernleşme hareketlerinde uyguladıkları yöntemler ve elde ettikleri neticelere de yansımaktadır. Fakat tüm bunlarla birlikte her iki lider tarafından başlatılan modernleşme hareketleri belli başlı farklılıklara da sahip olmuştur.

Tezde öncelikle modernleşme üzerine teorik ve kavramsal bir tartışma yapılmıştır. Bu anlamda farklı modernleşme tanımları, modernleşme kuramı ve aynı zamanda İslam dünyası ile Osmanlı modernleşme sürecine dikkat çekilmiştir. Din ve gelenek kavramları karşısına alan modernleşme kavramı doğduğu yeri olan Batı ve İslam âleminde ne tür etki tepki sürecine sebep olması açısından mütalaa edilmiştir. Modernleşmenin Batı’da süregelen süreç ve daha sonra Doğuya ve tüm dünyaya yayılması konusuna da açıklık getirilmiştir. Batı’da modernleşmeyi destekleyen farklı ideolojiler ve bu süreç içinde modernleşmeye karşı geliştiren farklı toplumsal etkenler ve tepkilerin neler olduğunu ayrıntılı bir şekilde izaha kavuşmuştur. İlk kez Batı’da ortaya çıkıp sanayi ve Fransız Devrimleri ile gelişen Modernleşme hareketi Doğu toplumlarında Batı’ya nazaran daha beklenmediği neticeler doğurmuştur/ doğurmaktadır.

Daha sonra sırasıyla bu tezin ana konusunu teşkil eden Türkiye’de Mustafa Kemal Atatürk ile Afganistan’da Amanullah Han devirleri ve gerçekleştirilen reform ve inkılaplar detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Öncelikle her iki toplumun modernleşme konusundaki arka planları detaylı bir şekilde açıklığa kavuşturulmuştur. Her iki lider açısından her iki toplumda vuku bulmuş olan Modernleşme hareketi detaylı olarak ele alınmıştır. Her iki liderin farklı alanlarda yapmaya çalıştığı inkılapların neler

olduğunu ve bu reformların mevzu bahis alanlarda nasıl bir etki bırakması açısından ele alınmıştır. Her iki liderin gerçekleştirmiş olduğu devrimler söz konusu Afgan ve Türk toplumlarında ne tür tepkilerle karşı karşıya kalacağını da bu kısımda açıklanmıştır. Genel olarak din ve geleneğe bağlı olan bu iki toplumda modernleşme hareketinin siyasal, toplumsal ve kültürel açıdan nasıl bir etki bırakması ve olumlu ya da olumsuz olarak farklı kısımların modernleşme hareketine karşı ne tür tepkiler göstermesi değerlendirilmiştir.

Tezin son kısmında İslam âleminde din ve modernleşme ilişkilerine bir katkı sunmak hedefiyle Mustafa Kemal Atatürk ve Amanullah Han arasında bir karşılaştırma denemesi yapılmıştır. Burada her iki liderin ve bulunduğu toplumlara açısından benzer ve farklı yönlerinin neler olduğuna açıklık getirmeye çalışılmıştır. Tarihi arka planlarına dikkat çekilerek her iki liderin karşısında ne tür engel ve tepkilerin var olduğunu ve her iki liderin söz konusu bu karşı çıkışlarına karşı ne tür önlemler alması ileri sürülmesi açıklanmıştır. Her iki toplumda temel değişikliklere neden olan Afgan ve Türk modernleşme hareketinde her iki liderin kişilikleri açısından nasıl bir etkisine sebep olması da mukayeseli bir şekilde analiz edilmiştir.

Şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk ve Amanullah Han'ın gerçekleştirdiği değişiklikler ve yaptıkları reform ve inkılaplar kendilerinden sonraki dönemlerde – ve bugüne değin- Türk ve Afgan toplumsal, siyasi ve kültürel alanlar başta olmak üzere hayatın hemen hemen her alanında köklü ve ciddi değişikliklerin doğmasına yol açmıştır. Neredeyse tüm İslam dünyasında benimsenen modernleşme ve Batılılaşma programları birbiriyle benzer özellikler taşımasına ve benzer fikirdeki aydın gruplarının öncülüğünde yürütülmesine rağmen her bir modernleşme süreci etkilediği toplumun tarihi ve kültürel kodlarından etkilenmiş; bu kodların belirlediği mecra içerisinde farklı yönler ortaya çıkabilmiştir. Bu bakımdan Mustafa Kemal Atatürk ve Amanullah Han'ın gerçekleştirdikleri bir yandan belli benzerliklere sahipken diğer yandan içinde buldukları has şartlardan etkilenecek farklı tartışmalara da zemin hazırlamışlardır.

Bu gün dahi gayet canlı ve sıcak bir şekilde süregelen din ve modernleşme/sekülerleşme tartışmaları açısından zengin bir birikimi ifade eden İslam

dünyasının son iki asırlık tecrübesi, daha mukayeseli çalışmalarla ele alındığı takdirde önümüze daha geniş ufuklar açacağı kanaatindeyim. Bu ufuklar da kanaatimce bugün içinde yaşadığımız coğrafyanın karşı karşıya bulunduğu buhranları geride bırakabilmek için zaruridir. Mademki Tanpınar'ın ifadesi ile *“hal” “geçmiş ve geleceği görmeye yarayan bir rasat kulesi”*dir; öyleyse geleceği tasavvur etmek ancak halin ve geçmişin doğru bir şekilde değerlendirmesi ile mümkündür. Bu tezin bu türden mukayeseli ve ileri çalışmalara bir başlangıç olabileceğini ümit etmekteyim.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

• **Kitap- Tek Yazarlı**

- 1) Altun, Fahrettin (2002) “**Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş**” İstanbul: Yöneliş Yayınları
- 2) Atatürk, Mustafa Kemal (2008) “**Nutuk**”, Ankara, Bizbize Basın Yayın
- 3) Atayi, Mohammad İbrahim (2001) د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه [Afganistan Çağdaş Tarihi] Peşaver: Mayvand Yayınevi.
- 4) Berkes, Niyazi (2004). “**Türkiye’de Çağdaşlaşmama**”, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- 5) Davison, Andrew (2012). “**Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik**” İstanbul: İletişim Yayınları.
- 6) Gencer, Bedri (2014). “**İslam’da Modernleşme (1839-1939)**” İstanbul: Doğu Batı yayınları.
- 7) Gözaydın, İştâr (2009). “**Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi**” İstanbul: İletişim Yayınları.
- 8) Gözler, Kemal (2007) “**Osmanlı Anayasal Gelişmeleri**”, İstanbul: Kitapevi Yayınları
- 9) Gubar, Mir Ghulam Mohammad (1334). [Tarih Boyunca Afganistan] Kabil: Mayvand Yayınevi
- 10) Habibi, Abdulhay (2004). [Afganistan’da Meşrutiyet hareketi]. Almanya: Daniş Yayınları
- 11) Hadad, Qudratullah (1383). د افغان ملی تاریخ [Afgan Milli Tarih]. Kabil: Safi Peştuca araştırma ve genişleme merkezi Yayınları
- 12) Heper, Metin (1985). “**The State Tradition in Turkey**”. USA: Eothen Press, Beverly North HumberSide
- 13) İskilibli Muhammed Atıf (1924) “**Frenk Mukallidliği ve Şapka**” İstanbul:

Matbaa-i Kadr.

- 14) Kara, İsmail (2012). “**Cumhuriyet Türkiye’inde Bir Mesele Olarak İslam 1**” İstanbul: Dergah Yayınları.
- 15) Kara, İsmail (2014). “**Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncenin Meseleleri**” İstanbul: Dergah Yayınları.
- 16) Kara, İsmail “**Hilafet Risaleleri**” İstanbul: Klasik Yayınları
- 17) Kara, İsmail (2014) “**İslamcıların Siyasi Görüşleri 1**” İstanbul: Dergah Yayınları.
- 18) Kara, İsmail (2014) “**Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye**” İstanbul: Dergah Yayınları
- 19) Kara, İsmail (2014) “**Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**” İstanbul: Dergah Yayınları.
- 20) Kenanoğlu, M. Macit (2012) “**Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek**” İstanbul: Klasik Yayınları
- 21) Kushner, David (1986). “**Turkish Secularists and İslam**”, Jerusalem Quarterly 38.
- 22) Mardin, Şerif (2014). **Türk Modernleşmesi**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- 23) Mardin, Şerif (2005) “**Türkiye’de Din ve Siyaset Makaleler**” İstanbul: İletişim Yayınları
- 24) Mardin, Şerif (2013) “**Türkiye’de Din ve Siyaset**” İstanbul: İletişim Yayınları
- 25) Masdaq, Nabi (2006) “**Political Frailty and External İnterference**” New York: Routledge Yayınları
- 26) Namık, Kemal (1910) “**Renan Müdafaaanamesi**” İstanbul, Akçağ Yayınları.
- 27) Okay, Orhan (2012) “**Beşir Fuad İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti**” İstanbul: Dergah Yayınları.
- 28) Oran, Baskın (2011) “**Türkiyeli Gayri Müslimler Üzerine Yazılar**” İstanbul: İletişim Yayınları
- 29) Pamir, Paykar (2012). ظهور و سقوط اعليحضرت امان الله خان. [Amanullah Han’ın **Doğuşu ve Düşüşü**] Kabil: Maywand Yayınları.
- 30) Parla, Taha (1991-1992). “**Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**” İstanbul: İletişim Yayınları
- 31) Rafi, Habibullah (1362) په افغانستان کې د سيدجمال الدين افغان خدمتونه

[Afganistan'da Seyyid Cemaleddin Afgani'in Hizmetleri] Peşaver: Central Asia Press

- 32) Riştya, Sayed Qasem (2012) افغانستان په نولسمې پېړۍ کې. [On dokuz Yüzyılda Afganistan] Kabil: Mayvand Yayınları.
- 33) Safa, Peyami (1990) “Türk İnkılabına Bakışlar” İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- 34) Said Halim Paşa (1998) “Burhanlarımız ve Son Eserleri” Hazırlayan: M. Ertuğrul, İstanbul: Düzdağ Yayınları
- 35) Saray, Mehmet (1997) “Afganistan ve Türkler” İstanbul: Kitabevi Yayınları
- 36) Saray, Mehmet (1984) “Türk-Afgan Münasebetleri” İstanbul: Kuşak Ofset Tesisleri
- 37) Sander, Oral (2012) “Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi üzerine Bir Deneme” Ankara: Emge Kitabevi Yayınevi
- 38) Şimşer, N. Bilal (2002) “Atatürk ve Afganistan” Ankara: ASAM.
- 39) Tanpınar, Ahmet Hamdi (2012). On dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Dergah Yayınları.
- 40) Topçu, Nurettin (2013) “Yarıncı Türkiye” İstanbul: Dergah Yayınları.
- 41) Touraine, Alain (2000) “Modernliğin Eleştirisi” Çev: Hülya Tufan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- 42) Tunçay, Mete (2005) “Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması(1923-1931)” İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- 43) Vartan, Gregorian (1969). “The Emergence of Modern Afghanistan, Politics of Reform and Modernization” USA: Stanford University Press
- 44) Yaltkay, M.Şerefeddin (1940) “Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler” İstanbul: Maarif Matbaası
- 45) Yıldız, Ahmet (2010) “Ne mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)” İstanbul: İletişim Yayınları
- 46) Zarmaval, Ghulam Mohammad. افغانستان تر وروستي افغانه [Afganistan Son Afgan'a Kadar] Peşaver: Daniş Yayınları

- **Kitap-Çok Yazarlı**

- 1) Koçak, Cemil. Mete Tunçay, Sina Akşin vd (1997). **Türkiye Tarihi**, İstanbul: Umut matbaacılık
- 2) Özbudun, Ergun, Ali Kazancıgil (1981) “**Ataturk: The Founder of Modern State**” Londra : C.Hurst Vol :19 No: 2, ss.266-268.
- 3) Sistani, Azam. İhsanullah, Abdulbari Jehani, vd. (2005). [**Afganistan Bağımsızlığı Kazanan Amanullah Han**], غازی امان الله خان د افغانستان د ادادی ستوری. Almanya: Yayınevi: Afganistan kültürü Geliştiren topluluk.

• **Kitap İçinde Yayın (Bölüm ya da Makale)**

- 1) Atalay, Beşir (2001). “**Türkiye’nin sosyal Modernleşmesi**”, Sabri Orman (ed.), Modernleşme, İslam Dünyası ve Türkiye, İstanbul: Ensar Neşriyat, s.219-250.
- 2) Çaha, Ömer (2001). “**Türkiye’nin Siyasi Modernleşmesi**”, Sabri Orman (ed.), Modernleşme, İslam Dünyası ve Türkiye içinde, İstanbul: Ensar neşriyat, s.265-294
- 3) Dallamayr. Fred. (2001) “**Global Modernleşme: Farklı Modernitelere Doğru mu?**”, Sabri Orman (ed.), Modernleşme, İslam Dünyası ve Türkiye, İstanbul: Ensar neşriyat s.33-62
- 4) Kunt, Metin. (2002) “**Siyasal Tarih (1600-1789)**” Sina Akşin (Ed.), Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti, İstanbul: Cem Yayınevi, s.
- 5) Rustow, Dankwart A (1957). “**Politics And Islam in Turkey 1920-1955.**” Richard N. Frye (Ed.) İslam And The West, , Lhey: Mouton, s.67-107.

2. Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

- 1) Akbulut, Uğur (2013). **Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçlar Üzerine (1831-1876)**, Turkish Studies, Cilt-8 Sayı-5. s. 31-75
- 2) Avşar, Zeki, Kaya, Ayşe Elif Emre (2013). **Cumhuriyet Türkiye’sinin Halkçılık Uygulamaları: Soyadı Kanunu Örneği**. Turkish Studies Volume 8/5. s.73-90.

- 4) Baran, Murat (2013). **“Avrupa’da Geline Modernlik ve Modernleme Anlayışlar ve Bu Anlayışların Türkiye’ye Yansımalarına Tarihi Sosyolojik Açından Bir Bak”**, *Turkish Studies* Volume 8/11, s.55-79
- 5) Bozkır, Gürcan (2010). **“İzmir Basınında Mustafa Kemal Atatürk’ün Kastamonu Gezisi”** Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Cilt:9, Sayı:201-21. s.109-126.
- 6) Chua, Andrew, **“The Promise and Failure of King Amanullah’s Modernisation Program in Afghanistan”** The ANU Undergraduate Research Journal
- 7) Ceylan Tok, Gul (2009). **“The Securitization of the Headscarf Issue in Turkey: ‘The Good and Bad Daughters’ of the Republic”**. *Ritsumeikan Annual Review of International Studies*. Vol.8. pp. 113-137
- 8) Heper, Metin (1981). **“Islam, Politics and Society in Turkey: A middle Eastern Perspective”** *Middle East Journal* Vol: 35 No: 3. S.345-363.
- 9) Koçer, Mehmet (2008) **“Atatürk İnkılabının Nadir Şah Döneminde Afganistan’ın Modernleşme Çabasına Etkisi”**, *Turkish Studies*. Cilt. 3/4 sayfa???
- 10) Özer, İlbeyi. (2013). **Türkiye Cumhuriyet’inin ilk resmi konuğu Afgan Kralı Amanullah Han’ın Türkiye ziyaretinin Türk Basınındaki Yansımaları** (1928). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Cilt 8/11, 2013, s. 279-291
- 11) Shir, Jawan. (2010). **“Afghan Nationalism: State-Elites and Historiography: 1901-1929”**, James Madison University, History Department, Fall 2010
- 12) Yavuz. Nuri. (2003). **“Şark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelimeleri”** Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Say 3 s.89-98.
- 13) Yaramış, Ahmet, **“Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasının Çorum ve Çevresindeki Yansıması”** *Kocatepe Sosyal Bilimler Dergisi* Cil:8, Sayı:2 2006, s.96.

Elektronik Kaynaklar

- **Elektronik Makale**

- 1) Hür, Ayşe (2014) Cumhuriyet'in 'Kadın Projesi'nde 'Türban Gediği'
http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse_hur/cumhuriyetin_kadin_projesinde_turban_gedigi-1215157. (Erişim: 30.05.2015).
- 2) Jahani, Abdullbari. د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات او سقوط. “ **Amanullah Han'ın Reformları Ve düşüşü**”.
<http://www.nahimi.dk/web/index.php/ps/2012-08-11-17-36-49/164-2012-08-16-04-52-05> (Erişim: 29. 04. 2015).
- 3) Kılıç, Selda. **1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları**,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1694/18080.pdf> (Erişim: 22. 05. 2015)
- 4) Sistani, Azam (1386). اعلیحضرت شاه امان الله خان غازی، رهبری کی عاشق میهن، “Vatan, istiklal ve Halkıma Âşık Olan Lider Gazi Amanullah Han”. <http://www.afghan-german.com/tahlilha/EditAutor.aspx?8>. (Erişim:20.04.2015).

ÖZGEÇMİŞ

Muhammad Rahim RAHİMİ;

1987’de Afganistan’da doğdu. Liseyi Pakistan’da Habiburrahman Lisesinde okudu. Lisansını 2013’te İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler bölümünde tamamladı. Yüksek lisansına ise 2013’te Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasi Tarih Bilim Dalında başlayıp 2015’te mezun oldu.

EKLER

(Pamir, 2012: 105)

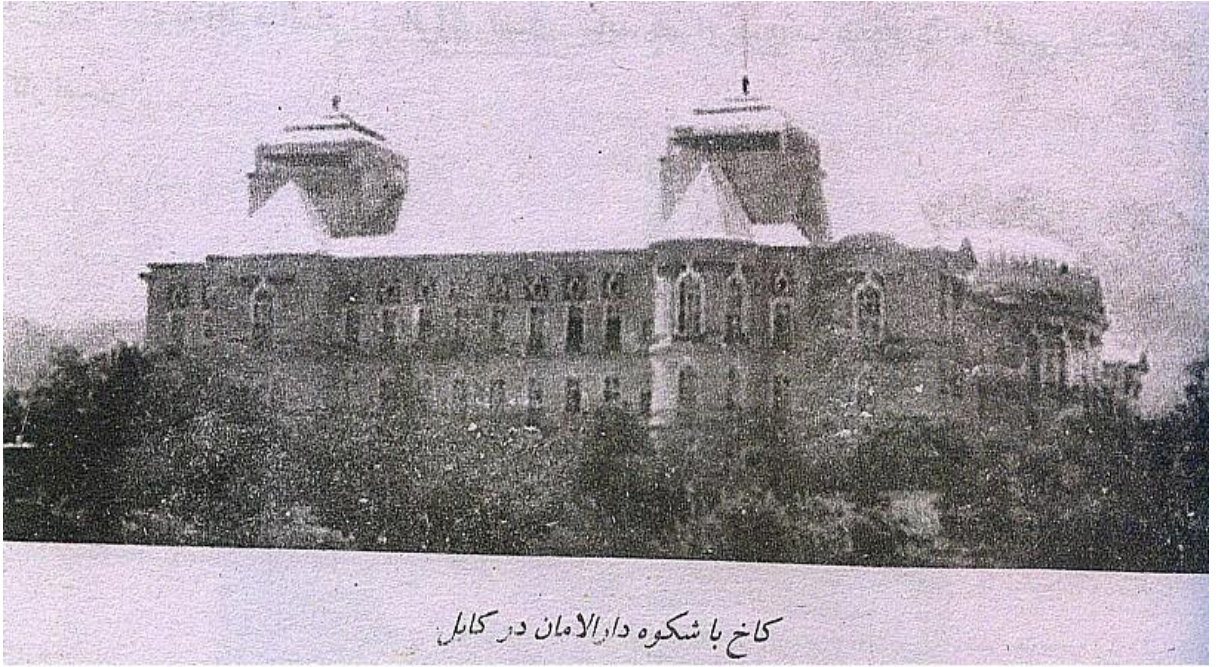
(Pamir, 2012: 105)

1307'de Amanullah tarafından Türkiye'ye gönderilen kız öğrenciler

(Pamir, 2012: 117)

Amanullah tarafından yaptırılan Dar-ul Amân Sarayı

(Pamir, 2012: 129)

26

---

²⁶ (<http://www.milliyet.com.tr/ataturk-afgan-kralicesi-nin-onunde-zeybekoynamisti/guncel/haberdetay/25.09.2010/1293489/default.htm>)

(Pamir, 2012: 148)

Resim 2.4: Meclis-i Umuminin Açılışı (19 Mart 1877)³⁰

1876 Meclis-i Mebusan

(Kılıç, ty: 40)

